Fantastic Club

ANDRÉ MAUROIS

MAȘINA DE CITIT GÎNDURILE

Editura Albatros

ANDRÉ MAUROIS

MAȘINA DE CITIT GÎNDURILE

În românește de
SANDA RĂPEANU și RUXANDRA SOROIU
Cuvînt înainte de SILVIAN IOSIFESCU

EDITURA ALBATROS • 1973

Coperta: Reproducere după lucrarea
„Priviri” de Helmot Scheibling

virtual-project.eu
== aladrian ==

André Maurois

© EDITIONS GALLIMARD:
La machine à lire les pensées (1937)
Le peseur d’ames (1931)
Voyage aux pays des Articoles (1928)

ANDRÉ MAUROIS

Ne aflăm încă prea aproape de prozatorul francez, care s-a stins acum câţiva ani, pentru a-l situa, cu multe şanse de a evita erorile, supraevaluările sau subevaluările. Scriitorul octogenar a scris până în ultimii ani de viaţă, fără coborâre. Mereu pomenita zonă de umbră în care intră îndată după dispariţia lor atâţia scriitori foarte populari poate împinge aprecierile la severităţi, la exagerări simetrice cu excesul de laude ce i-a fost hărăzit câteva decenii lui André Maurois.

Numele lui rămâne legat de genul căruia i-a consacrat o jumătate de secol, de biografia literară, pentru a nu folosi termenul depreciat de „viaţă romanţată". Născut în 1885, ofiţer de legătură cu trupele engleze care luptau în Franţa în primul război mondial, el s-a făcut cunoscut cu două romane nutrite din experienţa acestor ani: Tăcerile colonelului Bramble, Opiniile doctorului O'Grady. *Proza aceasta ţesută din convorbiri ironice avea ecouri din Anatole France. Dar arăta mai curând înrudire spirituală decât epigonism. Se desemnau trăsăturile care aveau să se impună de-a lungul câtorva zeci de volume: luciditatea şi discreţia. Conştiinţa propriilor posibilităţi îl împiedica pe scriitor să se aventureze în regiuni mai dificile. Dar observaţia rămâne fină, fără pretenţia de a-şi epuiza obiectul, cu indulgenţă înţelegătoare şi puţin sceptică. Structura romancierului aparţinea unui clasicism lipsit de rigidităţi, de rigoarea normelor.*

Maurois s-a întors în mai multe rânduri spre proza de ficţiune. A scris romane: Climate, Cercul familial, *povestiri cu punct de pornire ştiinţific, cum sunt cele cuprinse în volumul de faţă. A scris şi lucrări istorice propriu-zise, centrate pe culturile anglo-saxone în care se specializase: Istoria Angliei, Istoria Statelor Unite. Însuşirile pomenite s-au valorificat însă optim în mai multe din numeroasele sale biografii literare.*

A fost foarte conştient de dificultăţile, de echilibrul instabil al genului şi le-a examinat într-un studiu: Aspecte ale biografiei. *A vorbit acolo de rama constrângătoare a datelor biografice, de greutatea de a plăsmui un personaj real, un* homo biographicus, *diferit de* homo fictus. *Dar a insistat şi asupra farmecului pe care-l poate degaja aplicarea fanteziei epice asupra unui material care nu poate fi modificat după plac, asupra unor date şi a unor trăsături impuse de documente. Spiritul clasic a fost ispitit de relaţia dintre libertatea naratorului şi necesara supunere la obiect, de arta dozării şi a luminării informaţiei biografice, pentru a desfăşura aventura, existenţa unui om.*

Eroii săi biografici au fost, în general, scriitorii. Faima i-a adus-o însă biografia unui om politic, Viaţa lui Disraëli. Au *urmat cărţi şi studii despre alţi scriitori englezi, despre Shelley şi Byron, despre Dickens şi Ruskin. Aria biografiilor s-a extins la Voltaire, la Chateaubriand, la*

Turgheniev. Remarcabil este că, în ultimele două decenii de viaţă şi activitate, aceste reconstituiri biografice devin mai minuţioase, fără a pierde capacitatea de a desena, din linii subţiri, un profil, că renunţă la căutările excesive de pitoresc ce se făceau simţite în primele volume. Lélia sau Viaţa lui George Sand, Olympio sau Viaţa lui Victor Hugo, Prometeu sau Viaţa lui Balzac *sunt astfel de cărţi cu densitate crescută. Ca şi pentru Disraëli sau Byron, avem de-a face cu Hugo sau Balzac văzuţi de Maurois. Discipolul lui Anatole France nu are iluzia că şi-a epuizat obiectul, că a dat unica interpretare posibilă a căilor pe care accidentele biografice i-au făurit pe Hugo şi pe Balzac. Dar oferă date şi sugestii mai bogate, îşi priveşte personajele biografice din unghiuri diferite.*

Curiozitatea investigatoare l-a îndreptat pe André Maurois spre un alt teritoriu, în care imaginarul se îmbină cu stringenţa datelor, de astă dată spre faptul ştiinţific. Structura clasică nu a însemnat pentru Maurois acceptarea ierarhizărilor înţepenite de genuri, refuzurile sintezelor noi, acuzate de hibriditate. Apropierea de anticipaţia ştiinţifică s-a fructificat în volumul de maturitate Lumile imposibile*, din care sunt extrase cele trei naraţiuni cuprinse în cartea de faţă.*

De fapt, doar primele două povestiri pot fi apropiate de domeniul multiform al anticipaţiei ştiinţifico-fantastice. Călătorie în Articolia *e o utopie satirică, în tradiţia atâtor scrieri similare din secolul al XVIII-lea. Există chiar o anumită înverşunare, mascată, ca de obicei la Maurois, de calmul şi măsura stilului, în descrierea societăţii în care estetizarea vidă a triumfat şi se practică separaţia strictă între „articolii", producătorii de artă, aflaţi în criză de conţinut, împrumutând de la alţii informaţia din viaţa pe care o ignorează, şi „beoţienii" care îi servesc cu umilinţă. Îl recunoaştem aici pe cititorul lui Swift.*

Aceasta este atitudinea lui Maurois faţă de genul de proză în care a pătruns. El explorează cu acelaşi zâmbet şi cu aceleaşi unelte. Este mai puţin interesat de fiorii fantasticului-științific şi de întâmplările surprinzătoare şi aventuroase, cât de subtextul ideilor. Latura speculaţiei filosofice se întâlneşte frecvent în literatura de anticipaţie şi a dat câteva dintre reuşitele incontestabile. Dar în astfel de cazuri, îndrăzneala ipotezei ştiinţifice e pe măsura celei cu care sunt clădite speculaţiile. Interesat – cel puţin în Maşina de citit gândurile *şi în* Călătorie în Articolia *– de observaţii morale şi sociale, făcute dintr-o optică satirică, scriitorul creează puncte de pornire tehnice ori geografice cu o consistenţă voit aproximativă. „Psihograful" profesorului Hickey nu presupune eforturi mult mai mari de a construi posibilul ştiinţific decât insula necunoscută a articolilor. Respectând regulile jocului, Maurois introduce* în *prima povestire un punct de pornire: fenomenele de rostire mută, care însoţesc gândirea. Pe baza lor, psihograful va înregistra gândurile produse. Construcţia ştiinţifică nu e şi nu a vrut să fie prea solidă.*

S-ar putea invoca exemple din H.G. Wells şi aminti că nici

demonstraţia unei posibile invizibilităţi a omului pe baza indicelui de refracţie nu e mai convingătoare. Dar atitudinea e alta. H. G. Wells, ca şi atâţia autori contemporani care deplasează planetele şi timpul, a fost efectiv interesat de mecanismul progresului tehnic. În anticipaţia ştiinţifică, ca şi în biografie, Maurois rămâne un moralist. Psihograful duce la dezvăluirea unor vieţi interioare, unor trăsături pe care masca le ascunde, descoperă şi capacitatea omului de a se înşela pe sine. Aparatul doctorului James, care cântăreşte suflete şi, până la urmă, le desparte de trup, capătă altfel de rosturi. Povestirea nu mai e orientată satiric, reia, în veşminte cvasi-ştiinţifice, străvechiul motiv al împlinirii dragostei în moarte. Tactul prozatorului dă acestor pagini o graţie tristă, deşi conştient de măsura posibilităţilor sale, Maurois nu încearcă o replică ştiinţifico-fantastică la romanul lui Tristan şi al Isoldei.

Se poate doar constata că André Maurois a tratat pretextele ştiinţifice sau fantastice cu obişnuita lui siguranţă narativă. Nu a făcut-o la mari altitudini, dar peisajul literaturii nu e format numai din piscuri. Povestirea ştiinţifico-fantastică e tratată, ca şi evocarea biografică, cu inteligenţă şi cu binevenită discreţie.

SILVIAN IOSIFESCU

MAŞINA DE CITIT GÂNDURILE

I

Invitaţie la drum

Deşi sunt profesor de literatură franceză, iar teza mea cu privire la izvoarele lui Balzac a fost primită favorabil, nu numai de colegii mei, ci chiar de unii critici mai frivoli, n-am scris niciodată o operă de ficţiune. E drept că în tinereţe, pe când eram, ca toţi adolescenţii, neliniştit şi romantic, m-au ispitit multe subiecte de nuvelă. Dacă aş fi cedat acestei tentaţii, întreaga mea carieră universitară ar fi fost grav compromisă. Am rezistat, şi bine am făcut. Povestirea pe care o încep astăzi este, aşadar, prima mea încercare de acest gen.

De fapt, nu poate fi numită operă de ficţiune propriu-zisă, deoarece e adevărată până în cele mai mici amănunte. O scriu mai degrabă dintr-o datorie de istoric decât dintr-un imbold artistic. Cum, fără voia mea, am fost asociat la descoperirea acestei maşini de citit gândurile, atât de celebră timp de câţiva ani sub numele de „psihograf", m-am gândit că ar fi interesant să-mi notez amintirile cu privire la acest episod. Caracterul intim al anumitor detalii nu-mi permite să public povestirea atâta vreme cât Suzanne şi cu mine mai suntem încă în viaţă, dar îi împuternicesc pe copiii sau pe prietenii noştri să găsească un editor şi s-o tipărească imediat după moartea noastră.

Începutul întâmplării ne găseşte la Caen şi aş dori să explic mai întâi de ce soţia mea şi cu mine eram mulţumiţi de obţinerea acestui post. Familia Suzannei era originară din Rouen; tatăl ei, domnul Cauvin-Lequeux, consilier la Curtea de Apel din Rouen, nu-şi părăsise, de când se pensionase, oraşul unde avea mulţi prieteni şi unde locuiau două dintre fiicele lui, una, Marie-Claudé, căsătorită cu un industriaş din partea locului: Maxime Heurteloup, cealaltă, Henriette, căsătorită cu un avocat fără clientelă, Jérome Lemonnier. Şi de vreme ce am vorbit de surorile soţiei mele, aş vrea să vă mai spun că Suzanne o iubea din toată inima pe Marie-Claude, o fiinţă mediocră, şi nu se înţelegea de fel cu Henriette, pe care eu o admiram pentru spiritul şi frumuseţea ei. În schimb, bărbaţii lor mă enervau: Maxime, om cinstit, foarte stimat la Rouen printre confraţii săi, „bumbăcarii", mi se părea necioplit şi încrezut; Jérome, seducător, leneş şi lipsit de scrupule, nu se gândea decât cum să exploateze mai bine familia soţiei, făcând-o pe Henriette foarte nefericită.

Pe strada prefecturii, care se numeşte „strada Fontenelle", socrul

meu îşi cumpărase o casă cu patru etaje, în care el ocupa etajul doi, soţii Lemonnier etajul trei, iar celelalte două le închiriase. Mi se pare necesar să notez aceste detalii, deoarece „strada Fontenelle", centrul clanului, juca în viaţa soţiei mele un rol imens şi funest. Suzanne veghea cu grijă şi invidie în acelaşi timp asupra acestei proprietăţi care, într-o zi, avea să fie a ei şi încerca să-şi convingă tatăl să i-o lase în întregime moştenire. Cât priveşte părerile, prejudecăţile, antipatiile „străzii Fontenelle", toate aveau în ochii ei mai multă importanţă decât ideile şi sentimentele celor mai mari genii din vremea noastră.

Între „strada Fontenelle" şi mine existau trei motive de discordie. Unul era educaţia copiilor noştri, de o vârstă încă fragedă; soacra mea îmi reproşa că îi surmenez, în loc „să văd de sănătatea lor" (îi surmenam, adică doream să ştie cel puţin să citească şi să scrie, înainte de a intra la liceu); un altul, modul de viaţă al Suzannei, pe care eu o „sechestram", cică, în timp ce ea „era o femeie strălucitoare şi cu mari calităţi" (Suzanne, de altfel, de îndată ce ne îndepărtam de strada Fontenelle, nu se plângea de viaţa noastră modestă, retrasă dar foarte plăcută); al treilea, şi fără îndoială cel mai grav, o opoziţie iremediabilă între ideile mele politice şi cele ale socrului.

Totuşi făceam parte din aceeaşi clasă socială, burghezia mijlocie, dar de la 1789 încoace Franţa îşi are Ghibelinii şi Guelfii ei. Familia Suzannei s-a arătat întotdeauna conservatoare şi, rând pe rând, bonapartistă, orleanistă, raliată, melinistă[1]; pe când familia mea fusese în opoziţie în timpul Monarhiei din iulie, republicană pe vremea Imperiului, gambettistă[2], apoi radicală şi chiar, prin unul din unchii mei, socialistă.

Când ne-am căsătorit, francezii păreau că se împăcaseră pentru câţiva ani, în urma războiului, aşa încât dragostea noastră a triumfat cu uşurinţă asupra duşmăniilor potolite. Pe atunci eram ofiţer şi uniforma mea i s-a părut domnului Cauvin-Lequeux, care fără îndoială nu-l citise nici pe Stendhal, nici pe Paul-Louis Courier, simbol şi garant al unui conformist. O dată cu pacea, străvechile ranchiune, suspiciunile ancestrale au prins din nou viaţă şi, după alegerile din 1924, în afară de cumnata mea Henriette, strada Fontenelle m-a excomunicat, mesele în familie devenind de-a dreptul penibile pentru mine, care trebuia să aleg între a fi tăcut sau tăios, iar la plecare să aud reproşurile soţiei mele pentru mutismul sau intoleranţa mea.

E de la sine înţeles acum de ce, îndată ce mi-am luat titlul de agregat, foarte mândru că am obţinut un post la liceul din Rouen, m-am grăbit să-mi dau doctoratul şi să cer o catedră universitară. Caen, unde am reuşit să fiu numit, era pentru noi locul ideal. Un oraş frumos, liniştit, jansenist; Universitatea, veche şi celebră, clima, sănătoasă. Şi, în plus, îi aveam pe Suzanne şi pe copii lângă mine, iar Suzanne se simţea destul de aproape de Rouen pentru a se refugia

acolo ori de câte ori simţea nevoia, în acea atmosferă de pe strada Fontenelle, care era pentru ea ca un balon de oxigen. Trebuie neapărat să adaug şi că noi formam menajul cel mai unit şi chiar cel mai tandru. De când îmi lăsam soţia să meargă singură să-şi vadă tatăl, orice conflict dintre noi dispăruse. Copiii noştri erau destul de sănătoşi, elevii mei suportabili, colegii simpatici. Într-un cuvânt, eram fericiţi, atât cât pot fi fericite două fiinţe, în ciuda uşoarelor furtuni, cred eu, inevitabile în viaţa conjugală.

Într-o zi din aprilie 1925, soţia mea dădu buzna în birou în timp ce îmi pregăteam un curs despre Malherbe, şi-mi spuse că un american în vârstă dorea să-l primesc.

— Un american în vârstă? Cum îl cheamă?

— Spencer… Preşedintele Spencer. Uite-i cartea de vizită.

Am citit: *Doctor Theodore B. Spencer, preşedintele Universităţii din Westmouth.*

— Nu-l cunosc – i-am spus Suzannei – dar Universitatea din Westmouth este una din cele mai respectate instituţii din Statele Unite, iar preşedintele ei, un personaj important… Îl voi primi imediat.

Ea pofti înăuntru un bărbat de vreo şaizeci de ani, fără barbă, cu o privire blândă, cu ochelari de baga, care-ţi lăsa, chiar de la prima vedere, o plăcută impresie de bunătate. Vorbind franţuzeşte extrem de tărăgănat şi cu o onctuozitate ecleziastică, mă informă că Universitatea al cărei preşedinte era dorea ca de acum înainte să invite în fiecare an un profesor din Franţa să comenteze în faţa studenţilor un scriitor francez.

— Am primit pentru această catedră fonduri deosebit de mari. Cel mai bogat industriaş din regiune este un imigrant alsacian care doreşte să încurajeze, prin toate mijloacele, predarea limbii franceze în Statele Unite. Şeful secţiei de limbi romanice, profesorul Macpherson, s-a gândit că Balzac ar putea fi, pentru început, autorul de care tinerii noştri s-ar lăsa mai uşor atraşi, iar lucrările dumneavoastră, teza dumneavoastră vă recomandă să vorbiţi despre el. Mi s-a spus că ştiţi puţină engleză, ceea ce vă va face viaţa infinit mai agreabilă… Cum tocmai aveam un drum în Franţa, m-am oferit să fac un ocol până la Caen şi să vă propun postul.

— Dar mi-e greu… – am început să spun.

A ridicat mâna pentru a mă opri şi a continuat:

— Lăsaţi-mă să vă vorbesc şi de partea „prozaică” a acestei tranzacţii. Salariul va fi de trei mii de dolari pentru semestru universitar, adică pentru patru luni… călătoria dumneavoastră, ca şi a soţiei dumneavoastră, plătită… căci ţinem în mod cu totul deosebit ca doamna Dumoulin să vă însoţească. Universitatea vă va închiria, contra unei sume foarte modeste, o căsuţă mobilată. Veţi ţine cursuri

de două ori pe săptămână şi veţi conduce şi un „seminar” cu cei mai buni studenţi ai dumneavoastră. Acesta este, domnule profesor Dumoulin, mesajul pe care trebuia să vi-l transmit. Mi-am îndeplinit datoria. Vă sfătuiesc din suflet şi prieteneşte să acceptaţi… Da… N-o să regretaţi.

Mirat, şovăitor, i-am răspuns că, întrucât cunoşteam înalta reputaţie a Universităţi din Westmouth şi valoarea personală a lui Macpherson (care este, într-adevăr, autorul atlasului lingvistic al Auvergnei meridionale), eram foarte mişcat de alegerea lui, dar că, pe de o parte, nu ştiu dacă ministerul şi Facultatea vor fi de acord să mi se găsească un înlocuitor, pe de altă parte, dacă soţia mea va consimţi să se despartă pentru câteva luni de copii şi de părinţi.

— Ştiu, ştiu – mi s-a adresat zâmbind. Familiile din Franţa se complac în interminabile discuţii, în care până şi verii de-al doilea cântăresc avantajele unui proiect. Am observat adesea. Trebuie să vă spun că Mrs. Spencer şi cu mine iubim nespus de mult Franţa şi ne petrecem toate vacanţele aici, în orăşelele de provincie, la Caudebec, la Brantôme, la Vézelay… Da… Am explorat mult ţara dumneavoastră. O cunoaştem, poate, mai bine ca dumneavoastră… Da, da… Dacă veţi accepta să veniţi la Westmouth, Mrs. Spencer se va ocupa personal de doamna Dumoulin. Înţeleg prea bine că aveţi nevoie de câteva zile ca să reflectaţi, dar cum, dacă mă veţi refuza, va trebui să caut pe altcineva, vă rog să-mi răspundeţi cât mai repede. În privinţa aprobării ministerului, sunt sigur că o veţi obţine fără dificultate, căci, înainte de a veni să vă văd, l-am consultat pe… cum îi spuneţi dumneavoastră… pe directorul învăţământului superior… Da, el este de acord. *Well, good bye,* profesore Dumoulin.

Toată seara care a urmat acestei vizite am petrecut-o discutând cu Suzanne propunerea preşedintelui Spencer. Era dureros să-i părăsim pe copii; să-i luăm cu noi, ne-ar fi fost greu şi ne-ar fi ruinat. Suzanne propuse să-i lăsăm în pensiune la părinţii ei, pe strada Fontenelle; în aranjamentul acesta vedeam două inconveniente: mama, foarte geloasă pe socrii mei, n-ar fi scăpat prilejul să protesteze, iar soacră-mea ar fi avut acum un prilej minunat să-şi pună în aplicare ideile, după părerea mea periculoase, în privinţa educaţiei. Suzanne părea tentată de salariul oferit; i-am atras atenţia că şi cheltuielile vor fi, desigur, mai mari în America şi că, de altfel, vom fi obligaţi să păstrăm casa din Caen pentru cărţile şi fişele mele. Ispita acestei călătorii, interesul meu de a-l face cunoscut studenţilor americani pe adevăratul Balzac şi, mai ales, persoana preşedintelui, care ne-a plăcut amândurora datorită înfăţişării lui serioase şi cinstite, ne-au determinat să acceptăm. I-am scris doctorului Spencer că vom sosi în America, aşa cum dorea, spre sfârşitul lui septembrie.

M-am felicitat de a fi luat hotărârea atât de repede, înainte ca

Suzanne să-şi fi revăzut părinţii, căci strada Fontenelle a mobilizat imediat împotriva proiectului nostru acea forţă colectivă care, întotdeauna puternică, devenea irezistibilă atunci când locuitorii ignorau cu totul o problemă. Deşi sunt convins că domnul Cauvin-Lequeux nu văzuse niciodată un american, ura cu o vigoare eroică cele o sută treizeci de milioane de fiinţe omeneşti ce populează Statele Unite. Îmi reproşa că-i târăsc fiica într-o ţară unde va fi răpită de gangsteri, coruptă de *bootleggers*[3] şi, deşi nevinovată, urcată pe scaunul electric de o justiţie barbară. Această imagine, cu totul romantică, a înspăimântat-o într-atât pe Suzanne, încât ea ar fi bătut în retragere dacă soacra mea, de două ori fericită – de a-i smulge pe copii de sub influenţa mea sinistră şi a dragostei rivale a mamei mele – nu s-ar fi dat, până la urmă, de partea mea. Când frontul de pe strada Fontenelle s-a spart, a devenit vulnerabil, aşa că ne-am îmbarcat la data fixată pe pachebotul *France*.

II

Universitatea din Westmouth

Westmouth ne-a încântat. Deşi nu împărtăşeam câtuşi de puţin prejudecăţile socrului meu în privinţa Americii, mă aşteptam, luându-mă după descrierile clasice ale New York-ului şi Chicago-ului, să găsim o ţară înţesată de zgârie-nori, cu un furnicar zgomotos de automobile, cu un pitoresc şi incoerent amestec de rase. Şi, într-adevăr, acesta a fost spectacolul oferit de câteva mari oraşe pe care le-am străbătut în goană. Dar, spre marea noastră surpriză şi bucurie, la Westmouth am găsit o mică cetate englezească din secolul al XVIII-lea. Înfiinţată pe la 1750, într-un loc pe atunci sălbatic, pentru a-l strânge laolaltă şi a-i converti pe indieni, Universitatea păstra şi acum clădiri încântătoare din acele vremuri, dintre care cea mai ciudată era casa fondatorului, un graţios *cottage* din lemn, marcând centrul campus-ului. Acest *campus* era o pajişte imensă, încercuită aproape în întregime de cotul unui râu, pe care se înălţau clădirile noastre. Cele mai vechi serveau drept birouri preşedintelui şi decanului. În jurul lor se găseau colegiile, construite într-un stil „gotic universitar", ce pare că-i obsedează pe arhitecţii academişti din Statele Unite. Unele erau înconjurate de camerele studenţilor, altele de sălile de conferinţe, fiecare dintre acestea purtând numele donatorului. De exemplu, amfiteatrul în care îmi ţineam cursul se numea *Higgins 65,* fiind camera 65 a palatului oferit de John Higgins, regele utilajelor agricole, ale cărui secerători şi combine vopsite în culori vii le văzusem adesea pe câmpia de la Caen, fără să bănuiesc atunci că voi ajunge curând să-l cunosc pe constructor.

Aş vrea să menţionez de la bun început că puterea *alumnilor,*

adică a foştilor elevi, în universităţile americane este o trăsătură care m-a şocat. Ca şi cele mai bune surori ale ei, universitatea din Westmouth este o ctitorie privată, care nu primeşte din partea statului nici o subvenţie. Trăieşte de pe urma darurilor şi a veniturilor raportate de bunurile ei, care sunt imense. Un consiliu de *trustees* (sau administratori) controlează finanţele, numeşte preşedintele şi ia împreună cu acesta hotărârile mai importante. Dar dacă nu poţi să ai decât cuvinte de laudă în ce priveşte generozitate acestor *alumni,* care ştiu să facă uşor rost de o sută, două sute, trei sute de mii de dolari atunci când preşedintele le sugerează că suma este necesară pentru menţinerea prestigiului universităţii sau pentru majorarea salariului profesorilor, este imposibil să nu regreţi totuşi importanţa pe care ei o acordă banului. Imaginează-ţi, în Franţa, Sorbona nevoită să-şi schimbe programa la cererea unui constructor de automobile! Este întocmai ceea ce am văzut la Westmouth când bătrânul Scripps a impus, fără consimţământul profesorilor, o şcoală comercială. Şi, trebuie să mărturisesc, tot astfel a fost creată de către Morgenstein, fabricant de produse chimice, catedra pe care o ocupam chiar eu.

O altă consecinţă a puterii acestor *alumni* este locul, excesiv după părerea mea de profesor francez, acordat la Westmouth, ca şi în alte colegii, sporturilor. Fotbal iarna, base-ball vara sunt cei doi poli ai vieţii universitare. Meciurile jucate în fiecare săptămână cu echipele rivale atrag în micul orăşel până la cincizeci şi chiar şaizeci de mii de spectatori. Desigur, foştii elevi, care vin de foarte departe să asiste la meciuri, sunt furioşi când pierd întruna. L-am auzit chiar eu pe John Higgins spunându-i cu severitate preşedintelui Spencer: *„Mister President, we want less scholarship and more victories”…* (Mai puţină erudiţie şi mai multe victorii…) Uneori aveai impresia că acesta era unul din articolele programei de la Westmouth, şi un *coach* oarecare, antrenor de echipă, era mai bine plătit decât un profesor de filosofie sau decât mine.

Trebuie să spun câteva cuvinte despre casa ce ne-a fost rezervată pe Lincoln Avenue, la 302. Împreună cu celelalte case ale profesorilor, toate laolaltă alcătuiau un cartier înfloritor, ascuns după arbori şi împărţit în pătrate egale de drumuri liniştite, însufleţite doar de cântul păsărelelor şi salturile veveriţelor ce se căţărau prin arţari şi sicomori. Mai târziu, domnul Cauvin-Lequeux a refuzat să mă creadă când i-am spus că pe străzile din Westmouth vedeai mai puţine maşini decât la Rouen. Şi totuşi aşa era. Studenţilor le era interzis să aibă maşină şi, cu excepţia zilelor de meci sau de bal, puţini străini frecventau cetatea noastră universitară.

Ca şi ceilalţi colegi, Suzanne şi cu mine aveam o grădină; era fără gard, iar o peluză neîntreruptă se întindea în jurul celor douăsprezece

case ale „blocului”. Socrul meu ne ameninţase cu *gangsters* şi *kidnappers*. Ca să vă dau o idee despre liniştea din Westmouth, n-am decât să vă spun că cei ce trebuiau să plece pentru câteva zile din oraş lăsau uşa casei descuiată, pentru ca factorul poştal să poată intra şi pune pe masă scrisorile, care ştiai că se află în deplină siguranţă.

Peste toată această lume ce număra trei sau patru mii de suflete, profesori, studenţi, servitori, domneau preşedintele şi Mrs. Spencer. Folosesc anume cuvântul „domneau”, căci autoritatea preşedintelui nu semăna din nici un punct de vedere cu cea administrativă, total exterioară, şi, de altminteri, controlată a unui rector francez.

Nici un membru al Congresului, nici un guvernator de stat, nici un funcţionar federal nu ar fi avut dreptul să intervină pe lângă doctorul Spencer. Ales de Consiliul trustees-ilor, inamovibil, exceptând cazul unei greşeli grave, acesta nu depindea decât de propria lui conştiinţă. Puterea lui era aproape absolută şi Mrs. Spencer mă făcea întotdeauna să mă gândesc, nu atât la soţia unui mare funcţionar, cât la nevasta unui guvernator al vreunei colonii îndepărtate sau, şi mai mult, la suverana vreunui mic principat. Ea exercita asupra studenţilor şi a „familiilor din Facultate” o tiranie maternă, blândă, rezonabilă, dar inflexibilă. Imediat după sosirea noastră, s-a şi apucat, să-i arate Suzannei care-i sunt îndatoririle:

— *Well*, *well,* Mrs. Dumoulin, veţi petrece câteva zile grele… Veţi găsi acasă, mâine dimineaţă, două sute de cărţi de vizită: sunt de la Facultate. Veţi începe, fireşte, să le trimiteţi, dar să nu vă grăbiţi prea tare; aveţi toată săptămâna la dispoziţie… Prima vizită o veţi face soţiei decanului, Mrs. Turner, care este puţin cam susceptibilă. Veţi merge apoi la Mrs. Macpherson căci soţul ei este şeful secţiei de limbi romanice de care aparţineţi. Profesorul Macpherson preşedintele şi cu mine vom asista la primul curs al domnului Dumoulin… Veţi participa şi dumneavoastră. Apoi îl vom lăsa pe profesor singur cu studenţii. A, Mrs. Dumoulin, în legătură cu studenţii, vi s-a spus că o dată pe săptămână va trebui să daţi un ceai pentru elevii soţului dumneavoastră? Miercurea e ziua cea mai puţin încărcată. Astfel vor avea prilejul să vorbească franţuzeşte cu dumneavoastră. Aşa! Nu uitaţi, Mrs. Dumoulin, că studenţii preferă îngheţata în locul băuturilor calde. Da, chiar şi iarna. Voi merge cu dumneavoastră la cofetar. Avem aici doi măcelari, Mrs. Dumoulin, dar să vă aprovizionaţi de la Hoffmann.

Acest monolog al doamnei Spencer a continuat multă vreme. În prima zi, siguranţa şi activitatea ei au speriat-o un pic pe Suzanne, dar pe măsură ce o cunoşteam, o stimam tot mai mult. Era o femeie foarte bună, cu bun simţ şi care ne-a pilotat pe amândoi cu îndemânare şi blândeţe printre recifele etichetei şi ale susceptibilităţii ce se ascundeau sub înfăţişarea liniştită a acestui orăşel. Mrs. Spencer era

autoritară pentru că acesta era singurul ei mijloc de a fi respectată şi de a menţine pacea în principatul său. Admirabilă organizatoare, ea ştia să primească în frumoasa-i casă din Lakeview pe cei o mie de studenţi ai unei promoţii noi sau pe cei din ultimul an ce părăseau universitatea; să recunoască printre aceşti tineri pe cei mai eminenţi „aşi" ai fotbalului sau redactori ai ziarului din Westmouth, *Argonautul;* să spună fiecăruia un cuvânt plăcut şi să folosească, în aceste zile mari, cât mai eficient pe toate soţiile din Facultate.

— Bună ziua, Mrs. Dumoulin – spunea ea. Aveţi un aer mai tânăr ca niciodată. Clima din Westmouth vă prieşte de minune. Mi s-a spus că ultimul curs al soţului dumneavoastră a fost remarcabil… *Well, well, well, well…* şi-acum. Duceţi-vă să-i hrăniţi pe băieţi. Mrs. Turner vă va arăta ce aveţi de făcut. Mi se pare că răspundeţi de prăjituri. Bună ziua, Mrs. Hickey… Cum merg cercetările profesorului? *Well, well, well, well…* Mi se pare că răspundeţi de ceai împreună cu Mrs. Griggs… Hai, duceţi-vă… Bună ziua, Mrs. Waldmann… Am aflat că aţi devenit bunică azi-dimineaţă. *Well, well, well, well…* O bunică foarte tânără… Mi se pare că vă veţi ocupa de sandvişuri… Hai, duceţi-vă…

Reproducând aceste cuvinte, revăd chipul binevoitor al doamnei Spencer, frumoasele grădini din Lakeview, nesfârşita defilare a profesorilor şi a soţiilor lor, pe Suzanne, foarte proaspătă, într-o rochie de bumbac înflorat, chipurile tinere ale studenţilor şi evoc, nu fără emoţii, un trecut care, în ciuda unor inevitabile incidente, a fost în această ţară, atât de tânără şi de încrezătoare, mai fericit decât prezentul complicat al Europei noastre.

III

Lincoln Avenue, 302

Casa pe care a ales-o pentru noi Mrs. Spencer era, ca mai toate din Westmouth, un *cottage* din lemn ce aducea cu o cabană de pionieri. Cred că este cu neputinţă să înţelegi America dacă îi neglijezi aspectul acesta „de frontieră". Îl întâlneşti cum ieşi din marile oraşe. Am observat că mulţi tineri americani duc dorul câmpiei, pădurii, vieţii libere a vânătorilor din vestul sălbatic. La Westmouth, mai toţi studenţii s-au afiliat unui club forestier care întreţinea în pădurile din vecinătate colibe făcute din crengi şi unde, din când în când, cei dornici de singurătate puteau să petreacă două sau trei zile pregătindu-şi singuri masa şi meditând sub cerul înstelat.

Suzanne, căreia-i plăceau nesfârşitele discuţii cu bucătăreasa sau cu slujnica, suferea că nu are servitori permanenţi, în ce mă priveşte însă, pitorescul vieţii noastre m-a fermecat adesea. O negresă frumoasă, Rosita, ne pregătea masa; un tânăr cu cămaşa desfăcută la gât *à la Shelley,* fără haină, fără pălărie, se oprea în faţa uşii noastre la

câteva minute după ce unul din noi doi telefona pentru a chema un taxi; un grădinar comun, Mr. Barmann, grebla aleile noastre şi ale vecinilor; un olandez bătrân, politicos şi filosof, venea în fiecare dimineaţă să dea drumul la calorifer.

— Domnule profesor, găsiţi că engleza este o limbă muzicală? mă întrebă el.

— Depinde de cel care o vorbeşte: când recită din Shakespeare o mare actriţă, este încântătoare, când e vorbită de dumneata sau de mine…

— Nu, domnule profesor – mă întrerupea olandezul, în timp ce-mi verifica instalaţia – nu, engleza nu-i o limbă muzicală; olandeza este o limbă muzicală.

La dreapta noastră locuia şeful meu, profesorul Macpherson, om blând, cumsecade şi fanatic. În ochii săi, nimic n-avea preţ pe lume în afara meseriei lui, adică predarea francezei vechi şi a provensalei. Părea ciudat şi îndeajuns de nobil ca acest descendent al puritanilor scoţieni să-şi consacre viaţa lui şi aceea a câtorva adolescenţi veniţi din Chicago sau Kansas City, comparând cinci versiuni ale unui obscur cântec de gesta din secolul al XI-lea, ridicându-l în slăvi pe Albéric de Besançon sau pe Gautier de Lille şi editând un atlas lingvistic al Franţei. Dar Westmouth-ul considera că e un lucru firesc şi întreţinea în Franţa câţiva colaboratori, aleşi pentru fineţea urechii, care mergeau în toate provinciile noastre şi notau cu grijă modificările cuvintelor uzuale.

Când profesorul Macpherson a auzit că Suzanne e din Rouen, s-a interesat în mod deosebit de accentul normand al soţiei mele, a încercat să afle chiar de la ea dacă pronunţia ţărănească a cuvântului *chat,* care în normandă este foarte apropiată de cat, poate fi remarcată şi la Rouen, Hâvre, Caen şi Dieppe, în ce cartiere, la ce clase sociale, şi a dispreţuit-o puţin când şi-a dat seama că ideile bietei Suzanne referitoare la acest subiect erau destul de vagi.

Cât despre Mrs. Macpherson, ea se înfiinţă chiar în prima seară, pe înnoptate, spunându-ne că vrea să fie pentru noi „o bună vecină”, iar noi ne-am dat repede seama că atribuia acestui cuvânt un sens plin şi generos pe care nu-l mai găseşti în Franţa decât în cartierele populare.

La stânga noastră era casa fizicianului Hickey, una din gloriile Universităţii, căci obţinuse, la treizeci şi opt de ani, Premiul Nobel pentru cercetările sale privind alcătuirea atomului. Hickey nu era american, ci englez, elevul lui Thomson şi al lui Rutherford. Universitatea din Westmouth, aproape tot atât de mândră de laboratoarele ei pe cât era de echipele de fotbal, îl câştigase pe acest om de geniu acordându-i pentru cercetări credite aproape nelimitate. Exista şi o Mrs. Hickey, o femeie micuţă şi destul de frumoasă, dar în

primele două săptămâni am văzut puţin acest cuplu care, în privinţa îndatoririlor de bună vecinătate, nu avea aceleaşi idei ca familiile americane. Acestea invadau existenţa noastră cu o inepuizabilă gentileţe ce înfrunta cu folos tendinţa noastră tipic franceză de a ne retrage, ca într-o fortăreaţă, în viaţa noastră de familie; cei doi Hickey, foarte britanici, ne salutau curtenitor dacă ne întâlneau şi lăsau să se vadă că nu doresc nici un fel de intimitate.

O împrejurare cu totul neprevăzută ne-a apropiat totuşi de ei în a treia săptămână a şederii noastre acolo şi trebuie să o descriu în amănunt căci ea constituie primul episod al aventurii pe care am început s-o povestesc.

Pentru cercetările lui, Hickey a avut nevoie de traducerea unei lucrări din franceză şi m-a aşteptat într-o zi, la ieşirea de la curs, ca să-mi ceară ajutorul. În ciuda ignoranţei mele, subiectele ştiinţifice m-au interesat întotdeauna şi i-am răspuns cu amabilitate că sunt la dispoziţia colegului meu. El m-a rugat să vin cât mai repede cu putinţă, şi astfel în aceeaşi seară mă aflam instalat într-un minunat fotoliu, încercând să-i traduc cu glas tare, într-o engleză nu tocmai corectă, textul francez destul de dificil pe care mi-1 dăduse. M-am descurcat cât am putut mai bine, deşi eram stânjenit de termenii tehnici. Spre ora zece, terminându-ne lucrul, Hickey s-a dus să caute două pahare, un sifon şi whisky.

— Ce-i asta? l-am întrebat. În ciuda prohibiţiei? Mă puneţi într-o mare încurcătură. Chiar azi-dimineaţă, preşedintele Spencer mi-a recomandat să respect cu stricteţe această lege, pe care totuşi el o consideră absurdă. „Universitatea din Westmouth, mi-a spus el, nu trebuie să fie suspectată…”

— Cuvinte nobile – zise Hickey, râzând – dar eu nu sunt american şi de altfel, cumpăr whisky de la șeriful însărcinat cu interzicerea vânzării, ceea ce mă scuteşte de orice scrupule. Le iau pe seama mea şi pe ale dumneavoastră. Beţi liniştit. Sper că traducerea nu v-a plictisit prea tare.

— Dimpotrivă. Dar nu ştiam că vă interesează şi biologia. Vă credeam un fizician pur…

— Aveţi dreptate – îmi răspunse – cercetările mele personale sunt de fizică pură.

— Aş putea să vă întreb…

— Care este obiectul lor? Oh! Pur tehnic. Cum să vă explic în câteva cuvinte… încerc să fac ceea ce, în evul mediu, alchimiştii numeau transmutaţie, să transform unele corpuri în cu totul altele. De exemplu: nu-mi pierd nădejdea că în curând printr-un bombardament metodic, voi transforma atomi de argint în cadmiu.

— Ceea ce va dovedi…

— Ceea ce va dovedi că e posibil, pur şi simplu…

— Credeţi, ca alchimiştii, că oamenii vor fabrica într-o zi aur, argint, mercur?

— Fără îndoială – îmi răspunse, aşezându-se în faţa mea, cu paharul în mână. Mi se pare posibil ca într-o bună zi să se realizeze sinteza tuturor corpurilor simple… E chiar foarte probabil ca toate să fie structuri diferite ale aceleiaşi materii unice.

— Dar, după cum am aflat, corpurile fabricate prin sinteză costă mai mult decât cele naturale. Şi-atunci, care mai e interesul?

— Mai întâi, un interes ştiinţific… Apoi, nu va fi întotdeauna aşa. În privinţa coloranţilor, lucrurile s-au şi schimbat. Chimiştii produc parfumuri mai ieftin decât cele extrase din flori.

— Şi substanţa vie? Sunteţi materialist şi credeţi ca doctorul Faust că veţi produce fiinţe omeneşti în vreo retortă de laborator?

— Dragul meu Dumoulin, ideea că orice savant trebuie să fie materialist pare astăzi destul de naivă. Fără îndoială, un fizician este obligat să creadă că fenomenele naturale ascultă de legi, fără de care n-ar exista nici ştiinţă, nici savanţi. Dar el recunoaşte, că acestea nu sunt decât simple legi statistice, asemănătoare cu cele ce permit Societăţilor de asigurare să ştie că, dintr-un milion de indivizi de sex masculin, circa o sută cincizeci se vor sinucide, fapt exact, necesar a fi cunoscut de cel ce oferă contracte de asigurare, dar care nu ne spune nimic în privinţa fiecărui individ în parte.

— Deci nu credeţi că veţi fabrica într-o bună zi, în laboratorul dumneavoastră, celule vii? am întrebat.

— Ce ştim noi despre viaţă şi despre celulă? Să presupunem că un observator de pe Sirius studiază Londra la ultratelescop şi aceasta îi apare la dimensiunile care pentru noi le au celulele. Ei bine, va constata că într-o zi din șapte (iar pentru el aceste zile terestre sunt clipe foarte scurte) centrul celulei e mai luminat şi golit parcă de substanţă. De ce? Observatorul de pe Sirius nu va şti. Dar *noi* aflăm lesne cauza acestui fenomen: sâmbăta şi duminica centrul se goleşte efectiv. Dar cum să ghicească „siriatul” nostru lunga poveste a duminicii englezeşti, a legilor noastre sociale, a week-end-urilor… Oricât de genial l-aţi considera, rămâne neputincios în rezolvarea acestei probleme. Iar în faţa celulei vii, noi suntem întocmai ca „siriatul” în faţa Londrei. E posibil ca într-o zi, prezenţa, în celula iniţială din care va ieşi o fiinţă omenească, a unui anumit caracter ereditar să fie tot atât de vizibilă pentru biolog ca şi prezenţa poliţiştilor pe Fifth Avenue. Dar în faza actuală a aparatelor noastre, aceste probleme sunt la fel de insolubile ca şi prezenţa poliţiştilor pentru „siriat”.

— Şi totuşi, lucrarea pe care mi-aţi cerut astă-seară să vi-o traduc ridică astfel de probleme. Admiteţi deci că ar fi interesant să le tratăm chiar în faza actuală a cunoştinţelor noastre?

— Când zăresc jungle neexplorate, îmi propun să fac, pentru propria mea plăcere, o scurtă călătorie… Dar sunt o gazdă rea: paharul dumneavoastră e gol. Mai doriţi un whisky?

— Cu plăcere… Deşi în Franţa nu sunt un mare băutor, regimul prohibiţionist de aici începe să mi se pară oribil.

Îmi turnă un whisky aproape fără sifon. Apoi am ajuns, nu ştiu prin ce asociaţii de idei, să vorbim despre efectele posibile ale unui război şi, în mod deosebit, despre un război aerian, despre viitorul civilizaţiei.

Şi, desigur, sub efectul acestei licori tari cu care nu eram obişnuit, am căzut într-o lungă visare, în timp ce Hickey, aşezat în faţa mea, răsfoia lucrarea pe care i-o tradusesem, studiind planşele. Pe la unsprezece m-am trezit din toropeală şi m-am întors acasă. Nu aveam decât să trec peluza. Noaptea era rece, cerul senin, plin de stele. Pentru o clipă am avut impresia foarte firească, dar fugară, de a fi la o sută de mii de leghe de ţara mea şi de a *simţi* distanţa. Aceşti arbori, această casă, această toamnă, nimic nu era al nostru. Suzanne nu dormea şi am observat că avea ochii plânşi.

— Să nu mă mai laşi niciodată singură. La Caen e altceva, dar aici!…

— Ţi-e frică? am întrebat-o.

— Nu, deloc… Dar încerc un fel de teamă. Copiii sunt atât de departe.

— Ai dat un telefon de dimineaţă…

— Ai dreptate, dar o convorbire e atât de scurtă… Şi pe urmă, mi-or fi spus adevărul? Mama nu vrea niciodată să mă neliniştească.

Până la trei dimineaţa îmi vorbi de copii, de strada Fontenelle, de mama mea, de-a ei, de averea familiei Cauvin-Lequeux, de surorile ei. Gândurile Suzannei se învârteau într-un cerc strâmt şi îi plăcea să-i pomenească pe toţi cel puţin o dată pe zi.

Când era aproape de maică-sa, de menajera Jeanne sau de soţiile colegilor mei din Caen, proceda cu ele la aceasta trecere în revistă a zeilor domestici; în absenţă, mi-a atribuit mie rolul lor şi eu nu mă achitam întotdeauna cu răbdare. Atmosfera la Westmouth e încărcată cu electricitate şi, uneori, când doi oameni îşi strâng mâna, între palmele lor se produce o scânteie.

IV

Un penny pentru gândurile dumneavoastră

Câteva zile mai târziu, familia Hickey ne-a invitat la cină şi, sosind, am aflat că nu vor mai veni alţi oaspeţi. Aceasta ne-a surprins puţin, pentru că celelalte forţe ale facultăţii ne poftiseră la adevărate

banchete. Partida în patru ne-a permis o conversaţie serioasă, care m-a interesat mult şi a plictisit, cred, pe cele două doamne. După obiceiul englezesc, imediat după desert, Mrs. Hickey s-a retras cu Suzanne, iar eu am rămas cu Hickey, dare se aşează lângă mine, turnându-mi un excelent porto vândut de şerif. Mi-a oferit o ţigară, şi-a aprins şi el una şi a fumat o vreme în tăcere.

— Dumoulin – spuse el deodată. Îmi cer scuze că-ţi pun o întrebare care te priveşte. E de foarte prost gust. Dar nici dumneata, nici eu nu ne aflăm în ţara noastră. Pe exilaţi îi apropie oarecum exilul şi de aceea mă simt îndreptăţit întrucâtva să te întreb. Cum să încep? În sfârşit, de ce te laşi de bună vole obsedat de ideea morţii? Nu eşti bătrân, ai o soţie încântătoare, cariera dumitale a fost, după cât mi s-a spus, vertiginoasă şi strălucitoare. De ce nu ţii mai mult la viaţă?

L-am privit cu o uimire firească.

— De ce naiba mă întrebi? Cine ţi-a spus că nu ţin la viaţă?

— Cine? Cine altul decât dumneata?

— Eu? N-am deschis gura de când am rămas singuri, iar înainte de plecarea doamnelor, mi se pare că am vorbit de lucrările dumitale, de moravurile din Westmouth, şi nicidecum despre cheful pe care-l pot avea sau nu pentru viaţă.

— A, nu astă-seară, săptămâna trecută.

— Săptămâna trecută? După cât îmi amintesc, n-am abordat un asemenea subiect. Nu-mi plac confidenţele, te-asigur, şi de-abia ne-am cunoscut.

Începusem să mă enervez văzând ciudata lui insistenţă.

— Cum? continuă el. Nu-ţi aminteşti de conversaţia noastră? Ţi-am descris cum ar putea arăta un război aerian dacă popoarele Europei n-ar avea înţelepciunea să fie paşnice, după care ai rămas o vreme tăcut. Așa-i?

— Întocmai.

— Ei bine! Nu te-ai gândit atunci că, dacă s-ar întâmpla o asemenea catastrofă, ţi-ai trimite soţia şi copiii într-un loc care se numeşte Lassoche?

— Nu, La Saussaye. E numele satului unde locuieşte mama, dar…

— Aşteaptă! Nu te-ai gândit apoi că, după trei zile de la mobilizare, ai să regăseşti statul-major al corpului VII… la… N-am înţeles numele oraşului. „Şi acolo, ţi-ai spus, am eu norocul să fiu ucis chiar după primele raiduri, ceea ce va aranja lucrurile”. Mă abţin să-ţi reamintesc… care sunt aceste lucruri, căci nu vreau să împing indiscreţia până la a mă amesteca în viaţa dumitale particulară, dar aş vrea numai să-mi spui…

Am simţit că mă înroşesc şi m-am ridicat.

— Hickey, dar e groaznic… Dumneata citeşti gândurile?…

Îmi aminteam acum prea bine că m-am gândit, într-adevăr, la

asemenea lucruri în timp ce el vorbea despre războiul aerian, dar aceste gânduri erau fugare, imediat înlocuite de altele. Cum le-a putut afla? Hickey a pus mâna pe umărul meu şi m-a silit cu blândeţe să iau loc.

— Nu te supăra; am greşit violând tainele şi-mi cer scuze. Dar în prezent fac unele experienţe destul de interesante şi s-a întâmplat ca pentru una din ele să-mi serveşti drept subiect. Iartă-mă şi fii încredinţat că am şters pentru totdeauna din memoria mea gândurile dumitale. Chiar aşa, dragul meu, ce importanţă are pentru mine dacă, în timp de război, îţi vei trimite copiii în Honolulu sau la Capetown? Aminteşte-ţi de Balzac, subiectul dumitale favorit de studiu. Savantul, ca şi romancierul, îşi adună materialele de unde le găseşte. Ca şi un artist, ba chiar mai mult decât un artist, el este impersonal… Renunţă la acest aer nemulţumit, te rog; în felul dumitale eşti un savant şi sunt sigur că mă-nţelegi.

Tonul lui Hickey era atât de cordial şi buna lui credinţă atât de evidentă, încât curiozitatea din mine a învins.

— Fie, te iert că m-ai folosit drept cobai, dar cred că am dreptul să cunosc natura experienţelor la care am fost asociat, fără să fiu prevenit. Au vreo legătură cu lucrările dumitale referitoare la atom? Îţi mărturisesc că nu prea văd…

— Nici o legătură – spuse el, râzând. Nu, e o experienţă atât de diferită de munca mea obişnuită şi acord aşa de puţină importanţă acestei descoperiri, încât nici nu voi publica observaţiile mele, dar e un joc care mă amuză. Ţi-ai dat seama că am o predilecţie pentru ipoteze.

— E meseria dumitale.

— Foarte adevărat… Or, printre alte ipoteze, am emis mai multe cu privire la natura gândurilor. Nu te-ai întrebat niciodată ce se petrece în dumneata când te gândeşti la lucruri, la fiinţe sau evenimente *în absenţa acestora?* Să nu-mi dai un răspuns de profesor care citează izvoare şi texte. Ia un caz concret. Gândeşte-te la un eveniment din trecutul dumitale, indiferent care.

Fie. Mă gândesc la o bătălie la care am asistat în 1915.

— Perfect. Şi cum te gândeşti la ea? Vezi imagini, sunt clare?

— Imaginile se perindă undeva departe… Nu sunt clare… Văd vag adăpostul în care am stat, parapetul de pământ… obuzele explodând deasupra ruinelor unei ferme, la o sută de metri în faţa noastră.

— Poţi reconstitui chipul comandantului dumitale de atunci?

— Căpitanul Crozet? Desigur.

— ÎI vezi aşa cum ai vedea o persoană prezentă? Ai putea să-l desenezi?

— Nu. Nu ştiu să desenez. Şi, de altfel, trăsăturile lui nu-mi sunt

clare. Imaginea îmi scapă dacă vreau s-o fixez.

— Şi unde anume este imaginea? Dinaintea ochilor?

— De bună seamă că nu. Nu dinaintea ochilor, unde te văd pe *dumneata,* faţa de masă şi paharul cu porto. Nu, imaginea căpitanului e mai degrabă situată în spatele ochilor. Este ca şi când aş vedea cu un ochi interior, sub cutia craniană. Dar unde vrei s-ajungi?

— Încă puţin, te rog. Gândeşte-te acum la o idee mai abstractă… De pildă, la Statele Unite şi la Franţa.

După o clipă de tăcere, am spus:

— Sunt gata.

— Bine. Şi ce observi?

— În mine?

— Fireşte.

— M-am gândit: ţară veche şi ţară nouă. În acelaşi timp am văzut canalul dinspre mare de la Caen şi copacii aliniaţi care-l străjuiesc. Am văzut mănăstirea şi liceul din Caen. Apoi o faţadă de zgârie-nori, perforată de ferestre, veveriţe în grădina mea din Westmouth şi, în sfârşit, o hartă veche şi cafenie din atlasul Vidal-Lablanche reprezentând Franţa al cărei titlu „hartă ipsometrică” mi se părea în copilărie enigmatic şi frumos.

— Bine, văd că imaginile şi cuvintele se amestecă. Cuvintele nu ţi se par mai clare ca imaginile?

— Stai puţin… Da… Mult mai clare… Frazele interioare le-am rostit foarte limpede în timp ce imaginile se învălmăşeau, confuze. De altminteri, am fost întotdeauna un tip mai mult auditiv decât vizual.

— Eram sigur. E unul din motivele pentru care te-am ales ca subiect.

— Subiect pentru ce? Te-ntreb încă o dată, Hickey, unde vrei s-ajungi? Ce cauţi?

O clipă, bătu nervos cu degetele în masă, ezitând parcă să vorbească.

— Am să-ţi spun – începu el în cele din urmă – dar cu o condiţie. Să nu vorbeşti nimănui despre aceste experienţe. N-au un caracter riguros sa să-ndrăznesc să le comunic şi colegilor mei şi, pe drept cuvânt, ar fi şocaţi dacă ar afla-o de la dumneata, care, până la un punct, eşti un străin în această universitate sau, dacă vrei, un oaspete. Mă bizui pe discreţia dumitale.

— Se-nţelege.

— Ei bine, iată despre ce este vorba. De multă vreme mi-a trecut prin minte că, prin metodele obişnuite ale fizicienilor s-ar putea capta gândul, deoarece elementele lui prime sunt fenomene fizice, imagini şi sunete… Reţine că nu sunt de părere că ar fi *numai* un fenomen fizic, dar rolul savantului este să studieze semnele observabile şi variaţiile fenomenelor a căror natură esenţială îi scapă. Fiecare funcţie a

corpului, inclusiv gândirea, e însoţită de fenomene fizice, fapt demult remarcat de fiziologi. Profesorul Berger de la Universitatea din Iena a studiat ceea ce el numeşte „undele cerebrale”. Doctorul Max, punând subiecţii într-un fel de sicriu izolant, a putut capta şi amplifica emisiunile lor cerebrale. Chiar eu am făcut vreo doi-trei ani cercetări în această direcţie şi m-am întrebat dacă imaginea, cerebrală, cea despre care dumneata spuneai acum câteva clipe: „o văd sub cutia craniană”, n-ar putea fi captată de un aparat asemănător belinografului.

— În concluzie, vrei să filmezi visele?

— Întocmai, dar trebuie să-ţi spun că n-am reuşit. La drept vorbind, nici nu puteam să reuşesc pentru că, aşa cum ai spus chiar dumneata, aceste imagini sunt confuze, mobile, se învălmăşesc.

— În filme ai fi obţinut însăşi imaginea acestei neclarităţi.

— Fără îndoială. Într-un cuvânt, deşi soţia mea a acceptat să se supună acestor experienţe cu multă răbdare şi bunătate, n-am înregistrat nimic care să merite un studiu mai complet. Dimpotrivă, limbajul interior al omului care gândeşte este un fenomen fizic foarte definit. El se traduce prin mişcări ale limbii şi laringelui, mişcări imperceptibile, dar suficiente pentru a da naştere undelor sonore.

— Adevărat? Aş fi zis că subiectul are numai iluzia că rosteşte cuvintele, dar că rămâne mut.

— Te înşeli. De altfel, e de ajuns să te observi o clipă pentru ca să constaţi… Gândeşte-te la o frază oarecare.

— Gata.

— La ce frază?

— Un vers de Racine: *Ziua nu mai e neprihănită.*

— Când te-ai gândit la acest vers, l-ai şi auzit?

— Da… Îl mai aud şi-acum.

— Şi unde-l auzi!

— Lasă-mă s-ascult. Îl aud în gură, mai precis în cerul gurii, la baza nasului.

— Gândeşte-te la o gamă. Când o cânţi mintal, nu remarci cum corzile vocale iau diferite poziţii pentru fiecare notă?

— Lasă-mă o clipă. Da, aşa e.

— Poţi să te gândeşti la o notă care să fie prea sus pentru vocea dumitale?

— Nu cred.

— Nici eu. Ştii de ce? Pentru că notele şi cuvintele gândite se formează în chip firesc în laringele subiectului care gândeşte. Şi lucrul acesta este atât de adevărat, încât, dacă ai cădea într-o meditaţie profundă, dacă, de pildă, peste câteva minute ai uita de prezenţa mea, ai vorbi singur… Uneori, gânditorului preocupat îi mai scapă o frază; alteori, în timpul unei nopţi de insomnie, bolnavul îşi ţine un discurs

întreg. Pe scurt, orice om îşi rosteşte gândul, nebunul ceva mai tare ca ceilalţi. Un compatriot de-al dumitale, un doctor din Bordeaux, a inventat un laringograf cu ajutorul căruia înregistra gândurile nebunilor: tuburi de cauciuc leagă laringele pacientului de o diafragmă şi de un cilindru care înregistrează; nimic mai simplu după aceea decât să citeşti vibraţiile astfel notate.

— E interesant şi curios, dar în cazul meu, dragă Hickey, după câte ştiu, nu mi-ai aplicat în seara aceea pe laringe tuburi de cauciuc!

— Nu, în cazul dumitale nu m-aş fi putut folosi de acest aparat prea vizibil şi care ţi-ar fi stârnit neîncrederea. Trebuia să-l perfecţionez… Şi am făcut-o.

— Cum?

— N-aş vrea să te obosesc cu detalii tehnice. Să ştii doar că am înlocuit contactul direct prin microfoane foarte sensibile, iar tuburile de cauciuc prin fire de cupru. Acestea transmit vibraţiile până la un disc unde sunt înregistrate. Nu-mi mai rămâne decât să pun discul la un gramofon obişnuit pentru a-ţi *asculta* gândul.

— E miraculos şi diabolic… Aşa mi-ai înregistrat reveria în ziua aceea? Pot s-o ascult şi eu?

— Desigur.

— Dar unde era microfonul?

— Fotoliul pe care te-ai aşezat era înconjurat de microfoane ascunse în diferite obiecte. Unul se afla în spătarul fotoliului, unul în lampă, altul pe masă… Ei, dar îţi destăinui chiar toate secretele. Mă bizui pe tăcerea dumitale.

— Aflu acum de la dumneata, Hickey, că nu mai există tăcere.

S-a ridicat şi, cum am făcut acelaşi lucru, m-a luat prieteneşte de braţ.

— Tăcerea obişnuită mi-ajunge – îmi spuse el. Pentru moment, sunt singurul care ţi-a ascultat gândurile.

Cum am intrat împreună în salon, am văzut-o pe Suzanne, nu fără oarecare strângere de inimă, stând în fotoliul periculos. Vorbea cu însufleţire şi, de bună seamă, nu bănuia nimic. Totuşi am făcut-o să se ridice, spre marea ei mirare, spunându-i:

— Stai mai bine pe divan, draga mea.

Hickey mă privi atât de amuzat, încât m-am întrebat în sinea mea dacă nu cumva noul loc unde o îndemnasem să se aşeze nu era de asemenea înconjurat de urechi mecanice perfecte şi perfide.

V

…Et Dona Ferentes

Niciodată n-am putut afla de la Hickey dacă în seara aceea i-a înregistrat „limbajul interior” al Suzannei. Totuşi, în scurt timp ne-am

împrietenit mult cu această familie. Suzanne se întâlnea bucuroasă cu Gertrude Hickey, o englezoaică afectată, dar plăcută, mama unor copii frumoşi cu care Suzanne era încântată să se joace. Când aveam timp, îmi făcea o reală plăcere să discut cu Hickey, spirit original şi cu o imaginaţie bogată. Adeseori, seara, traversam peluza ce separa casele noastre şi, prin fereastra deschisă, aruncam o privire indiscretă spre divanul vecinilor mei. Dacă erau singuri şi nu păreau ocupaţi, dacă vorbeau între ei, uneori chiar dacă citeau, îmi îngăduiam să sun.

Această prietenie mi-era cu atât mai preţioasă, cu cât, la Westmouth, pentru prima oară în istoria căsniciei noastre, nu mă mai înţelegeam atât de bine cu Suzanne. Judecând acum, după zece ani, cred că eram amândoi vinovaţi de această neînţelegere. După primele zile de interes şi amuzament, soţia mea începu să deteste viaţa la Westmouth. Ştia foarte puţină engleză şi se simţea izolată. Nu se putea obişnui să trăiască departe de copii şi mai ales, îi lipsea Franţa. Observând-o, mi-am dat seama în ce măsură patriotismul este un sentiment carnal, puternic, chiar la persoanele mai puţin conştiente de acest lucru şi care nu discută despre el. În America, Suzanne era literalmente bolnavă, lipsindu-i acea hrană inefabilă pe care nu i-o putea oferi decât o atmosferă franceză.

În zadar Mrs. Spencer, mâhnită s-o vadă atât de tristă, o înconjura cu solicitudine şi afecţiune. În zadar, cele mai înţelegătoare doamne din universitate îşi dădeau osteneala să se intereseze de strada Fontenelle, de polipii lui Jean-Louis; dezrădăcinată, soţia mea rămânea abătută. Totul i se părea absurd în America. Detalii pitoreşti le considera fără noimă. Îşi făcea o plăcere din a sublinia aspectele ridicole din Westmouth şi refuza să-i admire virtuţile. Într-un cuvânt, era nedreaptă, cum se întâmplă aproape întotdeauna atunci când eşti nenorocit.

Nici greşelile mele nu erau de neglijat. În această perioadă dificilă ar fi trebuit ca eu să fiu elementul de echilibru şi armonie în căsnicia noastră. Dar n-aveam răbdare. Departe de a împărtăşi prejudecăţile Suzannei împotriva Westmouth-ului, îmi plăcea decorul, mediul. Nu pentru că aş fi fost mai puţin legat de viaţa din Franţa decât era ea, dar aveam impresia că acest agreabil intermezzo mă ajută, prin contrast, să-i gust mai bine deliciile. Engleza mea, corectă odinioară, se perfecţiona destul de repede, iar conversaţia cu colegii mei, oameni cultivaţi, de cele mai diverse discipline, era pentru mine o permanentă îmbogăţire spirituală. Dar, mai ales, trebuie să mărturisesc, orgoliul juca un rol în sentimentul de fericire pe care-l încercam la Westmouth: cursurile mele se bucurau de mult succes, atrăgeau un număr tot mai mare de studenţi, al căror entuziasm şi curiozitate mă încântau. Reuşiseră şi câteva femei tinere să obţină permisiunea de a asista la ore; multe dintre ele erau frumoase; şi, fără îndoială, satisfacţia mea

de profesor ascultat se îmbina cu o anumită cochetărie masculină.

Toate acestea mă făceau să primesc cu vădită plictiseală lamentările Suzannei. Preşedintele Spencer îmi propusese să ceară la minister, în Franţa, prelungirea şederii mele şi dorea, după cum spunea el, să mă păstreze la Westmouth un an. Suzanne începu să-mi facă scene şi să devină arţăgoasă. Când, în faţa prietenilor mei americani, îşi exprima dorinţa de a se reîntoarce cât mai repede la Caen, eu o mustram pentru lipsa ei de tact şi de politeţe, iar ea plângea. Sfârşeam prin a ne împăca, aşa cum face întotdeauna o pereche tânără şi fidelă, dar senzualitatea nu înlocuia nici respectul, nici afecţiunea, şi eu băgăm de seamă cu spaimă cum mă cuprinde un sentiment de plictiseală şi de detaşare, pe care nu întotdeauna reuşeam să-l ascund. S-au scurs astfel mai multe săptămâni de certuri şi împăcări.

Într-o seară, cam la vreo două luni după sosirea noastră, ieşind de la curs, am intrat pe la ora şase la Hickey, şi cum era singur, îmi spuse brusc:

— Dumoulin, ţi-aminteşti de aparatul meu de citit gândurile?

— Ce întrebare! Dacă nu ţi-am vorbit niciodată de el, e pentru că mă temeam să nu te plictisesc… dar m-am întrebat adesea dacă nu l-ai încercat şi asupra altor oaspeţi.

— Ba da – mi-a răspuns – şi de mai multe ori. Aparatul, aşa cum l-ai văzut, avea un mare cusur… Persoana al cărei „flux de gândire” doream să-l studiez trebuia să se aşeze la experimentator pe un fotoliu pregătit dinainte. Ceea ce nu era posibil decât în condiţii excepţionale. Numai un fizician sau un medic pot avea acasă acest complicat joc de microfoane, de fire conductoare, de discuri de înregistrare. Pentru ca invenţia să devină practică, universal folosită, pentru ca să între în jocul vieţii cotidiene, trebuia să capete o formă mai simplă. Ei bine, această formă am căutat-o şi am găsit-o. Posed acum, datorită ingeniosului meu asistent Darnley, un instrument, încă destul de complicat, dar mobil şi portabil.

— Aş fi tare curios să-l văd.

— Te uiţi la el chiar şi-n clipa asta – îmi spuse.

Am privit în jur:

— Nu văd absolut nimic!

— Nu vezi pe masă, lângă dumneata, un sul de hârtie destul de gros?

— Ba da… E un număr din *Fortuna* sau *Esquire*.

— În aparenţă, aşa e. Desfă-l!

Am luat sulul; era coperta cartonată a unei reviste în interiorul căreia se afla un obiect foarte greu, având o formă stranie. Dând la o parte învelitoarea, am văzut un fel de pistol, model vechi, cu un pat lat şi o ţeavă evazată ce ocupa aproape toată lungimea cilindrului.

— Ce instrument ciudat! Flinta asta îţi serveşte acum la înregistrare?

— Da. Patul flintei, cum o numeşti, conţine un tambur ce face să se învârtească un mecanism de ceasornic, pe care se înfăşoară o peliculă foarte îngustă. Ţeava evazată, al cărei interior, după cum vezi, nu e neted, ci căptuşit cu oglinzi aşezate după unghiuri calculate, dirijează spre aparat undele sonore ce vin dintr-o direcţie determinată. Datorită unei celule fotoelectrice, vibraţiile se înregistrează pe peliculă. După ce developezi pelicula, nu-ţi mai rămâne decât să operezi transformarea inversă şi, ca la cinematograful sonor, să faci sunete din aceste semne. Dar nu-i chiar atât de simplu, de aceea încerc acum un dispozitiv de tuburi filtrante care să elimine sunetele parazite. Însă, în linii mari, acesta-i principiul. Amuzant, nu?

Suceam şi răsuceam cu neîncredere pistolul greu.

— Şi cum, nu eşti deranjat de zgomotele exterioare?

— Tocmai astea încerc să le elimin, dar trebuie să recunoşti că la Westmouth ele sunt reduse la minimum… Ascultă! Nu se aude literalmente nici un zgomot.

— Într-adevăr – i-am răspuns după o pauză. Ei, indiscretul aparat a înregistrat şi în seara aceasta gândurile?

— Nu, nu. Te-asigur. N-am atins mecanismul de ceasornic. Priveşte. Iată cheia. Dacă-l învârteşti până la capăt, aparatul este încărcat pentru şase ore de înregistrare.

Aproape inconştient, am răsucit cheia până când am simţit rezistenţa arcului întins la refuz.

— Şi-acum – îmi spuse Hickey – ca să declanşezi resortul şi să pui în mişcare tamburul, e de ajuns să apeşi pe butonul alb aflat în dreapta pe patul armei. Iar pentru a-l opri, apeși pe butonul roşu. Observă că orificiile sulului de hârtie corespund acestor butoane şi permit punerea în funcţiune sau oprirea aparatului fără a fi nevoie să-l scoţi la iveală. Când pelicula s-a terminat, vezi prin această deschizătură o linie roşie… E foarte simplu.

— Şi funcţionează?

— Dragul meu, pentru un aparat care e la începuturile sale, funcţionează destul de bine. De altfel, dacă vrei să-l încerci, pot să ţi-l împrumut. Darnley mi-a montat trei aparate.

— Şi ce vrei să fac cu el?

— Cine ştie? Uneori poate să fie util unui soţ să afle gândurile soţiei, unui părinte să afle gândurile copiilor, unui profesor să afle gândurile elevilor!

— Util sau periculos?! Şi, oricum, n-am aparatul acela absolut necesar, adică mecanismul care să-mi îngăduie citirea peliculei înregistrate.

— Pentru asta, îţi stau oricând la dispoziţie, dragă Dumoulin.

Serios, ia aparatul… dar nu-l arăta. Dacă vei dori într-o zi să-l foloseşti, cea mai bună distanţă între gura ţevii şi cea a subiectului e de circa un *yard*.

Înfăşură cu grijă flinta în cilindrul cartonat şi legă pachetul pentru a-i da înfăţişarea inofensivă pe care-o avea mai înainte. Peste câteva clipe vorbeam despre problemele universităţii, apoi, în clipa când m-am ridicat, cu o mişcare firească, Hickey îmi întinse aparatul. Fără să mai adaug un cuvânt, am luat cilindrul cel greu, l-am pus sub braţ şi am plecat.

VI
Suzanne

În răstimpul, foarte scurt, cât am traversat peluza ce separa casa noastră de cea a lui Hickey, mă întrebam ce-i voi spune Suzannei. Să-i arăt aparatul ciudat pe care-l aduceam, să-i explic mecanismul şi să-l încerc asupra ei? Sau, dimpotrivă, să tac, să pun cu indiferenţă pachetul perfid într-un loc unde aş avea şansa să înregistrez o meditaţie, să surprind astfel gândurile cele mai tainice ale soţiei mele? Mărturisesc că această „efracţie a spiritului" m-a ispitit o clipă: mi-am spus apoi că nu este cinstit. Oare aş fi deschis o scrisoare ce nu-mi era adresată? Nu, de bună seamă. „Şi este acelaşi lucru", îmi ziceam în sinea mea în vreme ce apăsam pe clanţa porţii, hotărât să-i povestesc totul Suzannei.

Dar, adeseori, împrejurările ne schimbă hotărârile; s-a întâmplat ca Suzanne să-mi facă o primire proastă în seara aceea.

— Ce târziu vii! îmi spuse cu iritare în glas. Eram neliniştită.

— N-aveai nici un motiv de nelinişte – i-am răspuns, punând sulul de carton lângă ea, pe măsuţă. După ce-am ieşit de la curs, am trecut pe la Hickey şi am stat amândoi un ceas de vorbă; vezi bine, un lucru foarte nevinovat…

— Tot ce se poate – zise ea – dar vei şi de acord că n-aveam cum să ghicesc. De altfel, nu văd ce plăcere îţi face să vorbeşti cu englezul ăsta pisălog.

— Suzanne, cum poţi să judeci cu atâta superficialitate un mare savant a cărui limbă şi idei nu le poţi înţelege? Trebuie să-ţi spun că Hickey mi se pare de sute de ori mai interesant decât sora ta Marie-Claude când îţi explică pentru a nu ştiu cita oară de ce fac guturai copiii ei, sau decât cumnatul tău Maxime când povesteşte cum a fost în război.

— Ai putea să ai atâta inimă şi să nu-mi aminteşti de strada Fontenelle când, vai, se află la şase mii de kilometri depărtare; şi aşa, în ţara asta am o predispoziţie accentuată spre neurastenie…

— Neurastenie e un cuvânt comod – i-am spus, dând din umeri.

Negresa veni să ne anunţe că masa e gata. În timp ce o urmam pe Suzanne, îmi reproşam lipsa mea de răbdare. De câteva săptămâni, aceste certuri deveniseră tot mai dese. Mă întorceam acasă plin de înţelegere pentru exilata mea, hotărât să am o atitudine părintească, s-o liniştesc; mă gândeam cu plăcere la felul în care aveam să mă port cu ea. Dar, îndată ce eram împreună, o frază deplasată reuşea să declanşeze proasta mea dispoziţie. După cinci minute, o discuţie aprinsă şi inutilă se isca între noi. „Astă-seară – îmi spuneam, intrând în sufragerie – n-am să-i dau apă la moară şi n-am să mă supăr cu nici un preţ.” Dar când se pornea Suzanne, mai opreşte-o dacă poţi; parcă era o sibilă mistuită de un foc lăuntric.

Nici nu ne-am aşezat bine în faţa unei felii de pepene galben de la gheaţă, că şi-a şi reluat afurisitul de subiect: strada Fontenelle. O scrisoare primită în cursul dimineţii o anunţa că domnul Cauvin-Lequeux fusese cam bolnav.

— Înţelegi acum de ce e periculos ca Jérôme şi Henriette să stea în preajma tatii, să-l îmbrobodească, în timp ce eu, din cauza ta, sunt despărţită de el printr-un ocean şi incapabilă să-mi apăr drepturile? Înţelegi acum de ce nu m-am împăcat niciodată cu călătoria asta a noastră?

— Dragă Suzanne, n-aş vrea să reluăm o discuţie penibilă. În primul rând, în timpul vizitei preşedintelui Spencer la Caen, am acceptat acest post cu consimţământul tău. Apoi te-am rugat de sute de ori să uiţi, cel puţin pentru câteva săptămâni, veşnicele poveşti de familie. Jérôme şi Henriette vor să pună mâna pe fermele tatălui tău? Ce vrei? Asta-i situaţia: n-ai ce să-i faci, iar eu cu atât mai puţin. Vorbele tale nu rezolvă nimic. Atunci, pentru numele lui Dumnezeu, să vorbim despre altceva… Căci totuşi este mult prea trist să ne aflăm în cea mai nouă ţară din lume, într-un mediu nespus de interesant, cu desăvârşire necunoscut nouă, iar tu să mă obligi în fiece seară să rumeg şi iar să rumeg legile care guvernează proprietatea funciară din Normandia de Nord! Ei bine, nu şi nu! E un lucru meschin, mărginit, care în cele din urmă mă face să sufăr… Te iubesc mult, sincer, dar lasă-mă să respir. Încearcă să-ţi dovedeşti generozitatea şi largheţea de spirit… Eşti în stare.

— Ştiu – îmi răspunse ea cu amărăciune. Bărbaţii ca tine numesc generozitate şi largheţe de spirit ceea ce satisface egoismul *lor*. Fireşte, tu te simţi foarte bine aici. În primul rând, pentru că, în fond, tu n-ai suflet şi, din clipa în care eşti departe de copii, de părinţi şi de prieteni, ei încetează în ochii tăi să mai existe. Apoi, pentru că aici eşti adulat, pentru că nişte nătânge ca Mauriel Wilson te consideră un om de valoare…

— N-o cheamă Wilson, ci Wilton, şi dacă asistă la cursul meu…

— O face de dragul lui Balzac, pentru *Crinul din vale* sau *Preotul*

din Tours? Nu, Denis, o ştii la fel de bine ca şi mine. De altminteri, mi-e absolut indiferent dacă faci curte femeiuştilor ăstora; dar să nu-mi vii pe urmă şi să-mi ţii predici despre generozitate. În ceea ce priveşte proprietatea funciară de care vorbeşti cu atâta dispreţ, vei fi foarte mulţumit la bătrâneţe să ai un culcuş în strada Fontenelle… dacă voi putea până atunci să salvez casa de lăcomia lui Jérôme.

Îmi dădeam seama că era o criză fără leac; nu-mi rămânea decât s-aştept să se sfârşească. Nu ştiu ce diavol a intrat atunci în mine; fapt este că, ieşind din sufragerie, Suzanne s-a aşezat în fotoliul ei, iar eu m-am apropiat nepăsător de aparatul lui Hickey, pretextând că-mi pun cafeaua pe masă, şi, prin mica deschizătură a sulului, am pus maşinăria în funcţiune. O clipă am crezut că am fost observat. Suzanne, având o carte pe genunchi, m-a întrebat cu o nepăsare ce mi s-a părut prefăcută, dar care de fapt era sinceră:

— Ale cui sunt revistele?

— Ce reviste? A, sulul acesta?… Reviste împrumutate de la Hickey.

N-a insistat. Am constatat cu satisfacţie că aparatul era întors spre ea şi la distanţa cuvenită. Aşezându-mă în faţa ei, am deschis un volum de Balzac şi m-am prefăcut că iau note în timp ce o observam pe Suzanne. Citea *Lucienne, o* carte care-mi plăcea şi pe care i-o recomandasem; dar părea cu gândurile duse. Din când în când îşi lăsa cartea pe genunchi şi visa. De mai multe ori chiar a deschis gura să-mi vorbească, dar, văzându-mă preocupat şi crezându-mă inaccesibil, şi-a luat din nou cartea, cu un uşor suspin. Pe la orele zece se ridică:

— Sunt obosită, mă duc să mă culc.

— Termin capitolul şi te urmez într-o secundă.

Cum a plecat, am tras ţeava din cilindru, am oprit mecanismul, am ascuns aparatul în sertarul meu şi l-am încuiat. Apoi am ajuns-o pe Suzanne, nu fără un sentiment de vină şi de neliniște.

A doua zi aşteptam nerăbdător clipa când să-l pot vedea pe Hickey. După orele lui de curs şi de laborator. Acolo am avut ghinionul să-l întâlnesc pe Darnley, preparatorul, lui. Cum în faţă acestuia nu îndrăzneam să spun că am adus banda înregistrată şi că doream să-i aflu conţinutul, Hickey pricepu imediat despre ce era vorba şi abordă el subiectul care mă stânjenea:

— Dragul meu, poţi vorbi de faţă cu Darnley. Căci nu este numai colaboratorul meu; vei avea mai multă nevoie de el decât de mine în tălmăcirea psihogramci pe care ai adus-o. Am adoptat termenul de „psihogramă” pentru a desemna înregistrarea. Darnley te va conduce la subsol, unde am instalat un aparat vorbitor… şi pe care-l va pune în funcţiune pentru dumneata. Să nu-ţi fie teamă. Din discreţie îl deleg pe Darnley să te-nveţe manipularea. Eu rămân aici. Presupun că textul e în franceză.

— Desigur.

— Ei bine, Darnley nu ştie o boabă franţuzeşte, pe câtă vreme eu înţeleg frazele mai uşoare. Deci e mai bine aşa. Pe curând. Când termini, treci pe la mine.

L-am urmat în beznă pe Darnley, care ţinea piesa. Mi-a explicat că developarea se face simultan cu redarea sonoră, prin trecerea peliculei printr-o serie de băi şi desicatoare. Tânărul, unul din sportivii facultăţii, era jovial, deschis, eu însă mă simţeam vinovat şi regretam ceea ce eram pe cale să săvârşesc. Ajuns în laborator, am avut destul de aşteptat până când el şi-a pregătit aparatul; m-am uitat la ceas: trecuse de şase. Iar o să-mi reproşeze c-am întârziat. Biata Suzanne! Nu eram oare pe punctul de a o trăda?

— *Ready?* mă întrebă deodată Darnley.

I-am răspuns că sunt gata. Am auzit apoi acel ţăcănit regulat cu care ne-a obişnuit cinematograful, apoi, într-un murmur întretăiat de zgomote scurte şi regulate, pe care le-am recunoscut imediat ca fiind cele ale respiraţiei, am recunoscut o voce emoţionată care doar aducea cu vocea Suzannei. Ceea ce spunea era destul de neclar şi mi-a trebuit un timp ca să desluşesc că sunt fraze din cartea pe care o citea, amestecate cu propriile-i gânduri.

N-aş vrea să citez în această povestire fragmente prea lungi din psihogramă, căci sunt monotone, plictisitoare şi, azi, familiare tuturor celor ce au psihografe, adică celor mai mulţi dintre cititori.

Voi reproduce totuşi un fragment pentru că a fost primul pe care l-am auzit şi pentru că doresc să vă dau o idee despre mirarea şi perplexitatea mea.

Pentru ca textul să fie inteligibil, voi sublinia frazele luate din cartea pe care o citea Suzanne.

…*La cinci şi douăzeci eram în faţa gării.* Denis este, într-adevăr, foarte egoist; *la cinci şi douăzeci eram în faţa gării,* era îngrozitor sculatul la ora cinci, pe vapor, zgomotul paşilor pe punte; era groaznic, eram atât de obosită, şi apa din baie care se înclina când la dreapta când la stânga, şi acea senzaţie de greaţă; după ce ne vom întoarce în Franţa, nu voi mai călători niciodată cu vaporul; nu ştiu dacă am să mai suport încă două luni, sau poate şase dacă acceptă. Denis e mulţumit pentru că e aplaudat: îi place să fie aplaudat; în fond, e vanitos şi naiv; dar eu n-am nimic aici… şi americanii ăştia, care nu ştiu să vorbească cu o femeie, sunt atât de serioşi, de timizi; în Franţa, bărbaţii sunt îndrăzneţi… Ce nostim era prietenul acela al lui Denis… cum îl chema?… Couzanne? Aplecându-se deasupra leagănului lui Jacques, Couzanne îmi şoptea: „Mi-ar fi plăcut să fie al meu!” Eram furioasă şi îmbujorată şi i-am spus: „Ia seama, Denis ar putea să te-audă”, *la cinci şi douăzeci eram în faţa gării, m-am dat seama c-am uitat s-o întreb pe Marie Lemieux pe unde trebuie s-o iau, ştiam*

numai că locuinţa se află pe undeva pe lângă anexele gării; casă, casă, casă, strada Fontenelle; am fost tare imprudentă că am plecat*;* dacă Henriette şi Jérôme au nevoie de bani, îl vor determina pe tata să ipotecheze casa de pe strada Fontenelle, iar banii se vor risipi ca şi cei luaţi pe ferma din Martot; dacă aş putea să-l fac pe afurisitul ăsta de Jérôme să se certe cu tata, nu m-aş da în lături; va trebui să vorbesc cu Adrien; *la ora cinci şi douăzeci eram în faţa gării.* Adrien, teatru, dragoste… Adrien e un bun sfătuitor pentru problemele mele din Rouen şi-apoi se pricepe la afaceri; lui Denis, degeaba îi vorbesc, el crede în onestitatea lui Jérôme; Denis este cinstit, asta da. Îl stimez, dar el nu pricepe absolut nimic, nu-şi dă seama de toate murdăriile şi o admiră pe Henriette pentru că e frumoasă, de parcă asta ar conta; o urăsc pe Henriette; când eram mică, îmi plăcea s-o zgârii fiindcă era mai frumoasă decât mine; acum eu am trei fire albe de păr, îmbătrânesc; ce repede a trecut viaţa! *La cinci şi douăzeci eram în faţa gării,* cât e de trist aici, câtă linişte, la Rouen îmi plăcea zgomotul din Piaţa Saint-Romain, căluşeii cu muzica mecanică, manejurile din Piaţa Beauvoisine, menajeria Bidel, câtă veselie! Adrien se aşeza cu mine în leagănele ce se învârteau atât de repede, de-l trânteau peste mine şi mă simţeam atât de bine, şi oamenii care se opreau în faţa prăvălioarelor, agitaţia de la loterie, şi dulciurile, caramelele, nugaua, *mi-am dat seama c-am uitat s-o întreb pe Marie Lemieux pe unde trebuia s-o iau;* uneori, în mulţime, Adrien mă lua de mijloc, şi-mi plăcea; la urma urmei, dacă m-aş fi căsătorit cu Adrien, aş fi fost poate mai fericită. Denis este cinstit, dar el nu înţelege absolut nimic, şi Adrien s-a descurcat bine: lucrează la o agenţie comercială maritimă, câştigă două sute de mii de franci pe an, iar Louise e mult mai bine îmbrăcată decât mine şi n-are în casă plictiselile pe care le am eu, şi-apoi Adrien e tandru, delicat. Denis e brutal şi stângaci. Adrien, teatru, dragoste, divanul albastru, mobilele de pe Strada Fontenelle, dacă nu sunt prudentă, vor dispărea toate. Lui Denis îi e totuna, dar eu ţin la comoda Louis XVI şi la consola cea veche; *ştiam numai că locuinţa se află pe undeva pe lângă anexele gării.*

Mă opresc pentru că ar fi plicticos şi inutil să citez textul incoerent care s-a derulat astfel timp de o oră. Fluxul „limbajului interior” era întrerupt de tăceri destul de scurte şi de fragmente din carte. Temele esenţiale ale acestei lungi meditaţii erau cele pe care cititorul le-a putut reţine din pasajul citat. O mare teamă ca domnul Cauvin-Lequeux să nu fie dus de nas de ginerele lui, Jérôme, o senzualitate discretă, nesatisfăcută, şi o dragoste din tinereţe pentru un oarecare Adrien Lequeux, unul din verii ei. Această ultimă referire m-a înfuriat, deoarece îl ştiam pe Adrien, un bărbat de vreo patruzeci de ani, muieratic, mediocru şi încrezut, un agent comercial burtos şi

plin de ifose care, de fiece dată, mi-l amintea pe Joseph Prudhomme sau pe César Birotteau, mai degrabă decât pe Don Juan sau pe Rastignac. În această meditaţie nu era absolut nimic care să mă lase să cred că Suzanne îl iubea, dar o serie de fraze dovedeau că între ei fusese un flirt de adolescenţi, căruia soţia mea îi acorda o mare importanţă, păstrându-i o amintire vie şi, de asemenea, că în afacerile personale dorea să ceară sfatul nu mie, ci acestui imbecil. Toate la un loc, în momentul când le-am auzit, mi s-au părut destul de grave. Din fericire, întunericul l-a împiedicat pe tânărul Darnley să-mi observe emoţia.

— Sunteţi satisfăcut? mă întrebă el când ţăcănitul încetă.

— Foarte satisfăcut, Darnley – i-am răspuns calm. Mii de mulţumiri.

Dar ieşind din pivniţa blestemată, am făcut în aşa fel, încât să părăsesc casa fără a-l mai întâlni pe Hickey.

VII

Acţiuni şi reacţii

Deşi era întuneric beznă şi destul de târziu când am plecat de la vecinii mei, n-am avut curajul să intru în casă imediat. Sentimentele mele erau prea violente, mânia mea prea recentă. Simţeam nevoia ca, înainte de a o vedea pe Suzanne, să reflectez la ceea ce auzisem. Cu paşi iuţi mă învârteam în jurul grupului de case, pe cărările presărate cu frunze moarte şi, în curând, mersul, aerul proaspăt al nopţii mă calmară puţin. Prima reacţie a fost să-i fac nevesti-mi, la întoarcere, o scenă meritată; a doua, dimpotrivă: mi-am jurat să tac.

„La ce-ar servi – mă gândeam – o confruntare brutală a Suzannei cu gândurile ei? M-ar învinovăţi, şi pe drept cuvânt, de efracţie spirituală, iar eu m-aş afla de la început într-o poziţie defavorabilă. În plus, aş da amploare, expunându-i-le limpede, tuturor reproşurilor ei. Dimpotrivă, înţelept ar fi, dacă o să am curajul s–o fac, să profit în taină de această lecţie şi să-mi recâştig soţia, pe care, în orice caz, o iubesc şi care, dacă nu iau seama, se va îndepărta cu totul de mine. Pentru aceasta mă voi sluji de miraculosul instrument ce-mi va îngădui să-i spionez gândurile, pe care Suzanne le va crede în continuare mute, şi voi putea…”

În acel moment mi-am dat deodată seama că uitasem în laboratorul subteran psihograful dat de Hickey. Era neplăcut, dar nu prea grav; nu mi-era greu să i-l cer a doua zi. Dar ce aveam să-i spun lui Hickey? Nu cine ştie ce. Aveam să-i mulţumesc şi să adaug în treacăt că aparatul îmi confirmase unele fapte cunoscute. Stabilind această linie de conduită, care mi se părea rezonabilă, m-am îndreptat spre Lincoln Avenue şi am intrat în casă.

Dar vai! Se întâmplă în unele familii ca elementele de discordie să fiarbă ca în sânul unei obşti nemulţumite: degeaba năzuiesc cei ce-o conduc ca, prin reforme înţelepte, s-o facă să depăşească fără accidente zona periculoasă; în ciuda prudenţei şi bunelor lor intenţii, sunt la discreţia celui mai neînsemnat incident, iar focul tras de o santinelă beată va declanşa, împotriva voinţei tuturor, inevitabila revoltă. E poate o comparaţie cam prea grandilocventă pentru a descrie o discuţie banală de familie: aş vrea doar să notez că nu mai suntem stăpâni pe întorsătura pe care o ia o conversaţie şi că, între două fiinţe cu nervii prea sensibili, cel mai neînsemnat incident verbal poate să declanşeze un conflict pe care niciunul din cei doi nu-l doreşte.

Veneam acasă cu cele mai bune intenţii, dar Suzanne mă primi acră. Îmi reproşă din nou întârzierea, care, în seara aceea, mărturisesc, se datora unui fapt de o importanţă surprinzătoare. Când i-am spus că petrecusem două ore la vecinii noştri, ridică din umeri şi insinuă că Muriel Wilton nu era străină de dezmăţul meu. Atunci am simţit cum mă înfurii, cu violenţa bunei credinţe tăgăduite şi, după cinci minute – nici azi nu sunt în stare să-mi amintesc care au fost elementele de tranziţie – m-am pornit să-i înşir tocmai ceea ce doream să-i ascund.

— Înainte de a vorbi de Muriel Wilton – i-am spus – poate ar fi mai potrivit cu ordinea cronologică să vorbim întâi de Adrien Lequeux.

— Adrien? întrebă ea, cu o nepăsare admirabil jucată… Adrien! Cine se interesează de Adrien?

— Tu… Şi într-un mod foarte drăgăstos.

— Eşti nebun? strigă Suzanne, atât de tare, încât negresa Rosita, crezând că a fost chemată, întredeschise uşa. Eşti nebun? Puţin îmi pasă de Adrien! De când am plecat din Franţa, nu i-am trimis nici măcar o ilustrată.

— Poate că nu i-ai trimis nici o ilustrată, dar asta nu te-a scutit să te gândeşti aseară că Adrien ţi-ar da sfaturi mult mai bune în afaceri… Ţi-ai adus aminte cu plăcere de plimbările făcute împreună în bâlciul Saint-Romain şi chiar de unele gesturi care, pentru o tânără, erau cel puţin deplasate !

Încremenită, soţia mea mă privi o clipă cu ură amestecată cu spaimă, ceea ce mă făcu în acelaşi timp să mă ruşinez, dar să încerc şi un surprinzător sentiment de foiţă.

— Eu?… Aseară?… bâigui ea.

— Da, aseară, în timp ce citeai sau te făceai că citeşti. Ai putea să juri că nu te-ai gândit atunci la plimbările tale cu Adrien, la căluşeii de la bâlci, la nu ştiu ce divan albastru?… Ba n-ai ajuns chiar să-ţi spui că Adrien e tandru, afectuos, în vreme ce eu sunt brutal şi stângaci? Nu tăgădui, Suzanne! Însăşi faţa ta te trădează.

Într-adevăr, părea copleşită, înmărmurită de uimire; cu o voce înspăimântată, întrebă:

— Dar, Denis, de unde ştii? Am vorbit în somn?

Poate că ar fi trebuit să confirm această neverosimilă explicaţie, dar nu mai eram în stare să dau dovadă de prudenţă. I-am spus totul: mirarea mea când Hickey mi-a dezvăluit propriile mele gânduri, fotoliul perfid, noul aparat, pistolul de înregistrare îndreptat spre ea, în sfârşit, maşina vorbitoare a tânărului Darnley şi supliciul meu în timpul lungului şi monotonului şuşotit din pivniţa luminată doar de o lampă roşie. M-a ascultat în tăcere, cu neîncredere, apoi cu aviditate, pe urmă cu furie, şi acesta din urmă a fost sentimentul pe care l-a exprimat când mi-am isprăvit povestirea:

— E ruşinos!… E josnic!

— Suzanne, dar…

— Josnic!… Mi-ai ţinut aseară un curs de o oră despre ce înseamnă a fi un gentleman anglo-saxon… Oare aseară te-ai purtat ca un gentleman? Mi-ai furat nu numai gândurile şi biata libertate ce mi-a mai rămas în această ţară de urgie, libertatea de a visa, dar te-ai dus să şi împărtăşeşti secretele mele la doi străini care, fără îndoială, râd pe socoteala mea!

— Suzanne, nu fi absurdă! Darnley nu ştie franţuzeşte, iar Hickey nu era de faţă.

— De unde ştii că nu stătea ascuns?

— Suzanne, Hickey e un gentleman.

— Nu! Te rog… Nu mai folosi acest cuvânt absurd!… Unde e banda? Ai adus-o?

— Banda?!… Dumnezeule!

Mi-am amintit că uitasem banda alături de psihograf pe masa din laborator. Simţindu-mă vinovat, am atacat:

— Suzanne, eşti de o inconştienţă care depăşeşte orice închipuire! Printr-o metodă care nu este, poate, lăudabilă, dar e cât se poate de precisă şi, fără îndoială, veridică, am descoperit fapte pe care mi le ascundeai, pe care n-aveai dreptul să mi le ascunzi. Şi tot tu îmi faci scene?!… E nemaipomenit!

— N-am nimic de ascuns. Ce e de condamnat când…

— Când te gândeşti la mângâierile lui Adrien Lequeux – am zis eu, sec.

Ea izbucni în râs.

— Bărbaţii sunt nişte proşti, asta e! Am flirtat cu Adrien la cincisprezece sau şaisprezece ani; au trecut de atunci paisprezece ani; am doi copii; el trei; nu mă mai gândesc la el şi, zău, nu văd ce crimă am făcut…

— Cum poţi să spui că nu te gândeşti când îţi dovedesc că?…

— Nu-mi dovedeşti absolut nimic… Cu toată experienţa asta

nemaipomenită, îţi repet că nu mă gândesc *niciodată* la Adrien… S-a întâmplat aseară să-mi vină în minte numele lui fiindcă într-o problemă de vânzare se pricepe să dea sfaturi… încă o dată îţi spun că nu e o crimă.

— N-ar fi o crimă dacă nu te-ai fi gândit la el decât ca la un sfătuitor. Dar nevoia de sfaturi practice se îmbina cu amintiri de o intimitate foarte ciudată.

— Ciudată? De ce? Adrien era vărul meu… singurul tânăr cu care mama mă lăsa să mă plimb, îmi făcea puţină curte, aşa cum fac toţi tinerii… Ei, şi? Tu ai fost un sfânt, Denis? Adu-ţi aminte de adolescenţă. Ai îndrăzni să juri că n-ai amintiri aproape identice, legate de imaginea unor fete pe care nu le-ai mai văzut de atunci, şi nici măcar nu mai doreşti să le vezi?

— Poate, dar…

Am tăcut. Suzanne obţinuse un avantaj tactic, obligându-mă să rămân în defensivă. Tonul conversaţiei se îndulci şi, datorită acelei ciudate reacţii, care se observă adesea în familie şi care i-a determinat pe unii să considere „scenele” ca „vijelii necesare” pentru a limpezi atmosfera, cearta se transformă deodată în tandreţe.

— Draga mea, împărtăşesc întru totul părerea ta şi într-atât de departe e de mine gândul să te dojenesc pentru visările tale involuntare şi retrospective, încât, întorcându-mă acasă, eram hotărât să nu-ţi pomenesc un cuvânt din toate astea… S-a întâmplat să mă primeşti prost şi proasta ta dispoziţie m-a contaminat… Am isprăvit… Recunosc singur că incidentul nu e grav… Ştiu că Adrien nu mai e pentru tine decât un văr bătrân, destul de ridicol, dar că-ţi face plăcere să-ţi aduci aminte de copilărie…

— Nici măcar atât.

— Te cred, draga mea. Singurul lucru pe care ţi l-aş reproşa cu toată afecţiunea... e că nu ai încredere în mine… Această lungă reverie, pe care nu o mai iau în serios, mi-a dezvăluit însă că ai multe griji, nelinişti de tot felul… De ce nu-mi spui nimic?… De ce nu vrei să ne sfătuim?

Avea ochii scăldaţi în lacrimi.

— Pentru că eşti atât de distant, Denis. Când ţi se vorbeşte de lucruri cu adevărat interesante, nu asculţi, te gândeşti la cursul tău, la elevi, la politică… Simt că te plictisesc. Şi atunci tac şi rumeg în singurătate bietele mele gânduri de femeie.

— Suzanne, hai şi aşază-te ca pe vremuri pe genunchii mei şi spune-mi tot ce ai de spus.

— Nu, ar fi caraghios – îmi răspunse. O femeie de treizeci de ani!… Şi pe urmă sunt destul de grea…

Culcaţi, cu capul Suzannei pe umărul meu, am avut o conversaţie intimă şi plăcută. Simţeam cum zidul artificial ce ne despărţise se

topea şi binecuvântam psihograful. Dar nu pentru multă vreme.

VIII
Muriel Wilton

Când ne-am stabilit la Westmouth, nu-i cunoşteam decât pe preşedintele Spencer, pe decanul Turner cu soţia, familiile Macpherson, Hickey, precum şi alte câteva glorii locale. Cu excepţia lui Hickey, zeii ce populau acest Olimp erau fiinţe venerabile, cam demodate şi de o afectare verbală care ne-a surprins. Timp de câteva săptămâni ne-a făcut o adevărată plăcere să observăm aceste perechi vârstnice, tandre şi naive, care mie îmi evocau unele din cele mai emoţionante personaje din Balzac sau din Dickens. Am descoperit mai târziu că printre unii profesori tineri domnea alt spirit.

Aici, radicalismul, în sensul deosebit pe care îl are acest cuvânt în America şi în Anglia, era, în 1925, un curent de opinie acceptat. Se citea Hemingway, Faulkner, Dos Passos mai mult decât Emerson, Hawthorne sau Oliver Wendell Holmes; tinerii nu-şi petreceau vacanţele, ca familia Spencer, la Vézelay sau la Bath, ci la Moscova sau Tbilisi; şi în timp ce generaţia mai vârstnică respecta cu stricteţe legea prohibiţiei alcoolului, pe-atunci în vigoare, şi când la Lakeview, chiar la cele mai solemne ocazii, nu se servea decât apă cu gheaţă, clanul rebel dădea în secret cocteiluri nocturne.

Ca să fiu drept, trebuie să adaug mai întâi că acest grup era foarte restrâns, apoi că la Westmouth conformismul rămânea, chiar în rândul tinerilor, atitudinea firească, poate din motive de prudenţă şi de carieră, şi că rebelii, ei înşişi, sufereau cumplit din cauza revoltei lor. De câte ori, în cursul inofensivelor lor orgii, nu mi s-a părut că aud zgomotul lanţurilor sfărâmate pe care le mai purtau la glezne şi la gâturile lor învineţite! De altminteri, erau conştienţi de puritanismul lor ereditar, şi cel mai remarcabil dintre ei, un tânăr filosof, Clinton, mi-a vorbit de mai multe ori foarte deschis.

— De ce violăm legea prohibiţiei? Vă asigur că eu sufăr încălcând-o. Dar dumneavoastră nu puteţi înţelege, dumneavoastră, francez realist, obişnuit să consideraţi problemele trupului ca pe nişte fapte, iar păcatul ca un accident aproape inevitabil, nu, nu puteţi înţelege care sunt sentimentele noastre faţă de acest subiect teribil, ale noastre, noi, fii de pelerini… Ne prefacem că vorbim despre el ca nişte savanţi, ca nişte psihologi, cu un cinism aparent, dar în noi protestează ceva şi acest conflict interior se traduce prin tulburări fiziologice… Or, alcoolul ne salvează. Da, alcoolul ne eliberează pentru câteva ceasuri de conştiinţa puritană… Cinci sau şase cocteiluri îi reduc la tăcere pe nesuferiţii quakeri, care-şi ţin în celulele noastre corticale pioasele adunări. E groaznic s-o spun, dar numai în stare de

uşoară beţie pot să iubesc… să trăiesc sau, cel puţin, să încerc să trăiesc… căci destinderea nu e niciodată lungă. Otrava este repede eliminată, pelerinii se trezesc şi remuşcarea începe. Nu vă cunoaşteţi fericirea, Dumoulin.

Şi tocmai această intimitate cu Clinton ne-a făcut, pe Suzanne şi pe mine, să luăm câteodată parte la reuniunile micului grup care, la Westmouth, se numea, după exemplul unor libertini din secolul al XVIII-lea, *Hell Fire Club* (Clubul focului infernal). Fără îndoială, ar fi fost mai bine să ne abţinem, căci preşedintele Spencer ar fi rămas foarte surprins dacă ar fi aflat de imprudenţa noastră, dar, la drept vorbind, acest infern era destul de călduţ şi respectabil. Îndemânatici, Suzanne şi cu mine aruncam cocteilurile servite fie într-un vas cu flori, fie pe fereastră când era deschisă, sau lăsam paharul pe masă, prefăcându-ne că l-am uitat. Cu desăvârşire stăpâni pe noi înşine, puteam să ne bucurăm de spectacolul destul de ciudat şi de conversaţia care, datorită beţiei, la începutul acestor reuniuni era mai totdeauna plină de vervă.

Unele dintre tinerele care participau la aceste serate îmi plăceau mult, aveau chipuri fermecătoare, picioare desăvârşite, pe care moda de atunci le lăsa cu generozitate să se vadă, iar câteva dintre ele posedau, pe deasupra, o reală cultură şi un umor original, pe care limba americană, atât de bogată, de nouă, mă făcea să-l consider irezistibil. Totuşi nici nu mi-a trecut prin minte să le fac curte; erau soţiile colegilor mei; consideram că, în calitate de vizitator şi oaspete, trebuia să am o purtare ireproşabilă; în sfârşit, sunt timid de felul meu şi, deşi foarte slobode la gură; aceste fermecătoare persoane păstrau distanţa cuvenită.

O singură excepţie: acea Muriel Wilton, despre care am mai vorbit şi a cărei prezenţă asiduă la cursuri fusese, nu cu plăcere, remarcată de Suzanne. Nu era, ca celelalte doamne, soţie de profesor, ci soţia divorţată a unui industriaş din Chicago. Venită pentru câteva luni să locuiască împreună cu mama ei, văduva unei persoane importante din Westmouth, Mrs. Wilton obţinuse permisiunea de a asista la cursurile mele, deoarece fratele ei era unul dintre cei mai generoşi *alumni* şi membru în consiliul *trustees-ilor*. Nu cred că puteai s-o vezi fără s-o admiri. Când venea la catedră să-mi pună câteva întrebări despre lecţia predată, mărturisesc că eram emoţionat şi flatat de a fi trezit interesul, fie şi indirect, unei fiinţe atât de frumoase.

Dar întâlnirile cu Muriel Wilton în „Higgins 65”, sub ochii vigilenţi a cincizeci de studenţi şi a câtorva colegi, erau inocente, iar situaţia nu a devenit periculoasă pentru mine decât în seara când am reîntâlnit-o pe frumoasa mea auditoare la un cocteil dat de Clinton. În onoarea mea, el obţinuse de la *bootlegger*-ul său vinuri franţuzeşti care, spre mirarea mea, au fost foarte apreciate. Chiar şi domnul Cauvin-

Lequeux, atât de dificil, ar fi apreciat un Haut-Brion de neuitat şi un Vosnes-Romanée vrednic de a fi cântat de colegul meu Albert Thibaudet. Beţia cu vin e mai fină şi mai locvace decât cea cu cocteil. Puritanii îşi dezlegară limba. Chiar şi eu care, aşa cum am mai spus, nu mă dădeam în vânt după băutură, n-am putut să tratez vinurile noastre ca pe amestecurile perfide de alcooluri dubioase, astfel încât, pe la două noaptea, eram foarte vesel şi destul de puţin stăpân pe mine.

Cum s-a terminat serata? N-aş fi în stare să vă spun. Cred, dar refuz să jur, că m-am refugiat cu Mrs. Wilton în biblioteca lui Clinton, apoi că Muriel s-a întins lângă mine pe un divan şi că lucrurile n-au mers prea departe. Singura mea amintire este întoarcerea acasă pe jos, cu Suzanne, plăcuta senzaţie pe care mi-a dat-o aerul proaspăt şi răcoros al nopţii, felul tandru în care ţineam braţul soţiei mele, care părea iritată şi se smulgea îmbrăţişărilor mele, în sfârşit, ora la care am ajuns, căci în micul hol era o pendulă care, în clipa când urcam scara, bătea ora patru.

IX

Suzanne contraatacă

Deşi am adormit târziu, a doua zi după „orgie” m-am sculat la ora mea obişnuită şi nu m-am simţit obosit. Dimpotrivă, încercam bucuria intelectuală a bărbatului care crede că a făcut o cucerire, şi mi-am dat imediat seama că în dimineaţa aceea voi fi la curs mai în vervă ca de obicei. La ora zece am plecat spre „Higgins 65”, fără a-mi lua rămas bun de la Suzanne, care mai dormea; i-am lăsat pe birou câteva rânduri, amintindu-i că şi în miercurea aceea urma să iau masa la club cu colegii de limbi romanice.

Aşa cum am sperat, n-am vorbit rău la curs. Aveam ca temă politica lui Balzac. Pentru a trezi interesul tinerilor americani, trebuia să prezint mai întâi un amplu tablou al Franţei, aşa cum fusese ea modelată de Monarhie, Revoluţie şi Imperiu, apoi să-l plasez pe Balzac în acest cadru şi să relev natura deosebită a regalismului şi catolicismului său. M-am servit de *Șuanii, O afacere teribilă, Preotul de ţară, Medicul de ţară* şi de *Funcţionarii.* Străduindu-mă să prezint aceste probleme pur franceze în termeni pe care să-i înţeleagă şi cu emoţii pe care să le simtă studenţii mei, am încercat acea bucurie, atât de vie pentru un profesor, de a vedea timp de o oră doar chipuri atente şi îmbujorate. Am terminat în şopotul plin de mulţumire a cincizeci de voci: „Ce interesant a fost!” În asemenea zile sunt încredinţat că meseria mea este cea mai frumoasă; sunt şi zile când o blestem, dar se întâmplă rar.

În acea dimineaţă, singurul meu regret a fost de a nu o vedea la

locul ei obişnuit pe Muriel Wilton. Dar cum putea să vină? La ora patru mai era încă la familia Clinton şi nu părea de loc dispusă să plece. S-a culcat desigur în zori şi mai dormea încă, în timp ce-mi ţineam cursul, ca şi Suzanne. Am luat parte la o adunare a profesorilor în biroul lui Macpherson, apoi m-am dus să iau masa cu colegii mei. S-a vorbit despre problemele universităţii, de apropiata pensionare a preşedintelui Spencer, care urma să împlinească şaptezeci de ani, despre dorinţa unanimă ca urmaş să-i fie decanul Turner, mare matematician, om drept şi foarte iubit. După-masă am făcut o lungă plimbare pe jos cu Clinton şi m-am întors pe Lincoln Avenue, fericit să vestesc succesul lecţiei mele.

Spre marea mea mirare n-am găsit-o acasă pe Suzanne. Rosita, negresa noastră, mi-a spus că Mrs. Dumoulin plecase cam de o oră. La Westmouth, rareori se întâmplase să iasă fără mine; dacă vroia să facă unele cumpărături, cunoaşterea imperfectă a englezei ei făcea ca prezenţa mea să-i fie necesară; dacă dorea să meargă într-o vizită, uzanţele locale cereau s-o însoţesc. În orice caz, absenţa ei nu avea nimic neliniştitor, oraşul şi mediul fiind dintre cele unde nu se întâmplă nimic deosebit. Aveam de pregătit o serie de conferinţe pe care urma să le ţin la Chicago, luna următoare, despre moraliştii francezi, şi am început să lucrez.

Suzanne s-a înapoiat pe la ora cinci şi chiar de la primele cuvinte mi-am dat seama că e într-o dispoziţie mizerabilă. Am pus-o pe seama exceselor noastre din ajun şi m-am adresat vesel:

— Vezi, draga mea, suntem nişte burghezi francezi, cazanieri înrăiţi, care se culcă o dată cu găinile, nu suntem făcuţi să ne amestecăm cu tineretul de aici… Totul suferă în noi, şi caracterul, şi activitatea noastră… Totuşi trebuie să-ţi spun că azi-dimineaţă, cursul meu despre Balzac, omul politic, n-a fost rău de loc… Studenţii păreau foarte mulţumiţi…

— Şi Muriel Wilton? Şi ea a fost mulţumită? întrebă Suzanne, ironică.

— Muriel Wilton a lipsit. Presupun că a suportat destul de prost noaptea de nesomn. De fapt, acest soi de plăceri este nesănătos pentru toată lumea. Omul nu-i un animal nocturn. Cu cât trece vremea, îmi dau seanţa că a te scula şi a te culca devreme sunt două din secretele fericirii.

— Mă iei drept auditoriul tău din Chicago? mă întrebă Suzanne, cu o ciudată amărăciune. Te încredinţez că eşti scutit să enunţi platitudini şi să-i comentezi pe moraliştii în această casă.

După cum am mai spus, mai avusesem cu Suzanne certuri inofensive, dar rareori îmi vorbise pe un ton atât de ostil şi de dispreţuitor, O priveam cu stupoare.

— Da, da – continuă ea, scoțându-și pălăria. Găsesc că e cât se

poate de ridicol să ţii un curs de morală, unde să-ţi dai aere de înţelept şi să vorbeşti, cum te pricepi de altfel atât de bine, despre moderaţia pasiunilor, când nu te gândeşti decât la Mrs. Muriel Wilton şi cum s-o întâlneşti la Chicago.

— Eu? Ai înnebunit?

Şi în acel moment o idee redutabilă, dar cât se poate de verosimilă îmi trecu prin minte.

— Suzanne!… Nu cumva ai împrumutat de la Hickey maşina aceea stupidă?

— De ce nu? Şi tu ai împrumutat-o. M-am dus să i-o cer fiindcă tu ai uitat-o. L-am rugat pe-profesorul Hickey să-mi arate cum funcţionează şi să-mi dea o nouă bandă.

— Şi ţi-a dat? Să ştii c-am să-i spun în faţă ce cred despre el!

Suzanne râse strident şi răutăcios:

— Într-adevăr, sunt nemaipomeniţi bărbaţii ăştia! Atâta vreme cât este vorba de a-mi surprinde secretele *mele,* de a-mi spiona gândurile *mele,* de a-mi viola intimitatea *mea,* vi se pare foarte firesc, iar experienţa, dintre cele mai interesante, şi vă comportaţi, tu şi Hickey, ca nişte gentlemeni desăvârşiţi… Dar dacă o femeie pătrunde în gândirea sacră – de altminteri, bestială – a unui bărbat, este cea mai cumplită crimă. Nu vezi cât eşti de caraghios? Cât sunteţi de caraghioşi cu toţii?!

Poziţia mea devenea cu neputinţă de apărat, încât, dându-mi seama, am încercat să fiu calm:

— Suzanne, degeaba strigi… Mai bine spune-mi clar ce s-a întâmplat, ce ai auzit, ce ai să-mi reproşezi, şi am să-ţi răspund cum am să pot mai bine.

— Nu-ţi cer nici un răspuns. Mi-ai dat unul, şi încă foarte sincer. Ce s-a întâmplat? Foarte simplu. Cum ţi-am spus, ieri după-masă i-am făcut o vizită lui Hickey şi i-am cerut în numele tău… cum se numeşte?… psihograful. L-am adus aici. Bineînţeles că nu m-am servit de sulul de reviste pe care, fără îndoială, l-ai fi recunoscut. Dar ştiu cât eşti de distrat şi cât de neatent faţă de orice în afară de cărţile tale. Am înfăşurat aparatul într-un jupon şi l-am pus pe masă, lângă patul tău. Întorcându-ne de la blestemata aceea de serată, m-am urcat repede, în timp ce tu îţi atârnai pardesiul şi pălăria în vestibul, şi am apăsat pe butonul de pornire. Pe urmă ai venit şi tu, te-ai întins şi te-ai gândit.

— La ce? Îţi jur că nu-mi amintesc nimic.

— Eu îţi jur că-mi voi aminti toată viaţa. Te-ai gândit la femeia aceea. Ţi-ai spus: „E clar că-i plac”. Ce orgoliu! Nu tu îi placi, ci succesul tău de orator. Ai şoptit: „Sărutul acela!” Şi pe ce ton!… Apoi ai făcut planuri pentru călătoria la Chicago; te-ai gândit chiar să-i ceri să meargă şi ea în acelaşi timp, iar pe mine să mă trimiţi în Franţa. „În

fond, ţi-ai spus tu, Suzanne se aclimatizează greu aici. Va fi mai bine pentru ea să se întoarcă la Rouen. O voi urma peste trei luni!". Pentru că eşti ipocrit şi moral chiar şi-n clipele când eşti singur cu tine. Cel mai comic, sau cel mai tragic, cum vrei, e că toate se amestecau cu pregătirea cursului tău de la Chicago şi cu reflecţii profund virtuoase despre Vauvenargues şi Pascal… Ce ridicole sunt gândurile unui bărbat!

Amuţisem, şi eram cu atât mai încurcat, cu cât îmi aminteam acum de reflecţiile pe care mi le evoca Suzanne. Venisem acasă foarte obosit şi am crezut că voi adormi imediat. Dar n-a fost aşa; într-o ceaţă confuză de imagini, regăseam amintirea unei reverii străbătute de dorinţe vagi şi un plan himeric de drum cu care prilej s-o întâlnesc pe Muriel. Nici o clipă n-am luat visul în serios. Şi cum uneori visul e realizarea imaginară a unei dorinţe inconştiente, acea halucinaţie, după emoţiile nopţii, mă făcea să trag o concluzie ireală şi măgulitoare. N-ar mai fi rămas nimic, nici măcar dorinţa de a realiza acele fantezii, dacă blestemata de peliculă nu mi-ar fi înregistrat divagaţiile.

— Suzanne, cine ţi-a „citit" banda?

— Prietenul tău Hickey, în persoană, m-a însoţit în laborator şi a dat drumul difuzorului.

— Şi a ascultat?

— Cuvânt cu cuvânt. M-am înroşit ca focul, dar nu era vina mea, ci a ta.

— Suzanne! Asta întrece orice măsură. Ce-o să creadă despre mine acest englez?

— Fraza asta te caracterizează! Te gândeşti ce poate să creadă despre tine acest englez mai înainte de a te întreba ce pot eu să cred. Dar am să-ţi spun totuşi. Cred că nu mă mai iubeşti, că doreşti să te descotoroseşti de mine şi că în această situaţie ar fi mai bine să isprăvim de a mai sta laolaltă. Doreai să mă vezi în Franţa? Tocmai asta am să şi fac. Numai că acolo voi avea grijă să pregătesc despărţirea.

— Suzanne – am zis eu, cu o emoţie sinceră care o înduioşă – nu rosti lucruri nechibzuite pe care le vei regreta. Ştii bine că te iubesc, şi ştii foarte bine că şi *tu* mă iubeşti. Ceea ce ai surprins la mine, ca şi eu deunăzi la tine, sunt gânduri fugare, fără consistenţă, ireale. Pot să părăsesc şi mâine această ţară împreună cu tine, şi să n-o mai revăd niciodată pe Muriel Wilton, şi-mi va fi absolut indiferent.

— Cred că nu asta îl spui când o săruţi – zise Suzanne.

— Dar n-o sărut, Suzanne. Tot aşa cum nici tu nu doreşti să devii iubita lui Adrien Lequeux… Visăm, şi visăm poate cu atât mai mult, cu cât în viaţă suntem mai cuminţi şi mai credincioşi.

— Adevărat? mă întrebă cu o înflăcărare pe care n-o mai

observasem la ea de pe vremea când eram logodiţi. Adevărat? Îmi eşti credincios? Nu m-ai înşelat de când ne-am căsătorit?

— Niciodată, Suzanne… De ce aş fi făcut-o? Doar mă vezi la Caen…

— Şi n-ai dorit-o niciodată pe… Henriette?

— Pe sora ta? De ce? Am vorbit de ea în acea… confesiune?

— Nu, de loc… Dar m-am temut uneori.

— Ce nebunie, Suzanne… îi admir frumuseţea… dar aşa cum admiri o operă de artă… Dacă ai şti cum te iubesc, şi numai pe tine, chiar şi atunci când te detest.

Nu-mi răspunse nimic. M-am îndreptat spre ea, m-am aşezat la picioarele sale şi mi-am pus capul pe genunchii ei: nu m-a alungat.

X

Reproşuri aduse inventatorului

Ţin să arăt că psihograful nu a dus la destrămarea căminului nostru. Dimpotrivă. Scena pe care am povestit-o a fost urmată, ca şi precedenta, de o împăcare drăgăstoasă. încercam amândoi un adevărat simţământ de uşurare, ştiind că nici un gând secret nu ne mai desparte. Aproape în toate familiile există, între fiinţe care trăiesc alături una de cealaltă, unele lucruri nerostite, adesea grave, a căror prezenţă mută otrăvesc viaţa. Psihograful le-a eliminat dintre noi. În emoţia primei clipe, ne-am jurat unul celuilalt să nu ne mai slujim de afurisitul acela de aparat; puţin mai târziu am socotit această măsură excesivă şi am căzut de acord să-l mai folosim din când în când, dar prevenind în mod cinstit pe cel ale cărui gânduri urmau să fie înregistrate.

Am descoperit astfel că e posibil, printr-un efort de voinţă, să controlezi fluxul de gândire şi că această facultate poate fi cultivată cu succes. La început, chiar prevenit fiind, mă lăsam pentru un sfert de oră pradă unor reverii necontrolate; încetul cu încetul am putut reduce aceste periculoase divagaţii, la scurte absenţe. Am inventat chiar „o rugăciune psihografică" pe care o spuneam repede când vedeam că, fără voia mea, gândurile o luau razna. Această experienţă a pus într-o lumină nouă anumite ritualuri prescrise de Biserica catolică şi mi-a inspirat, pentru profunda lor înţelepciune, un respect pe care nu-l avusesem până atunci. Timp de câţiva ani, şi trecând cu vederea câteva accidente, pot spune că influenţa psihografului asupra căminului nostru a fost excelentă.

Dar n-aş vrea ca acest aspect personal al problemei să întrerupă o povestire pe care aş dori s-o redau cât mai clar, mai exact şi conform cu desfăşurarea evenimentelor. Să revin, aşadar, a doua zi după incidentul cu Muriel Wilton. Vă puteţi uşor imagina că prima mea

vizită a fost la Hickey. Eram, şi cred că nu fără motiv, supărat pe el. Cum remarcase şi Suzanne, nu se făcuse, desigur, mult mai vinovat oferindu-i soţiei mele mijloacele de a-mi citi gândurile decât atunci când îmi îngăduise mie să ascult reveriile Suzannei. Dar a doua experienţă m-a făcut să înţeleg mult mai bine decât prima riscurile noului aparat. Credeam că Hickey o să respecte o anumită solidaritate masculină şi că primele noastre conversaţii creaseră între noi un fel de convenţie tacită, pe care el o încălcase. Într-un cuvânt, socoteam că s-a comportat urât faţă de mine şi i-am spus-o deschis. Ce-i drept, a rămas calm şi chiar zâmbitor în timp ce-i făceam reproşuri.

— Sunt dezolat dacă ţi-am pricinuit vreo supărare… Dar recunoaşte că n-are mare importanţă…

— Ba nu recunosc de fel şi consider că priveşti prea uşor o răspundere ce putea să aibă urmări grave. Dacă eu şi soţia mea n-am fi fost o familie foarte unită prin legături multiple… datorită dumitale am fi ajuns la divorţ… Ei bine, dragul meu Hickey, mi se pare că n-ai dreptul să rişti astfel… Invenţia dumitale e ingenioasă, ipotezele îndrăzneţe… Eşti un mare savant… Un geniu… Cu asta, toată lumea e de acord… Dar n-am crezut niciodată că drepturile geniului n-au limită… Ar fi fost mai simplu pentru dumneata să faci experienţe mai puţin inumane… E o problemă de morală şi, bineînţeles, o rezolvi cum găseşti de cuviinţă, dar eu cred că un savant nu trebuie să se joace nici cu viaţa, nici cu sentimentele semenilor, nici chiar pentru binele ştiinţei… Dragul meu, dacă ai fi medic…

— Dac-aş fi medic? întrebă vesel Hickey. Aş experimenta fără scrupule, pe bieţii bolnavi internaţi, tratamente cu rezultate îndoielnice şi, în unele cazuri, mortale… Dacă aş fi romancier, m-aş servi de caracterele şi de aventurile prietenilor mei, fără să mă preocup de efectele pe care cărţile mele le-ar putea avea asupra lor, cu condiţia să fie bune… Oare Balzac avea mustrări de conştiinţă când se folosea de confidenţele iubitelor pentru a da viaţă eroinelor lui? Te rog, Dumoulin, nu te supăra… La urma urmelor, ce s-a întâmplat? Te-ai certat cu doamna Dumoulin?

— Certat?… Doamne fereşte! Soţia mea a fost şocată de… anumite cuvinte, sau de anumite gânduri pe care mi le-ai atribuit.

— „Atribuit” e destul de comic.

— Dar are prea mult bun simţ pentru a nu recunoaşte că e vorba de un vis întrerupt…

— Şi-atunci?… De ce te plângi?

— Ba s-avem iertare… presupune că menajul nostru ar fi fost mai şubred… soţia mea mai puţin rezonabilă… sau confesiunile mele ceva mai precise, atunci experienţa ar fi putut să ia o întorsătură nefastă.

— Desigur. Dar dacă lucrurile ar fi stat aşa, n-aş fi făcut-o… Mi-am permis să vă aleg drept subiecţi tocmai pentru că mi-am dat

imediat seama că sunteţi o familie solidă… Există un anumit fel de intimitate conjugală care nu-l înşală pe observator şi care e răspândit în Franţa… În cazul vostru eram sigur că experienţa nu putea să prezinte pericole grave… Ba mai mult, am ţinut să fiu prezent când doamna Dumoulin a ascultat banda şi stăteam cu mâna pe întrerupător, gata să născocesc o defecţiune dacă textul devenea prea compromiţător pentru dumneata… Din fericire, ceea ce am auzit eu şi soţia dumitale a fost destul de nevinovat…

Cum e lesne de închipuit, această frază m-a făcut să respir uşurat, căci Suzanne refuzase să-mi spună precis în ce-a constat reveria mea.

— Adevărat, Hickey? Şi, de fapt, ce-ai auzit?

— Dragul meu, dacă vrei s-o asculţi, banda mai e în laborator, după care n-ai decât s-o distrugi.

E o impresie foarte ciudată să te asculţi gândind. S-a mai tocit ea de când psihogratul a devenit un aparat banal, iar contemporanii noştri au auzit, cel puţin o dată în viaţă, propriul lor discurs interior. Dar în ziua aceea nu m-am simţit prea la largul meu cât timp a durat murmurul amplificat ce fusese gândul meu. Totuşi am recunoscut cu uşurare că acest monolog era, într-adevăr, mult mai „inofensiv” decât fuseseră unele gânduri referitoare la Muriel Wilton. Fără îndoială, numai o parte din meditaţia noastră este verbală, o altă parte, alcătuită din imagini, însoţeşte discursul, şi multe din aceste imagini nu sunt descrise prin sunete articulate. Din fericire pentru mine, aparatul lui Hickey nu păstrase nici o urmă despre acestea „dar m-am ferit să i-o spun, căci ar fi fost în stare să atace şi problema mai complexă a fotografierii imaginilor cerebrale şi să o rezolve, ceea ce nu mi se părea de dorit nici pentru mine, nici pentru omenire. Când maşina tăcu, n-am mai făcut nici un comentariu; l-am rugat doar să distrugă banda, ceea ce a făcut imediat în faţa mea.

— Şi acum – i-am spus pe când ieşeam din laborator – deşi nu-ţi păstrez nici o ranchiună, cred că soţia mea şi cu mine am jucat în cercetările dumitale un rol satisfăcător şi că în interesul acestor experienţe ar trebui să schimbi subiecţii.

— Aceasta e şi părerea mea – îmi răspunse, oferindu-mi o ţigară – şi dacă îmi promiţi că vei fi discret, îţi mărturisesc că mă ocup de un caz foarte ciudat, care va dovedi, dacă voi reuşi, cu mult mai bine decât în cazul dumitale, utilitatea practică a psihografului.

— Adevărat? Şi care e acest caz?

A şovăit o clipă.

— Nu ştiu dacă trebuie să-ţi spun, e vorba de un secret legat de viaţa şi de viitorul acestei universităţi… Dar eşti de-ai noştri, membru ca şi mine al facultăţii; am nevoie în această privinţă de un sfat, şi dubla dumitale calitate de străin şi de profesor face să mi-l poţi da cu mai multă competenţă şi imparţialitate decât oricare altul… îţi cer

doar discreţie absolută.

— Promit.

— Chiar faţă de soţia dumitale?

— Dacă n-o vei înarma din nou cu mijloace pentru a-mi surprinde gândurile…

— Atunci, să-ţi relatez toată povestea. Dar e destul de lungă şi trebuie să te instalezi confortabil…

Mi-a oferit un fotoliu, pe care m-am aşezat cu oarecare neîncredere, a pus în faţa mea un pachet de ţigări, o sticlă de whisky şi un pahar, apoi a început.

XI

Succesiunea prezidenţială

— Ca să mă fac pe deplin înţeles, îţi voi descrie situaţia, ca şi când ar fi cu desăvârşire nouă pentru dumneata. Îţi voi repeta fapte ce-ţi sunt cunoscute, îmi cer scuze, dar astfel vei avea toate datele problemei. Ştii că preşedintele Spencer are intenţia să se retragă la pensie la sfârşitul anului universitar. E o hotărâre irevocabilă pe care o explică prin motive de vârstă, de sănătate, prea legitime pentru a mai fi discutate. Preşedintele şi Mrs. Spencer vor să se mai bucure de câţiva ani liniştiţi, petrecuţi în Europa printre opere de artă, dragi amândurora. E cât se poate de firesc şi facultatea noastră trebuie să accepte.

Această hotărâre fiind anunţată, *urbi et orbi,* de trei luni de preşedinte, se pune problema succesiunii care, în această universitate, e o chestiune foarte serioasă. Trăieşti de puţină vreme în America; ai văzut însă destule ca să înţelegi pericolele ce ameninţă aici învăţământul superior. În linii mari putem spune că se înfruntă două tendinţe: prima, mai sănătoasă, cea a oamenilor într-adevăr cultivaţi care au format, după modelul universităţilor europene, centre de cultură cum sunt Harvard, Yale, Princeton, Williams College, John Hopkins, Cornell, Dartmouth, Columbia şi alte douăzeci; a doua este cea a şarlatanilor care, sub protecţia bogătaşilor, fac să treacă drept învăţământ superior o nedemnă parodie a culturii.

Dragul meu Dumoulin, cred că nu-ţi poţi imagina până unde merge ridicolul acestei boli. Ca să-ţi faci o idee, citeşte, dacă ai timp, excelenta carte a lui Flexner. Anumite instituţii ajung să ofere, la libera alegere a studenţilor care se pregătesc pentru examene echivalente cu bacalaureatul şi licenţa din Franţa, cursuri absurde ca: *Principiile publicităţii, Arta de a fabrica îngheţată cu frişcă* (curs elementar şi superior) *Olăria elementară. Primele ajutoare date răniţilor*… Vei găsi lista completă în Flexner… Este în acelaşi timp şi comică, şi înspăimântătoare… Te-asigur că nu văd nici un

inconvenient ca asemenea subiecte, care toate prezintă un interes, să fie predate ca atare în şcolile tehnice, dar să se creeze o confuzie de diplome şi să dea unui tineret prea încrezător iluzia că dobândeşte o cultură generală, când aici nu poate fi vorba de aşa ceva, asta mi se pare periculos.

Aici, la Westmouth, ai putut constata că învăţământul – cu rare excepţii – are o înaltă ţinută. În ce mă priveşte, consider cu toată sinceritatea că studenţii mei de la secţiile ştiinţifice sunt la fel sau chiar mai buni decât majoritatea studenţilor englezi, şi chiar dumneata mi-ai spus cât de plăcut te-a surprins ardoarea elevilor dumitale şi cunoştinţele lor de franceză. Este rezultatul a douăzeci şi cinci de ani de eforturi şi fermitate blândă, dar neînduplecate ale preşedintelui Spencer. În cursul domniei lui, bogaţii *alumni* au încercat adesea să-i impună cadouri de care erau legate condiţii inacceptabile. A refuzat întotdeauna, şi dacă a fost nevoit să accepte în cele din urmă înfiinţarea şcolii comerciale impusă de bătrânul Scripps, a făcut din ea o instituţie separată, de altminteri, excelentă şi ale cărei diplome nu sunt universitare.

Ţi s-a povestit întâmplarea comică cu Kettlefish?… Nu?… Pentru că azi avem timp să stăm de vorbă, am să ţi-o spun în câteva cuvinte; e un caz simbolic. Kettlefish, aventurier ingenios şi nevoiaş, a prins într-o bună zi, aproape de cascada Niagara, o pasăre de o specie necunoscută şi a descoperit (susţine el) că pasărea vorbeşte, nu ca papagalii, care nu fac decât să repete sunete omeneşti, ci într-un limbaj aparte, propriu speciei sale. Când a fost prinsă, pasărea (susţine Kettlefish) putea să articuleze şaptesprezece sunete diferite. Kettlefish însuşi a alcătuit un dicţionar şi a declarat ziariştilor încântaţi că este gata să predea lecţii de limba păsărilor.

Până aici, aventura era doar à la Aristofan, dar s-a întâmplat ca un miliardar, Caius Mitchell, care este unul din binefăcătorii universităţii Westmouth, să citească articolul şi să-l convoace pe Kettlefish. Nu înţeleg prea bine de ce acest octogenar fabricant de băuturi alcoolice a fost sedus de extravagantul naturalist; fapt este că, a doua zi, Mitchell i-a scris doctorului Spencer, oferindu-i o sută de mii de dolari pentru crearea unei catedre de ornito-fonetică, avându-l ca prim titular pe Kettlefish. Ceea ce-ţi povestesc pare o operetă de Gilbert şi Sullivan, însă jur că e adevărată. Preşedintele i-a răspuns, aşa cum bănuieşti, printr-un veto absolut, dar ştii că a avut de înfruntat indignarea *trustees*-ilor care considerau că e o gafă să nemulţumeşti un om atât de puternic?… Bătrânul Spencer s-a ţinut tare şi ne-a salvat de acest caraghioslâc. Totuşi Mitchell a găsit uşor o instituţie cu mai puţine scrupule, astfel încât azi „profesorul” Kettlefish domneşte nu ştiu unde în ce laborator de ornito-fonetică. Într-una din zilele trecute am citit pe prima pagină a unui ziar foarte

serios titlul acestui articol: „Pasărea lui Kettlefish descoperă al nouăsprezecelea sunet”.

— E de necrezut! l-am întrerupt eu.

— Şi totuşi e o realitate – spuse Hickey. Îţi dau acest exemplu numai pentru a-ţi arăta de ce în universităţile care nu sunt supuse unui control de stat, alegerea preşedintelui este o problemă de viaţă şi de moarte… Or, din fericire, s-a întâmplat s-avem aici, în mijlociii nostru, tipul marelui educator american, şi ştii ca şi mine că acesta e decanul Turner. Matematician de mare valoare, filosof lăudat odinioară de Henri Poincaré, administrator ferm şi totuşi adorat de studenţi ca şi de profesori, Turner este într-adevăr singurul capabil să-i urmeze lui Spencer, fără riscuri grave pentru universitate.

— Cred că în această privinţă – am zis eu – acordul este unanim… De când sunt la Westmouth, am auzit mereu de această candidatură, anunţată şi aprobată de toţi.

— De toţi – spuse Hickey – cu excepţia unuia… Căci, aşa cum avem candidatul ideal, îl avem, vai! şi pe cel nedorit. Şi, din această clipă, convorbirea noastră devine secretă… ÎI cunoşti pe profesorul Windbag?

— Foarte puţin… L-am văzut în ziua când i-am întors vizita… Mi s-a părut strălucitor, onctuos şi mediocru…

— Toate epitetele dumitale sunt exacte… Windbag este un mediocru şi predă aici pedagogia. Ţine cursuri despre arta de a „măsura” aptitudinile unui student sau valoarea unui profesor ! Dă o formă savantă unei gândiri confuze. El e cel care a inventat, pentru a determina ecuaţia personală a unui elev, formula:

$$X = \frac{(T^3 - T^3\,N)\ (1 - S^n)}{A + \frac{1}{p^1} + \frac{1}{p^2}}$$

T fiind numărul de ore de curs pe săptămână, N numărul de studenţi din grupă, S nu mai ştiu ce, A vârsta părinţilor, p_1 timpul de educaţie al tatălui, p_2 timpul de educaţie al mamei…

— Glumeşti, Hickey…

— Unde nu dă cel-de-sus să glumesc, dragul meu, dar nu… nebuniile astea sunt predate, cu toată seriozitatea, viitorilor profesori care pregătesc apoi, sub supravegherea profesorului Windbag, câte o incredibilă teză despre *Rolul femeii de serviciu în liceele de fete.* Şi nu numai că sunt predate, ci inspiră cea mai mare admiraţie unora dintre susţinătorii şi binefăcătorii noştri. Windbag este foarte stimat şi nici

chiar preşedintele Spencer n-a îndrăznit să se atingă vreodată de el. Căci nu e numai un pseudosavant, ci şi un pseudosfânt… Onctuos, spuneai… Da, onctuos şi ipocrit. El îmi sugerează personajul acela al lui Dickens care seamănă cu un stâlp indicator arătând direcţia de urmat, dar pe care el n-o urmează de fel… Nu l-ai auzit pe drăguţul de Windbag predicând duminica trecută la capelă?… A fost admirabil… A ales un text din Sf. Pavel – „Se smintiseră şi şi-au luat numele de înţelepţi" – şi a tunat contra ştiinţei moderne, în special contra mea, cu un talent indiscutabil, căci acest spirit nefast este un mare orator… Linguşitor, spuneai… Într-adevăr, a găsit o metodă foarte abilă de a-i flata pe unii ca Scripps, Higgins, Mitchell. S-a apucat să scrie o lucrare despre trăsăturile ce trebuie dezvoltate la elevi pentru a face din ei mari oameni de afaceri şi, în această privinţă, i-a consultat pe aceşti pontifi, întrebându-l respectuos cărei calităţi datorează faptul de a fi devenit cei mai iluştri fabricanţi de băuturi, metalurgişti, bancheri. Fiecare din ei e mândru să fie luat drept model şi Windbag şi-a făcut astfel, printre mai marii noştri, prieteni puternici. Nu-şi mărturiseşte ambiţiile, nu-şi depune candidatura, dar suntem vreo doi-trei care îl vedem ajungând sus şi suntem hotărâţi să-l îndepărtăm.

— Cred că nu e greu… Cine ezită între un Windbag şi un Turner?!

— Nu sunt de aceeaşi părere. Cine ezită? Tocmai cei de care depinde alegerea… Calităţile lui Turner, atât de solide, nu sunt vizibile… Windbag amestecă politica în învăţământ. Nu ştiu dacă Windbag nu visează uneori la aventura unui Woodrow Wilson, şi nu vede în preşedinţia de la Westmouth un pas spre preşedinţia Statelor Unite. Se laudă a fi un om de acţiune. Vorbeşte cu dispreţ de lipsa de energie a preşedintelui Spencer şi de această universitate vlăguită. *Asta* suntem noi, dragul meu… Aceste violenţe atrag de partea lui pe unii dintre administratorii noştri, care, cu bună credinţă, se tem de indulgenţa lui Turner… Apoi mai e şi Mrs. Turner, care, trebuie să recunoaştem, nu este o bună carte de vizită în sprijinul candidatului nostru… Ştii şi dumneata că e cumsecade, dar destul de ridicolă.

— Eh, cred că aici mai e şi puţină legendă – am spus eu.

O cunoşteam bine pe Mrs. Turner, care mă invita uneori la ceai, ca să vorbim despre poeţii francezi. Se considera „o artistă" şi avea o reală înclinaţie pentru poezie, muzică, pictură. Nenorocirea era că, într-o vreme când tinerii americani admirau doar pe Hemingway, Picasso, Stravinsky, ea rămăsese legată de moda literară şi vestimentară de pe la 1900, cea a adolescenţei ei. Era un spectacol considerat comic de cei de la Westmouth, când această femeie uriaşă (dimensiunile ei erau cele ale Melpomenei de la Luvru) apărea într-un salon, îmbrăcată într-o rochie ca a eroinelor din tablourile prerafaelite şi recitind cu un accent indescriptibil versuri din François Coppée, Sully Prudhomme sau Longfellow. Uneori invita profesori cu soţiile lor

pentru a le citi din propriile-i creaţii, şi pot fi aduse elogii bunăvoinţei ce domnea la Westmouth, ţinând seama că nimeni nu râdea, că era ascultată cu răbdare şi că, după douăzeci şi cinci de ani în această universitate, ea nu bănuia de fel efectul pe care-l producea.

După sosirea mea aici, mi s-a povestit, în legătură cu aceasta, un episod pe care-l găsesc destul de emoţionant. Un fost student la Westmouth, spirit rebel şi scânteietor, devenind, după absolvirea universităţii, romancier la modă, a avut ideea să facă din Mrs. Turner personajul central al uneia din cărţile lui şi i-a schiţat un portret foarte asemănător. Primul dintre membrii universităţii care a primit romanul nu şi-a putut, închipui, fără să nu se înduioşeze, durerea pe care o va încerca Mrs. Turner citind textul neiertător. Le-a dat imediat de ştire colegilor şi s-a format o adevărată conspiraţie pentru suprimarea cărţii pretutindeni unde soţii Turner ar fi putut s-o întâlnească. Au fost cumpărate toate exemplarele din librărie. Exemplarul din bibliotecă, de altfel ca şi revistele ce conţineau referinţa la carte erau, ca prin miracol, veşnic împrumutate. Pentru a preîntâmpina orice surpriză, au jurat şi nu mai vorbească niciodată de ea. Şi succesul acestor manevre a fost desăvârşit, astfel încât în momentul sosirii noastre, adică după zece ani de la această întâmplare, Mrs. Turner îşi purta nestingherită rochiile prerafaelite şi recita din Sully Prudhomme fără să-i treacă prin minte că, de fapt, copia propria-i caricatură.

— Este aici şi puţină legendă – am repetat eu. Cultura doamnei Turner, ce-i drept, e de modă veche, dar reală şi, în plus, este o femeie atât de cumsecade.

— Nu încape nici o îndoială… Dar imaginează-ţi cum poate profita un adversar fără scrupule de pe urma micilor ei defecte. Noi ştim că e cea mai cumsecade femeie din lume şi că, dacă va domni la Lakeview, va fi respectată şi iubită de toţi… însă ar fi destul de uşor să-i faci să creadă contrariul pe unii *trustees* mai puţin informaţi şi care nu au aceeaşi mentalitate ca cel din Westmouth. De altminteri…

În clipa aceea, servitoarea doamnei Hickey deschise uşa biroului şi anunţă:

— Profesorul Windbag, sir.

Mi-am luat rămas bun şi am salutat, trecând prin vestibul, viguroasa siluetă şi masca romană a oaspetelui.

XII
Uneltiri şi dejucarea lor

Văzându-l pe Windbag intrând la Hickey chiar în clipa când acesta îmi vorbea cu un viu interes despre el, m-am gândit că fizicianul îl convocase pe pedagog, sub un pretext oarecare, pentru a-l psihografia. Nu m-am înşelat. Trecând din nou în seara următoare pe la vecinii mei, i-am găsit pe Hickey şi pe soţia lui foarte agitaţi.

— Ah! exclamă zărindu-mă. Iată omul de care aveam nevoie… Dumoulin, dragul meu, ne vei fi arbitru, deoarece Gertrude şi cu mine nu suntem de acord într-o problemă foarte gravă… E vorba de ilustrul Windbag. L-ai întâlnit ieri aici. Ghiceşte…

— Am ghicit.

— Francezii ăştia sunt admirabili! Înţeleg totul într-o clipă. *Well,* dragul meu, de data asta psihograful şi-a câştigat galoanele. Cu ajutorul lui am descoperit o întreagă maşinaţie. Te scutesc de detaliile strategiei mele… Sub un pretext oarecare, l-am lăsat singur pe Windbag pentru un sfert de oră, la dispoziţia aparatului, şi dumnealui a început să mediteze… Vrei să-l auzi psihograma? E foarte interesantă.

— Bucuros, dar s-o lăsăm pentru altă dată când vom avea amândoi mai mult timp. Pentru moment, povesteşte-mi-o pe scurt.

— Ai dreptate… Mai întâi şi-a revărsat furia împotriva mea fiindcă-mi permiteam să părăsesc pentru atâta vreme un om eminent… „Englezii ăştia îşi îngăduie orice! O să lămurim noi treaba asta într-o zi… Când voi fi la Lakeview…” Apoi, plăcute viziuni de grandoare prezidenţială… Un Hickey timid şi deferent, primit cu condescendenţă de un Windbag impunător. „Va fi cu totul altfel decât bietul Spencer… Nenorocitul e atins de paralizia voinţei.”

— Într-adevăr era nostim modul în care aparatul repeta: „Paralizia voinţei… paralizia voinţei” – spuse Gertrude, râzând.

— Windbag a examinat apoi (totul e în psihogramă), nu încape îndoială că pentru a mia oară, planul care avea să-i aducă ascensiunea şi să-l scape de un concurent periculos ca Turner… Plan foarte ingenios… În primul rând şi-a dat seama că cel mai bun atu în favoarea lui sunt aparenţele doamnei Turner, ceea ce, cred eu, este adevărat… Cu cât o vor cunoaşte mai bine cei mai mari *alumni,* cu atât şansele lui Turner scad. În consecinţă vrea să le-o prezinte. Şi pentru a reuşi, Windbag se va strădui să devină prietenul doamnei Turner.

— Am observat şi eu asta de la o vreme – spuse Gertrude Hickey.

Se invită la ea să ia ceaiul şi-i cere sărmanei femei să-i citească versuri.

— Bineînţeles – continuă Hickey. Scopul e să-i câştige încrederea. După care, îi va sugera, dacă vrea să contribuie la avansarea soţului ei, să dea câteva recepţii intime în cinstea principalilor binefăcători ai universităţii. Luaţi seama până unde împinge perfidia. Însăşi victima va fi instrumentul propriei sale distrugeri… Ba mai mult chiar… căci Windbag este om cu resurse… Psihograma m-a lăsat să întrevăd un adevărat plan machiavelic de scandaluri studenţeşti ce vor fi declanşate la momentul oportun pentru a dovedi lipsa de autoritate a decanului… În această privinţă, am puţine detalii căci, evident, la asta s-a gândit adesea, iar în textul meu nu face decât aluzii. Dar am auzit destul pentru a mă convinge că bănuielile mele sunt întemeiate, că acest om are un suflet josnic, ambiţii mari şi precise şi că important este să-i dejucăm cât mai repede uneltirile. Şi de aici încolo nu mai sunt de acord cu Gertrude.

— Malcolm vrea s-o previn pe Mrs. Turner – spuse Mrs. Hickey. Eu susţin că biata femeie e incapabilă să se apere. În primul rând nu-şi va da niciodată seama de ridicolul persoanei sale şi va primi complimentele interesate ale lui Windbag mult mai uşor decât sfaturile mele.

— Gertrude – o întrerupse Hickey – mă sfătuieşte să-l văd imediat pe preşedintele Spencer şi să-i expun cazul. Mărturisesc că stau oarecum în cumpănă, căci ar trebui să încep prin a-i mărturisi existenţa psihografului. Nu ştiu cât de mult mă va dezaproba pentru că am recurs la un asemenea procedeu ca să surprind gândurile unui coleg… Chiar şi dumneata te-ai arătat destul de sever când ai fost în cauză. Ce părere ai?

— Sunt de părerea doamnei Hickey. Dacă îi vei preveni pe soţii Turner, vor reacţiona greşit. Vor fi îngroziţi de atâta răutate… Vor avea îndoieli… Vor pierde pentru viitor orice încredere în ei şi vor renunţa pe loc la postul pe care, ca şi mine, doreşti să-l ocupe… Dimpotrivă, dacă îl previi pe preşedinte, el va aranja totul discret… Dă dovadă şi de bun simţ, şi de bunătate… în ceea ce priveşte invenţia dumitale, cred mai degrabă că o să se minuneze decât s-o dezaprobe.

— Fie – spuse atunci Hickey – dar cu o condiţie: să mă însoţeşti şi dumneata la Lakeview. Îmi trebuie un martor… Nu vreau ca preşedintele să mă considere nebun când îi voi vorbi despre o maşină de citit gândurile.

Am căzut de acord să cerem o audienţă a doua zi şi să mergem împreună. Mare a fost uimirea preşedintelui Spencer, auzind cele relatate de noi, dar capacitatea de adaptare a acestui bătrân m-a impresionat. Departe de a-l dezaproba pe Hickey, îl lăudă, însă adăugă cu seriozitate:

— Va trebui, firește, ca până la sfârșitul anului să faci o comunicare oficială despre descoperirea dumitale, Hickey… Nu e drept să păstrezi în exclusivitate un mijloc de informare și de dominare… Pot să văd aparatul?

Hickey luase cu el un psihograf; l-a demontat în fața președintelui. Acesta îl privi cu cea mai mare atenție, fără să scoată un cuvânt. Când se hotărî să vorbească, spuse:

— În ceea ce privește cazul Windbag, nu cred că e prudent s-o avertizăm pe Mrs. Turner… Totuși, aș dori în această privință s-o consult și pe Mrs. Spencer, care o cunoaște mai bine ca mine… De altminteri, va fi foarte interesată de descoperirea dumitale, profesore. Veniți cu mine.

Mrs. Spencer n-a fost nici măcar mirată de destăinuirile noastre.

— *Well, well, well, well* – spuse ea. Ce nu se poate descoperi în zilele noastre? Ce mai face doamna Dumoulin, profesore? Începe să se obișnuiască puțin cu noi? Am aflat că ceaiul dumneaei de miercuri a fost foarte reușit; studenții vă aduc numai elogii. *Well, well, well, well*… În problema Windbag? Ei bine, cred că nu trebuie să suflăm un cuvânt soților Turner. Sărmana ființă! Ar fi nenorocită pentru tot restul vieții. Nu, nu! Voi vorbi despre asta cu președintele și vom găsi o altă cale… *Leave it to me,* profesore Hickey! Lăsați-mă pe mine să aranjez lucrurile, profesore Dumoulin.

Nu știu dacă planul operațiunilor a fost conceput de ea sau de președinte, dar a fost magistral. Consiliul trustees-ilor se reunea o dată pe lună la Lakeview. La întâlnirea următoare, președintele Spencer anunță oficial, la sfârșitul ședinței, că se va retrage la pensie chiar din luna iulie, cerând Consiliului să-l numească pe decanul Turner drept succesorul său, căruia îi aduse elogii fără rezerve. Bătrânul Higgins, pe care îl atrăsese, nu știu cum, de partea lui, susținu imediat moțiunea. Oponenții, dacă ar fi existat, ar fi fost luați prin surprindere; ei nu s-au putut sfătui înaintea ședinței, deoarece nimeni în afară de Higgins, care și-a ținut gura, nu știa că se va ridica această problemă. Numele lui Windbag nici n-a fost rostit. Președintele a pus propunerea la vot, iar Turner se trezi ales președinte la Westmouth, cu nouă voturi pentru și trei buletine albe. Niciodată o alegere nu s-a desfășurat cu mai multă abilitate și niciodată cel ales n-a fost un om mai puțin abil.

După vot, președintele și *trustees-ii* au mers împreună să-i comunice decanului numirea. Bucuria soților Turner a fost un spectacol emoționant. Când se răspândi vestea, toată universitatea îi sărbători.

Chiar și Windbag, cu frumoasa lui mască romană devenită deodată foarte galbenă, a fost printre primii care le-au prezentat omagiile. Firește, rapiditatea evenimentului i-a surprins pe toți. Dar numai familia Spencer, Hickey și cu mine știam că ea se datora

psihografului şi am păstrat cu toţii secretul, astfel încât nu această întâmplare a făcut cunoscut publicului psihograful, ci alte două episoade pe care le voi aminti în cele ce urmează.

XIII

Două episoade

Am mai vorbit despre importanţa deosebită acordată la Westmouth, ca şi în majoritatea universităţilor americane, sezonului de fotbal. Studenţii selecţionaţi pentru a face parte din echipă îşi întrerupeau studiile în timpul antrenamentului. În perioada aceea „munceau" pe un stadion împrejmuit cu ziduri înalte, a cărui intrare era păzită cu stricteţe, căci, de câţiva ani, sportul căpătase în Statele Unite caracterul unui război civil. Spionajul era pedepsit cu asprime, unele colegii ajungând să întreţină un adevărat serviciu secret, însărcinat să spioneze antrenamentele şi formaţiile adversarului. Acum când scriu, aceste practici sunt condamnate de principalele universităţi, care au promis că nu vor mai face uz de ele. Dar în timpul şederii mele la Westmouth, neîncrederea era mare, iar prudenţa îndreptăţită.

Eficacitatea unui asemenea spionaj poate să-i mire pe cei care, ca majoritatea francezilor, nu cunosc decât două forme de fotbal: fotbalul propriu-zis, cu mingea rotundă, şi rubgy, ambele admiţând o infinită varietate de combinaţii şi reclamând improvizarea celor mai frumoase concepţii tactice. Dar fotbalul american este un joc mai mecanic. Înaintarea cu mingea e un lucru atât de dificil, încât, pentru a înşela şi depăşi apărarea adversarului, echipa atacantă trebuie să-şi pregătească pas cu pas ofensivele, ca infanteriile europene în 1917. Lungi şiruri de mişcări (numite *plays,* sau „jocuri") sunt puse la punct învăţate pe dinafară, repetate, fiecare purtând un număr. Când căpitanul anunţă „23", fiecare jucător ştie ce loc trebuie să ocupe în formaţie sau dacă rolul lui e să atace, să transmită, să degajeze mingea sau să imobilizeze un adversar. Aceasta fiind natura jocului, vă imaginaţi ce servicii poate aduce unei echipe cunoaşterea schemelor „repetate" de rivalii ei.

Chiar în cursul jocului trebuie să fii atent ca echipa adversară să nu poată ghici că un anume semn ar corespunde unei anumite serii de mişcări. De aceea s-au imaginat mii de combinaţii pentru a asigura secretul. Uneori echipa şi căpitanul se strâng în cerc, iar planul atacului următor e indicat cu glas scăzut, alteori numărul e strigat în gura mare, dar înecat printre altele. De exemplu, căpitanul şi restul echipei se înţeleg în prealabil ca din trei grupuri de două numere numai al doilea să fie luat în consideraţie. Astfel, „43, 37, 5" înseamnă pentru iniţiaţi „jocul 37". Sau grupul de două cifre ce urmează după

un 9. De exemplu: „21, 37, 39, 30” anunţă „jocul 30”. Mai mult, cum aceste combinaţii, oricât de complicate, pot fi dibuite, antrenorul îi învaţă pe jucători arta de a le schimba în cursul partidei, aşa cum procedează statul-major cu codurile secrete care, în timp de război, servesc la cifrarea telegramelor.

Îmi cer scuze pentru această digresiune; era însă necesară pentru ca cititorul să înţeleagă primul din cele două episoade la care am făcut aluzie şi care a dezvăluit publicului american psihograful. Le voi povesti pe scurt căci relatarea detaliată se află în ziarele vremii. Pentru ceea ce ne interesează e suficient să ştim că: 1. Tânărul Darnley, un fanatic al fotbalului, era în acelaşi timp şi asistentul lui Hickey, şi asistentul antrenorului din Westmouth, faimosul Lovejoy; 2. Meciul echipei din Westmouth constituia în fiecare an evenimentul central a sezonului fotbalistic; 3. În acel an, echipa şcolii militare din West-Point era infinit superioară celei din Westmouth; 4. Cele mai savante combinaţii ale jucătorilor din West-Point au dat greş ca prin minune; 5. Cu toată evidenta inferioritate, Westmouth a câştigat meciul, cu 27 puncte contra 15; 6. Antrenorul nostru, după terminarea jocului, a scăpat faţă de Hickey vreo două fraze imprudente sau, mai precis, inconştiente; 7. Hickey a făcut la iuţeală o anchetă, care a dovedit că în ajun Darnley instalase un psihograf în camera ocupată la hotel de căpitanul echipei din West-Point; 8. Faptele au fost aduse la cunoştinţa preşedintelui Spencer, iar acest om cinstit a cerut imediat ca meciul să fie jucat din nou; 9. Întâmplarea a preocupat timp de trei săptămâni toate ziarele sportive din Statele Unite; 10. În sfârşit, Hickey, fizician cunoscut în ajun numai de câţiva specialişti, a devenit peste noapte la fel de celebru ca un boxer sau un tâlhar.

Suzanne şi cu mine am văzut deodată strada noastră, odinioară atât de liniştită, invadată de reporteri. Cei mai buni ziarişti din New York au fost însărcinaţi să „exploateze”, cum se spune acolo, afacerea Hickey. Vecinul meu devenise „Ştirea de pagina întâi”, iar când agenţiile de presă au aflat că fusesem şi eu amestecat în descoperirea psihografului, am început să primesc telegrame prin care mi se cereau articole despre „maşina de citit gândurile”. M-am abţinut, fireşte, ferm hotărât să nu compromit, prin persoana mea, prestigiul universităţii. Dar câţiva din colegii noştri au avut mai puţine scrupule, făcând universităţii – în presa celor două continente – o publicitate dezagreabilă.

Tocmai această publicitate a fost cauza celui de-al doilea episod la care am făcut aluzie. Aş vrea să vorbesc de celebra afacere Ladislas Kogacs. N-a fost încă dat uitării acel strălucit avocat acuzat de a fi ucis pe soţul unei femei al cărei amant era. Verva înfruntării oratorice dintre acuzat şi procurorul districtului făcuse în câteva săptămâni ca afacerea Kogacs să fie la fel de celebră ca şi afacerea Dreyfuss. După

condamnare, mii de telegrame se abătuseră asupra guvernatorului, implorându-l să cruţe un nevinovat. De trei ori a fost anunţată execuţia şi de trei ori guvernatorul, pe drept cuvânt mişcat, a găsit pretexte legale pentru a acorda o amânare. Tot atunci a apărut în presă ştirea despre existenţa psihografului şi autorităţile închisorii s-au gândit să-i ceară lui Hickey un aparat şi să-l aşeze în celula lui Kogacs.

Îmi amintesc de seara când, în prezenţa soţiilor noastre, Hickey şi cu mine am discutat îndelung despre această chestiune. El şovăia asupra răspunsului pe care urma şi-l trimită autorităţilor din Pennsylvania.

— Mi se pare – spunea savantul – că nu prea e cinstit să se violeze astfel gândurile cele mai tainice din mintea unui întemniţat, fără ca el să se poată apăra. Prea îi acordăm multe privilegii acuzării.

— Nu sunt de părerea dumitale – am răspuns. Dacă Kogacs e nevinovat, aparatul va face dovada peremptorie a acestei nevinovăţii; dacă e vinovat, cu atât mai rău pentru el. Un asasin nu mă interesează prea mult.

— Chiar dacă a ucis – spuneau soţiile noastre – de ce să-l omoare? Asasinul care ucide din dragoste nu e periculos. Nu vă băgaţi în afacerea asta.

În cele din urmă, Hickey a trecut de partea mea sau cel puţin a recunoscut că nu putea să refuze justiţiei din ţara în care trăia să beneficieze de o descoperire devenită publică şi l-a trimis pe Darnley în Pennsylvania. Ceea ce a însemnat condamnarea definitivă a nenorocitului Kogacs, care era vinovat nu numai de această crimă, ci şi de alte două, descoperite datorită psihografului. După scandalul stârnit, Kogacs s-a dus direct pe scaunul electric, iar Hickey a devenit mai mult ca oricând mana cerească a ziariştilor. El suferea, spunea că va părăsi Universitatea Westmouth şi se va refugia în Anglia, dar degeaba. Din clipa aceea, psihograful era cunoscut în lumea întreagă, iar inventatorul lui osândit la glorie.

XIV

The Psychograph Company Inc.

Cum e uşor de imaginat, oamenii de afaceri americani au înţeles imediat că vânzarea psihografului ar putea deveni o sursă de câştiguri fabuloase. După procesul Kogacs, casa lui Hickey a fost luat cu asalt de emisarii lor. Dar oricât de orbitoare au fost ofertele, prietenul nostru a stat mult în cumpănă până să accepte. Spunea că un savant nu trebuie să tragă profituri de pe urma invenţiilor sale, ci să le dăruiască umanităţii şi să se considere răsplătit cum se cuvine prin ocuparea unul loc onorabil în istoria ştiinţei. Colegii lui i-au amintit că lordul Kelvin, unul dintre cei mai iluştri fizicieni englezi, a făcut parte

în America din consilii de administraţie; Suzanne i-a demonstrat că, dacă invenţia lui intră în domeniul public, ar îmbogăţi nişte necunoscuţi, în detrimentul propriilor lui copil; eu însumi i-am atras atenţia că nimic nu l-ar împiedica să doneze câştigurile, pentru înfăptuirea unei opere utile şi dezinteresate; în cele din urmă a acceptat să primească nu pe nenumăraţii solicitatori, ci pe cel mai notoriu dintre ei: atotputernicul Edward Fork.

Unul din capii radioului american, Edward Fork, era în acelaşi timp *trustee* la Westmouth. L-am cunoscut atunci destul de bine pentru că Hickey, dorind să fie sigur că nu comite nimic ce ar putea atrage dezaprobarea colegilor, ne-a rugat, pe decanul Turner şi pe mine, să asistăm la aceste întrevederi. Fork m-a surprins, deoarece, şef al industriei, pe care mi-l închipuiam tăcut şi puternic, s-a dovedit în cursul negocierilor vorbăreţ şi şovăitor. Uluit de propria-i reuşită (debutase ca simplu funcţionar în uriaşa întreprindere pe care o conducea acum), simţea nevoia să amintească la tot pasul povestea vieţii lui. Averea şi-o folosea în modul cel mai naiv cu putinţă; într-o zi am luat masa împreună cu Hickey la el, la Baltimore; reconstituise aici, cu bani grei, un palat florentin cu desăvârşire nepotrivit, posomorât şi caraghios. Cinstit, de altminteri, nu căuta de fel să-şi ia partea leului în contractul cu Hickey.

— Domnule profesor – îi spuse el deodată lui Hickey – nimeni nu poate să prevadă valoarea comercială a descoperirii dumneavoastră. Pentru moment, nu voi da nici o cifră, numai dacă nu cumva doriţi o garanţie minimă, pe care vi-o ofer bucuros… Ceea ce vă propun… este să fondăm împreună *The Psychograph Company* şi, în schimbul contribuţiei dumneavoastră, să vă dau o parte din capitalul companiei, plus o redevenţă fixă de fiecare aparat vândut. Doctore Hickey, care este, după părerea dumneavoastră, preţul de cost al unui psihograf?

— E greu de spus – răspunse Hickey. Cele câteva aparate construite de asistentul meu, cu mijloacele laboratoarelor noastre şi cu ajutorul meseriaşilor din Westmouth, au costat, fireşte, mult… Aproape o sută cincizeci de dolari flecare. Dar fabricarea în serie ar permite o reducere serioasă a preţului… Cred că e posibil să se ajungă la treizeci sau patruzeci de dolari. Mărturisesc însă că dau o cifră la întâmplare, neavând date precise.

— Waal – spuse Fork (aşa pronunţa el cuvântul *well). Waal,* îmi veţi încredinţa unul din aparatele dumneavoastră şi voi pune să se studieze aceste probleme tehnice în birourile noastre. La drept vorbind, nu contează. La început vom putea vinde psihograful la orice preţ; o sută, două sute de dolari… Gândiţi-vă: aparatul e nou, nu are concurenţi, este indispensabil. Nici o dificultate… Mai târziu, când vom dori să ajungem la marele public, va trebui să găsim mijlocul de a produce modele ieftine; dar până atunci putem să exploatăm câţiva

ani păturile înalte… Aşa am procedat cu aparatele mele de radio şi am distribuit dividende până la treizeci şi cinci la sută… *Yes, sir*… Când am început meseria asta…

Hickey, care mai auzise povestea acestui început, îl întrerupse pentru a-l întreba dacă numele de „psihograf" e cel mai potrivit.

— *Waal,* asta cade în sarcina serviciilor de vânzare; îl voi trimite la dumneavoastră pe şeful publicităţii.

Într-adevăr, a doua zi Hickey mă convocă pentru o convorbire cu Mr. Drummer. Era un personaj uluitor. Inteligent, la fel de autoritar pe cât era de timid patronul sau Fork, dar un mare cinic. Drummer vorbi de viitorii cumpărători ai aparatului cu un dispreţ de neînchipuit:

— Domnule profesor, în orice campanie de publicitate trebuie să pleci de la date realiste asupra naturii umane… Publicul este vulgar şi vanitos; e temător, este „sexconscious". Cu invenţia ce ni se încredinţează azi, ce sentimente am putea atinge? Eu cred că mai multe… Să vorbim mai întâi de sexualitate. În lumea modernă, excitată în mod artificial de ziare, cinematograf, parfumuri, acesta este mobilul cel mai puternic… Să deschidem deci un capitol: *Psihograful şi sexualitatea.* Veţi sesiza imediat, domnule profesor, resursele posibile… O pagină întreagă în culori, o fermecătoare tânără pe jumătate goală: *„Vă iubeşte oare? Psiki vă poate spune."* Cred că-i mai bine *Psiki* decât psihograf… deşi psihograf face apel la snobismul ştiinţific, o formă preţioasă de vanitate… ceea ce nu-i lipsit de importanţă… Va trebui să ne mai gândim… Dar Psiki e mai uşor de reţinut de marele public. Alături de o tânără, un băiat frumos visează: *„Vă doreşte tânărul? Numai Psiki ştie".* În familie: *„Ce a făcut ea azi? Îmi spune adevărul? Da, căci Psiki a supravegheat-o".* *O* pereche fermecătoare pe bordul unui vapor, la doi paşi de o stâncă submarină: *„Căsnicia noastră era gata să se destrame: Psiki ne-a salvat…"* Fireşte, toate astea sunt improvizaţii nereuşite; vom găsi ceva mult mai bun, acum vă schiţez linia generală.

— Mi se pare neliniştitoare – spuse Hickey.

— Nu vă fie teamă, domnule profesor… Vom avea şi o latură ştiinţifică… *„După Freud, Psiki". „Eşuaţi în toate? De ce? Pentru că trecutul vă handicapează. Psihograful va face să vă dispară complexele".*

Atunci mi-am permis să-l întrerup pe acest om genial:

— Nu v-aţi putea servi de celebra maximă franceză: „Cuvântul i-a fost dat omului pentru a-şi masca intenţia, iar psihograful pentru a-i smulge masca?"

Mr. Drummel mă privi fără pic de bunăvoinţă.

— A, nu – zise el, clătinând din cap cu dispreţ. Nu-mi place… Prea lung, prea subtil, prea „sofisticat". Nu… Vom publica mai degrabă mărturii ale oamenilor simpli… „Psihograful şi-a dovedit eficacitatea aducând fericirea în mii de familii. Iată câteva extrase din

scrisorile primite de noi ieri: *Căminul meu, pe care-i credeam distrus pentru totdeauna, a fost consolidat de psihograf. Credeam că un tată sau o mamă nu-şi pot cunoaşte niciodată copiii; datorită psihografului, comunicarea este restabilită.* De la o secretară: *N-aş fi bănuit niciodată ce-mi reproşează un patron tăcut şi ursuz; psihograful m-a lămurit, iar leafa mea* s-a *dublat.* De la un diplomat: *Psihograful este cel mai bun secretar de ambasadă; este în acelaşi timp un instrument de pace.* De la un doctor: *În sfârşit, îmi înţeleg bolnavii.* De la un profesor: *Nu ştiam ce părţi din curs îi plictisesc sau îi interesează pe elevi. De când îi consult cu ajutorul psihografului, auditoriul meu s-a triplat".*

— Admirabil – rosti Hickey. Admirabil şi înspăimântător!

— De ce înspăimântător, domnule profesor? Dacă nu vreţi, numele dumneavoastră nu va figura în această reclamă… Şi o parte a activităţii o vom putea desfăşura la domiciliul clientului. Ce femeie va rezista multă vreme unui vânzător bun care-i va dovedi că, de acum înainte, este posibil să afle cele mai secrete gânduri ale soţului, soacrei, socrului? E chiar foarte uşor, domnule profesor… Mie îmi place să vând un obiect absurd, inutil… Dar psihograful dumneavoastră… O joacă de copii, domnule profesor… Joacă de copii ce poate fi făcută totuşi ceva mai interesantă, creând modele de lux… Dacă îmi permiteţi, voi desena cel puţin trei: *Conjugal, Pocket-Psichograph* şi *Secret-Service*… Ultimul va trebui să aibă înfăţişările cele mai diverse şi să disimuleze aparatul sub aparenţe inofensive: poşetă, gramofon, clasor…

Aş putea umple peste o sută de pagini cu discursurile şi proiectele domnului Drummer, dar nu aceasta este intenţia mea. Ajunge să amintesc doar că Hickey a tratat până la urmă cu Edward Fork, iar Compania Psihografului a fost înfiinţată în primăvara anului 1926.

Am mai spus că psihograful a avut asupra căsniciei mele o influenţă destul de fericită. Datorită lui, Suzanne şi cu mine am învăţat să ne exprimăm gânduri pe care le tăinuisem până atunci şi să ne controlăm visările periculoase. Înţelesesem că ar fi fost nedrept să-i cer soţiei mele o puritate spirituală şi o fidelitate mintală de care nici eu nu eram capabil. La rândul său, soţia mea s-a străduit cu toată sinceritatea să-şi domine vaga nemulţumire şi proasta dispoziţie de care mă plângeam şi a fost, aşa cum se întâmplă aproape întotdeauna, răsplătită printr-o mai mare mulţumire de sine. Poate trebuie să adaug faptul că te obişnuieşti cu absenţa cuiva, că veştile despre copii erau excelente, iar în mintea Suzannei, strada Fontenelle, învăluită în timp, s-a scufundat încet-încet în apele liniştite ale uitării. Aşa se explică de ce soţia mea a consimţit relativ uşor să prelungim cu câteva luni şederea noastră la Westmouth, ceea ce mi-a îngăduit să termin un curs, pe care cred că studenţii îl apreciau, să nu ne întoarcem în Franţa la mijlocul anului şcolar şi, în sfârşit, să urmărim începuturile

Companiei Psihografului.

Nu era greu de prevăzut că, în America, această afacere va fi prosperă. Descoperirii lui Hickey i s-a făcut o asemenea reclamă prin presă, încât primii comis-voiajori ai companiei s-au bucurat, alături de negustori, de o primire entuziastă. S-a hotărât să se propună noul aparat nenumăratelor *drug-stores,* care, în Statele Unite, vând atât produse farmaceutice cât şi aparate de fotografiat sau discuri de gramofon. „Sunteţi fotograf? Deveniţi psihograf!" a fost unul din sloganurile lui Drummer. Deşi fabricarea în serie nu începuse încă la New York, consumul părea nelimitat. Chiar şi Europa se agita, cerând psihografe. Hickey, care, după o primă perioadă de iritare şi neîncredere sfârşise prin a găsi această aventură amuzantă, îmi ţinu, cu câteva săptămâni înainte de plecarea mea, acest mic discurs:

— Dragă Dumoulin, aş dori să-ţi fac o propunere care, la început, te va surprinde şi te va şoca, poate, dar care, te-asigur, merită să fie examinată cu atenţie. În ultimele trei săptămâni, Drummer a primit mai multe scrisori din Franţa, scrise de persoane necunoscute, care aduc toate garanţiile şi cer să devină agenţi generali ai psihografului în Franţa… Nu ne-am ocupat încă de extinderea posibilă a Companiei în străinătate, cu excepţia Angliei; dar nu încape îndoială că succesul aparatului nu va fi mai mic în Europa decât în America. Să trec direct la subiect: eşti dispus să devii reprezentantul companiei noastre în Franţa?

— Eu? am întrebat… Dragă prietene, e imposibil! Eu sunt profesor de literatură franceză şi nu…

— Ştiu – mi-a răspuns – ştiu… Eşti, ca şi mine, un universitar. Activitatea dumitale e dezinteresată şi nu doreşti să intri într-un domeniu comercial. Până nu demult am avut aceleaşi obiecţii şi tocmai dumneata ai fost primul care le-ai combătut… în plus, ai fost implicat în această aventură; am făcut pe dumneata unele experienţe, din care pricină mai am remuşcări; consider că-ţi datorez o compensaţie… Or, ceea ce-ţi ofer astăzi reprezintă, nu uita, o adevărată avere… Câte aparate de radio sunt în Franţa? Mai multe milioane. Să presupunem că nu se vor vinde în cursul primilor cinci ani decât o sută de mii de psihografe (ceea ce reprezintă o cifră foarte redusă), iar comisionul pentru fiecare aparat va fi de aproximativ un dolar… îţi repet, e vorba de o avere… Eşti tată, Dumoulin; oare ai dreptul să refuzi copiilor o unică şansă? înainte de a lua o hotărâre, sfătuieşte-te cu doamna Dumoulin… Şi, de altfel, cine te împiedică să procedezi ca mine şi să rezervi o parte din câştig pentru fundaţii de ordin ştiinţific? Mai mult chiar, îţi poţi păstra catedra, încredinţând agenţia franceză a psihografelor unui director pe care-l vei alege şi în care să ai deplină încredere, împărţind cu el, în mod echitabil, profitul ce va fi destul de mare pentru amândoi… Atât de mult doresc să

colaborez cu dumneata, Dumoulin, încât mă oblig să-i fac pe Fork şi pe Drummer să accepte orice combinaţie sugerezi.

N-am putut decât să-l mulţumesc şi să-l promit că voi vorbi cu Suzanne despre această afacere, ceea ce am făcut îndată ce am plecat de la el. Aşa cum prevăzusem, ea m-a sfătuit să accept imediat. Îi plăceau banii. Nu pentru că ar fi fost zgârcită sau cheltuitoare, dar provenea dintr-o familie unde ideea de avere, devenită de la război încoace atât de confuză şi himerică, îşi păstrase întreaga sa valoare. În mediul ei, averea însemna putere, reuşită, demnitate. Suzanne îşi închipuia dinainte cu mândrie momentul în care îi va anunţa pe tatăl, cumnaţii sau pe vărul Adrien Lequeux că soţul ei a câştigat câteva milioane. Mi-a argumentat că sunt în joc interesele copiilor, o pensie anticipată şi deplina libertate pentru lucrările mele. În sfârşit, a apărat atât de bine acceptat, nu fără teamă, de a face măcar o încercare.

Astfel că, în iunie, înaintea plecării mele în Franţa, am avut o întrevedere cu Drummer, care mi-a înmânat vreo douăsprezece psihografe de diferite tipuri, construite în laboratoarele lui, o casetă cu pelicule şi două aparate de proiecţie sonoră. S-a stabilit să mi se acorde şase luni, fie să accept chiar eu agenţia generală a psihografului, fie să propun un locţiitor. Peste câteva zile, Suzanne şi cu mine ne-am îmbarcat pe vasul *Paris*. Eram fericiţi să ne revedem ţara, copiii, dar am părăsit nu fără emoţie studenţii şi colegii, care, timp de un an, îmi făcuseră viaţa atât de plăcută. Până şi Suzanne sfârşise prin a fi cucerită de farmecul Universităţii Westmouth, iar când vasul se depărtă, lăsându-i pe chel pe Spencer, pe Turner, pe Macpherson şi pe atâția alţii, ea îşi şterse o lacrimă.

Nu voi vorbi despre traversarea oceanului, cu obişnuitele-i furtuni şi acalmii. La Hâvre, socrii mei veniseră să ne întâmpine. Trebuia să-i însoţim până la Rouen pentru a-i lua pe copii. Hotărâsem cu Suzanne să nu vorbim nimic despre psihograf, dar nici n-am ajuns bine la Bréauté că, în ciuda semnelor mele, ea se apucă să descrie părinţilor invenţia lui Hickey, uluitoarele-i consecinţe şi ofertele pe care le primisem. Domnul Cauvin-Lequeux a ascultat, dezgustat, această stranie poveste.

— Cine s-ar fi aşteptat la una ca asta! Nemulţumiţi că au otrăvit numai lumea exterioară, barbarii ăştia caută acum să violeze cele mai intime taine ale omului… Dar fiţi liniştiţi, nu vor reuşi… Aţi fost amândoi victimele unei escrocherii... Am mai văzut eu aşa ceva… De mai multe ori, în cursul carierei mele, a trebuit să mă ocup de pseudo-savanţi care născociseră piatra Filosofală sau perpetuum mobile… Escrocherie, pur şi simplu… Asta se termină cu doi ani de puşcărie.

Atitudinea lui m-a înfuriat cu atât mai mult, cu cât Suzanne, departe de a mă susţine şi cunoscând ca nimeni altul eficacitatea aparatului, a trecut imediat, în mod laş, de partea tatălui ei. Cu multă

vreme înainte mă bucuram la gândul că voi revedea câmpia franceză, merii din livezi, acoperişurile de ardezie ori de paie, bisericile cu clopotniţa ascuţită. Vocea sarcastică a socrului meu îmi tăie tot cheful.

— A citi gândurile! repeta el întruna. A citi gândurile! Slavă Domnului, am fost îndeajuns de multă vreme judecător de instrucţie ca să fi auzit mai multe confidenţe decât aparatul vostru şi să-mi dau seama câte parale face… Vorbe goale, dragul meu!… Vorbe goale!

M-a exasperat într-atât, încât mi-am făgăduit să-l dau pe mâna psihografului, şi nu m-am liniştit decât în clipa când, între punţi şi coasta Sainte-Catherine, s-a ivit minunata privelişte a oraşului Rouen.

XV

Maxime Heurteloup

Ne-am întors la Caen tocmai când se încheia anul şcolar. Nu se punea problema să încep atunci un curs. De altfel, concediul meu nu se terminase; am acceptat doar, la cererea decanului, să ajut un coleg la câteva examene. Această reluare de contact mi-a fost de ajuns ca să mă cufund din nou într-o atmosferă franceză şi pentru ca ideile care, în America, mi se păreau surprinzătoare, dar la rigoare acceptabile, să devină pentru mine cu desăvârşire absurde. Mă întrebam îndeosebi cum de mi-am închipuit că profesorul de literatură al facultăţii din Caen va putea să devină vreodată agentul general al Companiei americane a Psihografului? Eram cât pe-aci să scriu imediat lui Hickey pentru a-i comunica refuzul meu; m-am gândit apoi că, poate, voi găsi un înlocuitor convenabil, aşa cum mi se propusese; se va vedea că am avut dreptate.

Cum realizasem la Westmouth economii substanţiale, am hotărât, după terminarea examenelor, să închiriem o vilă la Ouistreham, plajă în apropiere de Caen. Ştiam că Suzanne nu va rezista multă vreme tentaţiei de a-şi invita când părinţii, când surorile, dar cum o despărţisem de ei vreme de un an, socoteam că-l datorez o recompensă şi am îndurat răbdător această încercare.

Vacanţa a început pentru mine cum nu se putea mai rău, prin vizita cumnatei mele Marie-Claude, a copiilor şi a soţului ei, Maxime Heurteloup. Marie-Claude era plictisitoare şi ştearsă, speram cel puţin ca Maxime să nu vină, ştiind că antipatia pe care o nutream faţă de el era reciprocă. Nu-l dispreţuiam; era greu să nu-l stimezi. Fiu şi nepot al unor industriaşi textilişti din Rouen, munceau cu abnegaţie într-o fabrică aflată în pragul falimentului; în timpul războiului fusese ofiţer de infanterie, dovedind curaj; cultura lui era remarcabilă, ţinând seamă că nu urmaşe o facultate; dar omul mă enerva.

Nu împărtăşeam părerile lui politice, filosofice, religioase, ideile legate de educarea copiilor şi gusturile lui literare. După cum am mai

spus, reciproca era valabilă şi de mai multe ori ne-am încolţit atât de violent pe strada Fontenelle, încât numai eforturile celor două soţii au împiedicat ca certurile să nu se sfârşească printr-o adevărată ruptură. Într-un cuvânt, venirea lui Maxime îmi trezea un sentiment penibil de nelinişte şi de nemulţumire.

Trebuie să fac o mărturisire. În ajunul sosirii lui nu am rezistat tentaţiei de a pune pe noptiera de lângă patul cumnatului meu un psihograf *secret-service,* cel care semăna cu un clasor obişnuit. Dar nu-l puteam instala fără s-o înştiinţez pe Suzanne, care supraveghea cu drag amenajarea camerei surorii ei. I-am cerut să-mi jure că nu o va preveni pe Marie-Claude. Prevedere utilă, deoarece Suzanne nu ştia să păstreze un secret sau, cel puţin, aşa credea ea că-l păstrează, împărtăşindu-l tuturor celor de pe strada Fontenelle, iar fiecare dintre ei informând, la rândul său, o întreagă reţea de prieteni apropiaţi, încât ajunsesem la concluzia că cel mai sigur mijloc de a răspândi o veste sau o idee era să-i vorbesc despre ea în mare secret uneia din surorile Cauvin-Lequeux. Cu acest prilej, l-am explicat Suzannei că, dacă mă trădează, cearta pe care nu o dorea va deveni inevitabilă. Era singurul argument în stare s-o convingă; a înţeles şi a tăcut.

Prima zi s-a scurs cu bine. Oaspeţii noştri erau obosiţi de drum; doamnele au petrecut foarte multă vreme instalându-i pe copii. Noi doi, Maxime şi cu mine, ne-am dus la plajă să ne lungim pe nisip şi, fiind singuri şi neavând de convins un auditoriu, am avut o conversaţie cât se poate de cordială. Îmi amintesc că am vorbit despre fabrica lui, care, prosperă cândva, era acum o grea sarcină pentru el şi pentru ai săi.

— Ce vrei? i-am spus. Am impresia că reprezinţi un sistem condamnat… Să nu mi-o iei în nume de rău, Maxime, nu-ţi reproşez de fel că eşti industriaş; eşti pentru că şi tatăl tău a fost; îţi faci meseria, n-ai ales-o tu. Cred numai, şi ţi-o repet, că acest regim s-a dus, aşa cum feudalitatea s-a sfârşit chiar din secolul al XVII-lea. Nu era o crimă pe vremea lui Ludovic al XV-lea să fii nobil… dar nu mai era util… Rolul de apărător pe care l-a avut castelul feudal era acum deţinut de armatele regelui… Se termina un sistem şi începea un altul…

Maxime se ridică, sprijinit în coate:

— Compari, cred, fapte care nu au nici o legătură unul cu altul… Este foarte adevărat că nobilimea din secolul al XVII-lea încetase să mai aducă mari servicii… Trăia la curte, avea privilegii, şi nu îndatoriri… Era scutită de impozite… Nu-i deloc însă cazul industriaşilor francezi din secolul al XX-lea, despre care aş zice mai degrabă că au îndatoriri, şi nicidecum privilegii.

Am protestat:

— N-au privilegii?… Dar beneficiile?

— În primul rând – ripostă Maxime – mulţi dintre ei, de câţiva ani, nu mai obţin beneficii, ceea ce e o nenorocire nu numai pentru ei, ci şi pentru ţară… În plus, chiar în perioada prosperă dinainte de război, profiturile, la majoritatea ramurilor industriale franceze, erau legitime şi rezonabile… Capitalismul are, poate, defectele lui: lipsa de organizare centrală, concurenţa excesivă, lipsa de responsabilitate a societăţilor anonime, dar, orice ar spune ziarele tale, nu e un regim costisitor.

— Nu e atât o problemă de bani cât de sentiment… Acest regim economic e nepopular.

— Pentru că tu şi ai tăi îl prezentaţi astfel, fără să-l cunoaşteţi şi să-l înţelegeţi… Supravegheat, controlat, nu ar mai comporta disproporţiile unei economii de stat, ba dimpotrivă.

— Prea îţi înfrumuseţezi rolul, Maxime; gândeşti ca şi când toţi capii industriei ţi-ar semăna… Ca şi când ar accepta cu toţii să tragă din greu pentru un salariu mic… Dar parazitul capitalist există; jetoanele de prezenţă, consiliile de administraţie, toate astea nu pot fi apărate.

— Sunt de acord cu tine în ce priveşte parazitul… Dă legi care să-i facă existenţa imposibilă şi sunt primul gata să le votez. Numai nu mă confunda cu el şi nu-mi spune că exploatez muncitorii, când muncesc ca şi ei, ba mai mult chiar, câştig puţin sau nimic, şi mi se cuvine, de altfel, oricare ar fi tipul de societate, să fiu şef datorită competenţei mele tehnice.

Dacă tonul dezbaterii era destul de aprins, rămânea totuşi politicos. Să fi fost oare buna dispoziţie dată de soare, sau hotărârile luate de fiecare dintre noi înainte de această întâlnire? Nu ştiu, cert e că am ajuns după câtva timp să vorbim despre politica internă a Franţei fără să ne înfuriem, ceea ce nu ni se mai întâmplase. M-am străduit să-l tratez pe Poincaré în mod echitabil; Maxime a vorbit despre Herriot pe un ton moderat. Şi eram amândoi grozav de mândri de cuminţenia noastră, când doamnele, isprăvind de aranjat casa şi programul copiilor, au venit la noi. De ce s-a dat totul peste cap atât de repede? De ce întâlnirea dintre cele două cupluri s-a produs atât de exploziv? Cinci minute mai târziu, ne aruncam cele mai grele invective în legătură cu Briand şi Liga Naţiunilor.

— Deşi ai făcut războiul – i-am strigat – şi ştii ce înseamnă, tu şi prietenii tăi îl provocaţi prin intransigenţa şi nebunia voastră!

— Ba tu şi ai tai pregătiţi viitorul război prin naivitatea, slăbiciunea şi încrederea voastră absurdă în religia de la Geneva.

— Liga Naţiunilor este singura noastră şansă pentru a evita un masacru universal.

— Spune mai degrabă că e cel mai sigur mod de a organiza acest masacru. Dacă n-ar fi existat cazuistica Genevei, marile naţiuni s-ar fi

înţeles de mult

— Ca să le jupoaie pe cele mici?

— Vorbe! Vorbe!… strigă Maxime. Ce silă mi-e de toată ipocrizia asta! Nu vezi că istoria nu-i decât povestea formării marilor imperii solide pe spinarea micilor naţiuni slabe?

— Poate, Maxime, dar asta ţine de trecut.

— Şi crezi că azi începe a lume nouă? Dumnezeule! Cum de mai pot exista oare pe pământ fiinţe atât de naive şi de periculoase?… Marie-Claude, haidem să facem o plimbare. N-am venit aici să ne enervăm, ci să ne odihnim.

Rămas singur cu Suzanne, am primit nesfârşitele-i reproşuri:

— Mi-ai promis doar…

— Mi-am promis şi mie însumi să fiu prietenos şi îngăduitor… şi am fost… De altfel, înainte de venirea voastră, am vorbit un ceas încheiat fără să ne certăm, dar prea e de rea-credinţă Maxime… Adevărul e că nu respectă decât forţa şi că, dacă stai să-l asculţi…

— Destul! Nu-nţeleg nimic din toate astea, dar ştiu că amândoi aduceţi omul la exasperare… încep să-i regret pe americani… Da, da: am stat acolo opt luni; ţi s-a întâmplat vreodată să asişti la o discuţie politică atât de înflăcărată ?.

— Uneori da, Suzanne. Şi pe urmă asta n-are nici o legătură. Din punct de vedere istoric, America nu e împărţită în două blocuri.

— În brice caz, Denis, Maxime e oaspetele nostru; lasă-l în pace şi, chiar dacă vezi că n-are dreptate, nu-i răspunde.

Metoda a asigurat liniştea mesei de seară, dar conversaţia a fost destul de plicticoasă. O dizertaţie despre vitamine şi creşterea copiilor, ţinută de Marie-Claude, a umplut, de bine de rău, timpul. După cină, Suzanne a propus la iuţeală un bridge ca să menţinem atmosfera de neutralitate. Nu pot să sufăr acest joc şi nu sunt în stare să fiu atent şi să ţin minte cărţile ieşite; în seara aceea am recunoscut că era cel mai eficace mijloc pentru ca ziua să se termine liniştit.

Vă puteţi imagina că a doua zi aşteptam cu oarecare nerăbdare clipa când plecarea familiei Heurteloup la plajă îmi va permite să caut psihograful. În sfârşit, pe la unsprezece i-am auzit plecând.

— Vii să faci o baie, Denis? mă strigă pe un ton foarte politicos Maxime.

— Da! Te urmez în cinci minute.

În realitate nu l-am urmat decât după o oră şi numai după ce am pus difuzorul, instalat în pod, să-mi repete gândurile lui.

XVI
Surprize

Trebuie să fac o destăinuire, întrucât vreau ca această povestire,

lipsită de calităţi literare, să fie o mărturie autentică şi obiectivă: puţine confesiuni psihografice (şi am ascultat multe) m-au surprins atât de puternic, ca cea a lui Maxime Heurteloup. Aşteptam argumente care să mă facă să-l urăsc, am descoperit motive, nu să-l aprob, desigur, dar să-l iubesc. Îl credeam pe Maxime egoist, vanitos; în această irecuzabilă mărturie mi-a apărut modest, nedrept în ceea ce mă priveşte, dar cinstit. Credeam că voi demasca un suflet josnic; am aflat, dacă nu sufletul cel mai neprihănit, oricum, unul foarte neliniştit şi foarte puţin înrăit. Am şi eu poate un merit că, după o controversă atât de lungă, îmi recunosc greşeala; pot oare să-i cer cititorului să-mi acorde încredere în această confruntare?

Aş fi vrut să citez câteva extrase din ciudata lui psihogramă, din nefericire însă, dintre numeroasele „texte sonore" pe care le-am adunat şi transportat în cursul carierei mele universitare, de la Caen la Monptellier, apoi de la Monptellier la Paris, multe au dispărut, iar pe acesta nu l-am mai găsit. Amintirea pe care am păstrat-o este totuşi destul de precisă pentru a-mi îngădui să fac o scurtă analiză. După ce s-a suit în pat, iar Marie-Claude a adormit, Maxime a încercat să citească. (Întâlneam din când în când în psihogramă fraze din cartea *Tabloul partidelor din Franţa* de André Siegfried.) Apoi a evocat discuţia noastră de după-amiază şi în curând a stins lampa ca să mediteze mai bine. („E ora unsprezece, să sting lumina" – spunea psihograma.) Şi atunci, un timp destul de îndelungat, a început să rumege invectivele mele, nu atât cu ironie cât cu spaimă.

„E totuşi de necrezut – spuse el aproape în şoaptă (citez din memorie, stilizând) e totuşi de necrezut! Cum adică? De dimineaţa până seara mă găseşti în fabrică la Malaunay; fac o meserie care nu-mi place; o fac nu din interes, ci din tradiţie, din încăpăţânare şi pentru a nu dezerta dintr-un post în care ştiu că n-am înlocuitor… şi un om ca Denis, care are cea mai uşoară viaţă, cea mai plăcută, cea mai liberă, mă tratează ca şi cum aş fi un monstru de egoism?!… Sunt oare un monstru de egoism? Mai degrabă un martir!" Cuprins de milă pentru propria-i persoană, a repetat de mai multe ori: „Mai degrabă un martir… Exploatator! Exploatat, aş spune… Muncitorii mei mă judecă mai drept decât Denis. Să-i plătesc mai bine? Şi eu aş vrea… Cu ce?… De trei ani n-am câştigat nimic. Denis ar spune că de vină e sistemul… Crede că sunt ostil colectivismului său din interes personal! Dar aş fi mult mai fericit ca inginer în serviciul unui Stat care să fie responsabil ! Cred numai că trebuie prudenţă, trebuie să se ţină seama de natura umană şi, mai ales, să nu se dărâme ceea ce s-a construit cu atâta trudă. Şi mai cred că transformarea industriei private în industrie de stat, chiar dacă ar reuşi perfect, ceea ce nu mi se pare cu putinţă, nu ar suprima inegalităţile fireşti ale oricărei societăţi… Dacă de la cuvinte trecem la realităţi, care sunt privilegiile unui patron ca mine?

Are o maşină, servitori (dacă doreşte), femei şi, mai ales, el e cel ce comandă, el e propriul său stăpân. Există măcar unul dintre aceste avantaje care să nu-i aparţină şi unui înalt funcţionar de stat? De bună seamă, acesta e controlat… Dar departe de mine gândul de a păstra patronatul de drept divin!… Cu excepţia câtorva fosile, cine-l mai apără azi? Spun doar că un patronat, ale cărui drepturi sunt îngrădite de lege, aduce societăţii preţioasele avantaje ale responsabilităţii şi iniţiativei… Să fie o crimă să gândeşti astfel? Denis mă supără când vorbeşte atât de autoritar despre un lucru pe care nu-l cunoaşte".

Apoi a trecut la discuţia noastră în legătură cu Geneva şi mi-am dat seama că l-am atins. „Şi în privinţa asta Denis s-a comportat faţă de mine, ca şi cum eu aş dori războiul. Dimpotrivă, doresc pacea ca şi el, ba mai mult decât el… Problema e cum s-o asiguri? Ar fi trebuit să-l întreb cum e în stare s-o asigure Liga Naţiunilor…" Apoi, aşa cum se întâmplă cu noi toţi după o discuţie, şi-a imaginat un dialog în care găsea argumente zdrobitoare, iar adversarul său (de data asta Denis Dumoulin) tăcea mâlc, recunoscându-şi, în sfârşit, înfrângerea.

Nu trebuie ca din exces de scrupule să-l prezint pe Maxime Heurteloup ca pe un sfânt. În meditaţia sa, ca în a oricărei alte fiinţe omeneşti, se strecurau şiretlicuri, sofisme, invective, divagări bruşte, acuzaţii neînsemnate şi nedrepte; fondul însă era sănătos. N-am descoperit la el gândurile unui om rău, gata să-şi făurească un plan de ofensivă, ci mai degrabă gândurile unui om cumsecade, aflat într-o situaţie pe care nu el şi-a ales-o, dar pe care încerca să şi-o organizeze, bine sau rău, într-un mod defensiv. Deşi eram departe de a fi atras de ideile lui politice sau economice, relativa lui echitate în ceea ce mă priveşte m-a emoţionat într-atât, încât atitudinea mea faţă de el s-a schimbat din dimineaţa aceea. Dacă mai târziu am avut motive să blestem psihograful, l-am păstrat întotdeauna lui Hickey o vie recunoştinţă pentru două reabilitări sentimentale: a căminului meu şi a raporturilor mele cu Maxime.

L-am întâlnit pe plajă şi am fost mirat de francheţea acestei feţe supte şi îndurerate. M-am comportat imediat cu dezinvoltură şi prietenie, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci. Viaţa a sfârşit prin a mă învăţa că fiinţele umane, când nu sunt umilite sau jignite, îţi răspund cu încredere dacă le acorzi încredere. E ceea ce a demonstrat Hugo la începutul *Mizerabililor* („Profesor!" ar fi replicat acum Suzanne… Ei, da! *Sunt* profesor)… N-am impertinenţa de a mă compara cu episcopul Myriel, nici naivitatea să stabilesc o comparaţie între Maxime Heurteloup şi Jean Valjean; aş vrea numai să menţionez că, începând din ziua aceea, fără nici un efort, între mine şi cumnatul meu s-a născut o prietenie solidă. Cauzele neînţelegerii noastre nu dispăruseră; mai aveam discuţii zilnice, chiar unele controverse aspre; se desfăşurau însă pe planul stimei, nu al urii. Ne contraziceam ca

savanţii care explică un fenomen prin teorii diferite, iar nu ca politicienii care consideră orice disensiune ca pe o trădare.

Să mărturisesc că am nutrit atunci speranţe nesfârşite? În ambianţa plăcută a acestei luni de miere amicală şi familială, mi-am închipuit că între milioanele de francezi, învrăjbiţi de idei preconcepute, de hotărâri îndrăzneţe, de răzbunări ancestrale, miraculosul aparat al lui Hickey ar putea fi un instrument de împăcare. În lumina propriei mele experienţe, mi se părea că şefii partidelor, luminaţi de psihograf, aveau să descopere deodată că adversarii lor erau oameni destul de cumsecade, care doreau ca şi ei, însă prin alte metode, fericirea şi securitatea Franţei.

Dar vai! Frumoasele mele visuri n-aveau să se realizeze pentru motivele pe care le voi explica imediat, dar m-au determinat să contribui activ la difuzarea psihografului în Franţa. Mai întâi şi întâi trebuia să găsesc omul capabil să fie, în locul meu, agentul general dorit de americani. Suzanne a fost cea care, văzându-ne în relaţii atât de bune, mi-a sugerat pe la sfârşitul vacanţei noastre să-i ofer postul lui Maxime. Avea o mare experienţă în afaceri, ceea ce îmi lipsea; aş fi putut garanta prietenilor mei din America pentru onestitatea lui; era mai capabil ca oricare altul să conducă o fabrică; în sfârşit, avea nevoie să-şi câştige existenţa, iar Marie-Claude îi mărturisise Suzannei că situaţia lor devenea tot mai grea căci afacerile mergeau prost. Mi se părea firesc să-i ofer postul. Singura problemă care se punea era dacă va putea să adauge şi această muncă celei de la fabrica din Malaunay.

După ce am reflectat îndelung, l-am întrebat dacă doreşte. A trebuit apoi să-i descriu şi să-i arăt aparatul. A fost uluit şi entuziasmat:

— Ai în mâinile tale o avere!… E una din cele mai surprinzătoare descoperiri omeneşti, cea mai interesantă după inventarea radioului… Numai că oferta e prea generoasă… Preia chiar tu conducerea…

— Nu, nu, asta în nici un caz… Sunt şi rămân profesor. Dacă aş părăsi universitatea, aş fi descalificat în ochii colegilor şi, de altfel, nu mă pricep să organizez o asemenea întreprindere… Tu poţi, fără să-ţi schimbi profesia, să te interesezi de o altă afacere… Singura problemă e… dacă accepţi… şi în ce măsură fabrica din Malaunay va putea să se dispenseze de tine.

La drept vorbind, era şi un dram de ironie răutăcioasă în oferta mea. Maxime îmi declarase în repetate rânduri că rămâne la Malaunay din datorie, şi nu m-am dat în lături să-l pun la încercare. Dar s-a descurcat onorabil.

— Nu va fi nevoie să părăsesc fabrica. Mă duc la Paris de două ori pe săptămână ca să mă ocup de vânzarea textilelor noastre; voi profita ca să pun la punct înfiinţarea unei agenţii… Apoi, nimic nu va fi mai uşor, cred eu, decât să numesc la Paris un responsabil cu vânzarea, iar

în ziua când se va hotărî fabricarea aparatelor în Franţa, să echipez în apropierea fabricii mele, lângă Rouen, noua uzină. Cu timpul dacă afacerea ta va lua proporţii, voi putea aduce la Malaunay pe unul din copiii Lequeux să-l formez… în orice caz nu lăsa să-ţi scape ce ţi s-a oferit… E o şansă unică… Pot să studiez modul de funcţionare al aparatului?

I-am arătat cele trei modele încredinţate de Drummer şi a recunoscut imediat aparatul *Secret-Service* pe care-l pusesem lângă patul lui. M-a întrebat dacă-l psihografiasem; i-am spus adevărul şi l-am pus să asculte propria-i psihogramă, ceea ce l-a emoţionat în mod deosebit. După audiţie, fără nici un comentariu, mi-a strâns mâna cu căldură.

XVII
Psihograme

Vărul nostru Adrien Lequeux (lamentabilul erou din prima psihogramă a Suzannei) împreună cu soţia sa, Louise, s-au numărat printre musafirii noştri din vara aceea. Louise Lequeux era o persoană măruntă, negricioasă, veşnic bolnavă şi părea cu mult mai în vârstă decât frumosul Adrien, soţul ei. Nedezicându-se în nici o împrejurare, el îşi vopsea părul, care, după război, încărunţise, şi-l ondula cu fierul şi nu putea rămâne singur cu o femeie fără să nu-şi încerce norocul. De altfel, aveai impresia că aceste încercări amoroase le făcea mai degrabă din datorie decât din plăcere.

— Adevărul e – i-am spus Suzannei chiar în prima seară a vizitei lor – că, deşi nu-mi place vărul tău, nu-l pot condamna pentru infidelităţile lui. Louise e de-a dreptul insuportabilă. Nimic n-o mulţumeşte… contrazice pe toată lumea… nu vorbeşte decât de laxative, somnifere, mâncărimi şi arsuri la stomac… ceea ce nu-i tocmai plăcut pentru un soţ…

— Acest soţ – a adăugat Suzanne – a fost foarte mulţumit să pună mâna pe una din cele mai frumoase dote din Rouen: acum n-are decât să suporte cu răbdare consecinţele inevitabile ale alegerii sale.

— Păi le şi suportă cu răbdare… Faţă de ea, este de o amabilitate nemaipomenită. Iar ea-l bruftuluieşte fără să-i arate pic de recunoştinţă. Zău că-l plâng…

— Păstrează-ţi mila pentru alte ocazii mai nimerite… El a dorit căsătoria asta… Cu atât mai rău pentru el!

Aveam impresia că în asprimea Suzannei intra şi un dram de ranchiună, poate de regret, în aşa fel încât în primele zile ale vizitei lor n-am prea fost în apele mele. În timp ce lucram şi-mi pregăteam cursurile pentru anul următor, Suzanne făcea împreună cu vărul ei lungi plimbări. Asta mă indispunea cu atât mai mult cu cât, dacă

ieşeam din birou, mă întâlneam nas în nas cu Louise, care mă şi ataca:

— Spune-mi, Denis, şi tu încerci aceeaşi senzaţie de somnolenţă după ce mănânci?

— Unde e Adrien? întrebam eu.

— Adrien? A ieşit cu soţia ta.

— De ce nu te-ai dus cu ei?

— Eu?! striga ea, indignată… Pai vroiau să meargă două ceasuri… După zece minute, mie mi se umflă picioarele.

Nu o ascultam, năpădit de gânduri amare. Să mai existe oare vreo legătură, ţesută din amintiri duioase, care o uneşte pe Suzanne de acest imbecil? Cum gândul acesta mă făcea să sufăr şi cum voiam să aflu adevărul, mi-a venit ideea să-l psihografiez pe Adrien. Dificultatea era să-l prind fără să observe Suzanne, care cunoştea toate tipurile de psihograf. Am reuşit în cele din urmă, graţie unor iscusite şiretlicuri, şi am obţinut un document ciudat ale cărui teme erau aproximativ următoarele:

„Ce avea Louise astă-seară? Părea nervoasă şi arăta prost… Mai ales după masă… Nu trebuia să mănânce raţă… Nici eu… Carnea de raţă e grea, iar raţa e un animal care trăieşte în noroi. Mă-ntreb dacă familia Dumoulin foloseşte unt de cea mai bună calitate… untul… Untul e ceva foarte important… Bucătăria nu e grozavă aici… Chiar şi mie-mi bolhoteşte-n burtă… O fi adormit Louise? *(Linişte. Zgomotul regulat al respiraţiei.)* Da, doarme… Probabil că nu-i nimic grav… Slavă Domnului ! N-aveam nevoie de o nouă criză de ficat… Dacă mâncarea ar fi mai sănătoasă, m-aş simţi bine aici… Cel puţin am scăpat de Marcelle şi de Béatrice… Femeile astea mă istovesc… mă ucid… Am impresia că mi se mai limpezesc gândurile de când sunt departe de vampirele astea două… Dacă mai abuzez de plăcerile vieţii, mă îndrept vertiginos spre congestie… Fără îndoială… Şi n-am deloc poftă să mor prematur… Mai ales pentru nişte femei de care puţin îmi pasă. Ce-i curios e că, de fapt, n-o iubesc decât pe Louise. Uneori este enervantă, dar cel puţin, cu ea, mă simt liniştit, sigur pe mine… N-o prea doresc, dar asta-i important? Şi oare e prudent să faci dragoste când ai tensiunea 19?… Avem aceleaşi interese şi, pe urmă, ea are mult mai mult bun simţ. Conduce bine căminul nostru… Pe câtă vreme, nebunele astea două… De ce oare m-am încurcat cu Marcelle? Trenul din Bordeaux. Eram singuri în compartiment… *(O tăcere destul de lungă.)* Ce-a fost, a fost... Partea proastă-i că nu-mi mai place deloc. Dar deloc! Nu avem nimic să ne spunem… Beatrice e mai drăguţă şi mai proaspătă, dar se ţine scai de mine… vrea să m-aducă în stare să fac tot felul de lucruri periculoase, să călătoresc cu ea, să mă cert cu Louise… Nebunie curată!… Ţin de o mie de ori mai mult la Louise… Ce nevoie am eu de femeile astea? Şi de vina pentru toate astea e numai tanti Hélène?… Câţi ani aveam când am sărutat-o pe

tanti Hélène?… Şaptesprezece? Optsprezece? Dacă n-aş fi făcut pariul acela şi, mai ales, dacă m-ar fi respins, aşa cum m-aşteptam, dându-mi o palmă zdravănă, în loc să-mi cadă în braţe ca o proastă, aş fi rămas un băiat cuminte, cum şi eram. De fapt, am rămas cel puţin cu sufletul băiat cuminte! Dar duc o viaţă… Cât de ciudat e totul! Ce-aş fi devenit dacă m-aş fi însurat cu Suzanne? E mai sănătoasă decât Louise, nu începe discuţie… dar ce gospodină nepricepută! Stomacul meu n-ar fi rezistat… Chiar astă-seară… Mă-ntreb ce a pus în sosul roşu. Şi-apoi, în casa asta carnea se păstrează prea multă vreme… Mai ales într-o vară atât de călduroasă ca asta… Sunt sigur că am să mă scol pe la două noaptea din cauza durerii din partea… E totuşi suspectă durerea care se instalează cam la cinci ore după fiecare masă… Ce poate fi? Uneori mă întreb dacă n-am cancer… N-am citit eu că primele simptome ale cancerului la stomac se manifestă prin dureri în momentul în care alimentele circulă?… Ba da. Am citit în romanul englezesc pe care m-a silit Beatrice să-l răsfoiesc… Nu-şi dă seama că n-am timp de citit… Curios că durerea asta nu-i niciodată ascuţită… Dacă e cancer, mai am cel mult şase luni”.

Şi continua aşa aproape o oră. Experienţa dovedea că acest Don Juan avea oroare de femei, cu excepţia soţiei sale, şi-i era la fel de frică de dragoste ca şi de moarte. După care l-am considerat pe Adrien un personaj oarecum ridicol, încetând să mă mai tem de el.

Aşa se prezentau, în aceste cazuri favorabile, binefacerile psihografului. Dar au fost şi nenumărate eşecuri. Monologul interior nu e continuu decât la anumiţi indivizi. În cazurile celorlalţi, fluxul gândirii solitare, fiind constituit dintr-un torent de imagini, psihograful rămânea aproape mut, cu excepţia câtorva suspine sau a unui mormăit neinteligibil. De altminteri, spre marele meu regret, cercetările mele se rezumau la cercul strâmt al familiei şi al colegilor mei, căci în oraşul Caen, atât de aristocratic închis, casele nu se deschideau funcţionarilor decât după o lungă şedere, iar Suzanne şi cu mine aveam puţini prieteni în afara universităţii.

Cum era şi firesc, nu am putut rezista ispitei de a-mi psihografia socrii când au venit la Ouistreham. De la domnul Cauvin-Lequeux n-am reuşit să obţin o psihogramă cât de cât mai lungă. Adormea de cum punea capul pe pernă. Dacă îl enervasem într-o discuţie politică şi dacă somnul întârzia să vină îl chema recitându-şi versuri greceşti sau latineşti (ştia pe dinafară primul cânt din *Iliada* şi o satiră de Juvenal) sau evocând hotărâri redactate de el, pe vremuri, şi de care era tare mândru. Uneori încerca să-şi amintească împrejurările vreunei misterioase dispariţii, enigmă pe care justiţia nu o dezlegase, şi murmura: „Sunt asasinaţi mult mai mulţi decât crede vulgul”. Credeam că bătrânul acesta, în pragul morţii, îşi va mărturisi, în

reveriile lui, nelinişti religioase sau filosofice; nici pomeneală de aşa ceva. Domnul Cauvin-Lequeux părea că se crede nemuritor; făcea planuri, prevedea sfârşitul prematur al copiilor sau al ginerilor lui şi se gândea la viitor, de parcă ar fi avut douăzeci de ani.

Mai deosebite şi mai neaşteptate au fost psihogramele soacrei mele. Până atunci îi acordasem prea puţină atenţie doamnei Cauvin-Lequeux. O consideram o fiinţă destul de cenuşie; credeam că nu bănuieşte micile aventuri ale socrului meu, cunoscute de toţi în Rouen, şi că-l înconjoară cu o dragoste plină de respect pe bătrânul care mie mi se părea greu de suportat în ochii mei apărea ca o femeie autoritară faţă de copii, cucernică şi sincer credincioasă, foarte neştiutoare în ale vieţii şi necunoscând pe lume decât tribul Lequeux, veche familie al cărei nume îl puteai găsi chiar şi în documentele de prin secolele XIII şi XIV.

Strămoşii Lequeux luptaseră în comuna din Darmétal, împotriva seniorilor locali; mai târziu au fost consilieri municipali şi primari în Rouen; la începutul secolului al XIX-lea, un Lequeux dintr-o ramură secundară fusese senator al Imperiului; începând din 1870, strălucirea acestui neam pălise, dar orgoliul soacrei mele era de neclintit. În ochii ei, toţi din familia Lequeux erau sacri. Se ştia prea bine că fratele ei, Narcisse Lequeux, dăduse un faliment de pomină, care ar fi fost declarat fraudulos dacă n-ar fi intervenit cumnatul lui; dar doamna Cauvin-Lequeux n-a vrut să creadă niciodată în vinovăţia fratelui său. În ochii ei, un divorţ era o crimă, dar două nepoate ale sale, Lequeux şi ele, divorţaseră după un proces destul de scandalos în care apăreau într-o lumină urâtă, însă soacra mea continua totuşi să le frecventeze, să le apere şi să le trateze ca pe nişte victime.

Această imunitate familiară, asemănătoare cu cea pe care o conferă statul diplomaţilor săi, nu se extindea de fel şi asupra familiilor înrudite prin alianţă. Scandalurile Cauvin erau fără milă date în vileag. Deşi îi eram ginere, ideile mele politice, cu toată moderaţia lor, erau condamnate de doamna Cauvin-Lequeux, dar pentru un anume Brice Lequeux, personaj extraordinar ce trăia la Paris şi-şi spunea anarhist, soacra mea găsea argumente să-l justifice.

Spre marea mea mirare, psihograful a scos la iveală o fiinţă complexă. Contrar impresiei mele şi a Suzannei, doamna Cauvin-Lequeux nu ignora nimic din scandalurile de familie: cunoştea până în cele mai mici amănunte purtarea urâtă a soţului, falimentul fratelui ei, desfrâul nepoatelor. Fenomen şi mai ciudat: ea invidia viciile acestea monstruoase; în timp ce ducea o existenţă ireproşabilă, nutrea cele mai aprige dorinţe şi încerca regretele cele mai amare. Biata femeie! Ascultându-i psihogramele, am compătimit-o adesea.

Cred că ar fi fost mult mai interesantă şi mai simpatică, dacă nu s-ar fi încorsetat într-o atitudine lipsită de omenie, dacă nu s-ar fi

împopoţonat cu o morală intransigentă… De ce atâta rigoare şi ipocrizie? De ce ficţiunea asta pentru nişte Lequeux ireproşabili, când cunoştea mai bine ca oricine altul adevărul? Am dezbătut adesea împreună cu Suzanne aceste întrebări, ea sfârşind prin a emite o teorie pe care o cred exactă:

— Mama a fost o femeie foarte cinstită, dar de fapt a regretat întotdeauna şi a invidiat fiinţe ca unchiul Narcisse sau ca Jacqueline, care au avut tot ce ea şi-a refuzat. Şi le invidiază cu atât mai mult, cu cât aceste fiinţe fac parte din familia ei, deci destul de asemănătoare cu ea şi pe care ar fi putut să le imite… Da, Denis, asta-i explicaţia… Suferă din cauza virtuţii ei şi scapă de regrete tăgăduind viciile celorlalţi Lequeux.

Acest raţionament ml s-a părut atât de fin şi cu mult mai subtil (o spun fără răutate) decât gândurile ei obişnuite, încât m-am întrebat dacă nu cumva Suzanne descrie sentimente pe care le-a încercat ea însăşi. Era unul din pericolele psihografului de a-i zvârli pe cel ce-l foloseau într-o lume confuză de ipoteze şi analize, ce atingea uneori, ca în cazul de faţă, gândurile cele mai ascunse.

De altfel, toate acestea nu ne făceau viaţa de familie mai uşoară. Cunoscând acum gândurile, tainice ale soacră-mi, mi se întâmpla să-i sugerez idei pe care ştiam că le are, cu scopul de a-i face mărturisirea mai puţin dureroasă; mă izbeam veşnic de mirarea şi indignarea ei. Masca fusese temeinic fixată în decursul anilor.

Aş mai vrea să notez în psihogramele socrilor mei două trăsături pe care le-am întâlnit, spre marea mea surpriză, în aproape toate „discursurile interioare". Prima: că omul e făcut pentru o viaţă mai nobilă, că numai hazardul e vinovat de greşelile lui şi că, de altminteri, omul începe o existenţă cu totul nouă de îndată ce i se oferă prilejul. Această iluzie persistă până la bătrâneţe. A doua trăsătură, mai înspăimântătoare, este uşurinţa cu care unii doresc moartea celor care-i deranjează în dragoste sau în ambiţiile lor. Primul impuls al sălbaticului era să ucidă; psihograma mi-a dezvăluit că şi printre oamenii civilizaţi există nenumăraţi asasini virtuali. Dar, referitor la aceasta, ar fi mai bine să recomand cititorului cărţi scrise de specialişti, îndeosebi frumoasa lucrare a lui Altermann, profesor la Zürich: *Psihograme şi imagini ancestrale.*

XVIII

Grammatici Certant…

În timp ce eu, satisfăcându-mi propria curiozitate, mă lăsam furat de aceste experienţe, pe care trebuia să le ţin secrete fiindcă ele aveau ca subiecţi rudele şi prietenii mei, psihograful devenea, în Statele Unite, un obiect curent. Primisem veşti de la Hickey. Îmi spunea că

compania debutase în chip strălucit, că Fork ajunsese să producă un aparat mai sensibil, cu un preţ de cost foarte scăzut, că de Crăciun psihograful va fi unul din cadourile preferate de publicul american şi că partea lui de câştig îi permitea să înfiinţeze la Westmouth laboratoare impresionante.

În Franţa, cumnatul meu Maxime, care, la propunerea mea, fusese acceptat de Drummer să conducă agenţia din Paris, se ocupa în mod activ şi inteligent de lansarea aparatului. Închiriase pe Bulevardul Haussmann o clădire pentru birourile în care să aibă loc vânzarea, semnase contracte cu diferiţi industriaşi pentru fabricarea pieselor separate şi organiza chiar el, la periferia Rouen–ului, un atelier de asamblare. În scopul de a face cunoscut francezilor psihograful, primul gând al lui Maxime a fost să se adreseze medicilor, pe care trebuia să-i abordeze cu ajutorul unor „prospectori" discreţi, tot medici. Din nefericire, această metodă „respectabilă" le-ar fi exclus pe toate celelalte şi nici un medic n-ar fi acceptat să recomande clientului său un aparat ce figura deja în cataloagele marilor magazine pentru Anul nou.

Un timp, Maxime a sperat ca instituţiile publice să fie interesate de psihograf, asupra căruia o afacere ciudată atrăsese atenţia. Un înalt funcţionar al Ministerului de Externe l-a chemat într-o dimineaţă pe cumnatul meu, cerându-i relaţii despre familia noastră şi cariera lui militară, despre aparat şi inventatorul ei, sfârşind, cu multe reticenţe, a-i face următoarea mărturisire: „Serviciile noastre au urgentă nevoie să cunoască sentimentele reale faţă de Franţa ale unui ministru aparţinând unei puteri străine. Psihograful poate să dea o indicaţie precisă?" Maxime i-a răspuns cu toată sinceritatea că aşa crede şi a acceptat misiunea de a merge chiar el în Elveţia, în timpul unei sesiuni la Geneva, şi de a pune, cu complicitatea directorului hotelului, un *Secret-Service* în camera ministrului.

Din păcate, nici eu, nici Maxime n-am aflat niciodată ce a destăinuit psihograma. Maxime a înmânat aparatul înaltului funcţionar care-l convocase şi pe care-l învăţă cum se manevrează difuzorul. După câteva zile a primit o scrisoare oficială de mulţumire pentru „marele serviciu adus ţării", precum şi o comandă pentru patru aparate; dar comanda aceasta n-a mai fost urmată de alta şi nu cred că psihograful să fie azi folosit de diplomaţi, cel puţin în Franţa.

La drept vorbind, aparatul lui Hickey nu a prea fost luat în serios la noi, nici de stat, nici de particulari. În timp ce în ţările anglo-saxone, chiar în Germania, Elveţia, Suedia, e acceptat ca un instrument util, în Franţa nu a stârnit decât o curiozitate amestecată cu destulă ironie. Îmi amintesc de o serie de convorbiri pe care le-am avut cu colegul meu Martin Weber, care preda la Caen filosofia, în timp ce ne plimbam sub norii cenuşii şi transparenţi de pe cerul

Normandiei-de-Jos, de-a lungul frumosului canal ce lega oraşul de mare, în cel mai tipic peisaj francez.

— Iartă-mi sinceritatea – îmi spuse Martin Weber, căruia i-am relatat surprinzătoarea indiferenţă de care se izbea cumnatul meu – refuzul acesta mi se pare o reacţie foarte sănătoasă din partea ţării noastre… Pentru că am impresia că vă aflaţi pe un drum greşit… Şi mă gândesc nu la Denis Dumoulin, care este amestecat în toată această aventură doar din întâmplare, ci la grupul de oameni care încearcă acum să răspândească în lume un aparat îngrijorător… Cred nu numai că nu ajutaţi lumea să se cunoască mai bine, dar că o dirijaţi pe un drum fals… Daţi în vileag dorinţe şi intenţii care nu sunt *realmente* intenţiile şi dorinţele subiecţilor supuşi experienţei.

— Ce bizară acuzaţie, Weber! Aparatul lui Hickey nu dezvăluie nimic altceva decât limbajul interior al subiecţilor. Ei înşişi mărturisesc, cu propriile lor cuvinte, intenţiile şi dorinţele lor !

— Dumoulin!… Dumoulin! spuse Weber, oprindu-se. Nu eşti deloc filosof! Confunzi voinţa cu visarea… A vrea să înfăptuieşti ceva nu înseamnă a visa la acel ceva, ci a-l înfăptui sau, cel puţin, a încerca să-l înfăptuieşti… Dumneata, Denis Dumoulin, poţi să *spui* că vrei să fii preşedintele Consiliului de Miniştri al Franţei sau prim-ministru al Angliei. Poate că o şi spui în psihogramele dumitale… De fapt, nu *vrei* nimic de felul acesta… Dacă ai dori să-ţi pui candidatura în alegerile legislative, ţi-ai pune-o… E povestea pseudoartiştilor care visează să scrie un roman sau o dramă, dar care nu o încep niciodată… Ei cred că poţi concepe o carte fără să o compui şi nu iese nimic… Dumneata, Dumoulin, care ai studiat procedeele de lucru ale lui Balzac, ar trebui s-o ştii mai bine ca oricare altul… Şi această deosebire nu e mai puţin, valabilă în viaţa sentimentală… Un bărbat *crede* că vrea să se despartă de o femeie; o va spune în psihograme; dar, de fapt, *nu vrea*… Pentru că, dacă ar vrea, şi-ar închipui în toate amănuntele şirul de acţiuni care ar face din această meditaţie o realitate, iar din acel moment acţiunea ar fi îndeplinită.

— Şi totuşi poţi să-ţi imaginezi fără să acţionezi… Pot să-mi imaginez că-l omor pe Dalai-lama.

— O nu, Dumoulin, dumneata nu te poţi gândi să-l omori pe Dalai-lama… Nu-ţi vei putea imagina aşa ceva cu precizie… Nu-l cunoşti nici ca persoană, nu-i cunoşti nici ţara, nici palatul, nici obiceiurile… Nu cunoşti nici măcar starea de spirit pe care ai avea-o dacă ai concepe un asemenea plan absurd… Încă o dată, poţi să rosteşti cuvintele: „Eu îl ucid pe Dalai-lama”, dar, dincolo de cuvinte, nu se află nici un gând. Dacă vei ajunge să zămisleşti în dumneata această stare de spirit, să pregăteşti fiecare gest, să alegi arma, să o cumperi… atunci, la sfârşitul acestui lung proces, vei fi pe cale să-l ucizi, într-adevăr, pe Dalai-lama… Mi s-a povestit că undeva, în

orient, un biet om a fost spânzurat fiindcă a visat că-l asasinase pe dictatorul ţării şi pentru că, în naivitatea lui, a povestit visul: „Dacă visează, înseamnă că doreşte”, a spus poliţia. Poate să fie adevărat… Dar ar fi trebuit să adauge: „Dacă a visat, e pentru că n-a făcut-o”. Visarea n-are nici o legătură cu acţiunea reală… Poţi să visezi că pilotezi un avion, dar visarea dumitale n-are nimic din gesturile autentice ale aviatorului, pentru că acestea sunt comandate de fluidul rezistent în care e plasat el şi care lipseşte din visare… De asemenea, în toate psihogramele lipseşte împotrivirea umană, opoziţia celorlalţi, a familiei, a societăţii, a mediului în care trebuie să trăim şi care prin refuzul său, prin presiunile sale, modelează şi determină sentimentele şi acţiunile noastre… Pe banda dumitale, un om îşi închipuie conversaţii imaginare cu iubita lui, cu colegii, cu copiii; ar fi o mare greşeală ca ele să fie considerate o imagine reală a raporturilor lui cu aceste fiinţe; dacă ar fi prezente, ar discuta cu ele, iar răspunsurile lor ar dirija cuvintele, ar devia dezbaterea şi ar transforma concluzia… Îţi repet, Dumoulin, aparatul acesta e periculos pentru că îţi dă iluzia că asculţi gânduri, proiecte, când, de fapt, nu auzi decât vorbe.

— Dragul meu, dacă aş admite teza dumitale, viaţa socială ar deveni imposibilă… Căci nu cunoaştem decât vorbe… Vreau să te conving să accepţi ideile mele politice?… Ce altceva îţi pot comunica, chiar şi în viaţa reală, dacă nu vorbe?… Pot să-ţi expun un program… Dar nu pot să-l realizez în faţa dumitale.

— Şi nu-ţi dai seama că tocmai în asta stă condamnarea programelor? Toată lumea poate să expună un program, aşa cum toată lumea poate să-şi facă o psihogramă. Dar marele om de stat nu are nimic comun cu strălucitul redactor al acestor programe… El îţi cere să-l alegi pentru caracterul lui, nu pentru vorbele lui. El şi-a adus dovezile, nu le-a „spus”… Tot aşa în dragoste, în prietenie, nu trebuie să judeci oamenii după cuvintele lor, ci după caracterul lor, care amintesc acţiuni trecute şi reprezintă posibilitatea permanentă a acţiunilor viitoare… Lucruri pe care un psihograf nu le poate dezvălui…

— O psihogramă dezvăluie totuşi ceva… Am constatat-o mai de mult pe propria mea persoană…

— Sigur că dezvăluie ceva, dezvăluie latura complementară a omului, latura artistică, latura evaziunii, care e foarte interesant, într-adevăr, s-o cunoşti, dacă eşti atât de înţelept s-o consideri ca atare… Dar imensul pericol al psihogramelor e că ascultătorul va avea întotdeauna tendinţa să ia această latură complementară drept singura realitate… Poate şi mai grav e când ascultătorul este însuşi subiectul… Pentru că acest subiect cristalizează în jurul falsei idei despre el însuşi, pe care i-a furnizat-o psihogramă; opreşte ceea ce ar fi trebuit să rămână fluid; şi la drept bună propria sa visare… Ceea ce, de fapt, se

numeşte nebunie.

— Exagerezi, prietene!

— Să admitem că descriu un caz limită…, dar îţi semnalez un pericol cert. Ia seama!

Vai! Întâmplările pe care le voi povesti acum confirmă în cel mai strălucit mod temerile exprimate atunci de cel mai inteligent dintre colegii mei.

XIX

Henriette Lemonnier

De fapt, ajung la cel mai penibil episod al acestei povestiri: cel care m-a determinat brusc să nu mă mai ocup de psihograf. A avut ca eroină pe sora mai mare a soţiei mele: Henriette. N-am vorbit de ea până acum decât pentru a arăta rolul nefast pe care-l juca soţul ei, Jérôme Lemonnier, pe lângă socrii mei. Dar (şi o mărturisesc cu atât mai bucuros, cu cât acest sentiment a rămas întotdeauna foarte curat) Henriette Lemonnier a ocupat, după căsătorie, un loc important în gândurile şi afecţiunea mea. Era cea mai frumoasă dintre cele trei surori Cauvin-Lequeux, iar Suzanne, care n-a iubit-o niciodată, nu ascundea, în zilele-i de sinceritate, că gelozia juca un important rol în antipatia ei. Era nu numai frumoasă, dar şi inteligentă, avea o voce plăcută şi un farmec ce i-a determinat pe părinţi să creadă că va face uşor cea mai strălucită căsătorie.

Dar Henriette Cauvin-Lequeux ajunsese la douăzeci şi cinci de ani fără să-şi fi ales un soţ. Mai mulţi burghezi înstăriţi din Rouen, industriaşi, funcţionari, medici, au dorit să se însoare cu ea, însă despre toţi Henriette declarase că o plictisesc. Mai târziu, unele convorbiri cu ea m-au făcut să mă gândesc că se prefăcea că dispreţuieşte ceea ce, de fapt, o înspăimânta şi că această femeie atât de admirată suferea de o surprinzătoare şi maladivă timiditate. Dar ciudat e că la douăzeci şi şase de ani l-a acceptat cu căldură pe Jérôme Lemonnier, dintre toţi, cel mai laş, mai mediocru şi mai nedemn de ea. Era unul din acele curioase personaje care au încercat toate meseriile, eşuând în toate, pentru că poartă în ei cauza eşecului. Jerome Lemonnier nu muncea, nu se considera niciodată plătit cum se cuvine pentru o muncă pe care nu o făcea, era veşnic pe punctul de a deveni directorul unei întreprinderi uriaşe şi, în aşteptarea succesului, care, dacă te luai după el, era întotdeauna aproape, împrumuta de la toţi cei din jur sumele necesare.

Cum de l-a plăcut Henriettei? De ce i-a rămas credincioasă când el o înşela în modul cel mai ordinar? De ce era gata să-şi jefuiască pentru el părinţii, pe care totuşi, ca şi celelalte surori, îi venera? Toate acestea erau foarte misterioase. Faţă de mine, ghicindu-mi pesemne

admiraţia, avea momente când îşi deschidea sufletul cu sinceritate. „Priveşte-l pe soţul meu îmi spunea uneori în şoaptă, când stăteam lângă ea în salonul de pe strada Fontenelle – uită-te la ochii lui, Denis: e dracul gol!”

După căsătorie, vreo doi-trei bărbaţi s-au îndrăgostit de ea, şi mai ales, în timpul şederii la noi, unul din colegii mei celibatari, Jarousseau, un matematician. Remarcabil şi muzician fermecător. O acompania pe Henriette la pian: au făcut împreună câteva plimbări la ţară, dar când am căutat apoi s-o necăjesc, mi-a spus oftând:

— Dragul meu Denis, dacă ai şti cât mă plictiseşte!

— Bine, Henriette, dar Jarousseau e un om agreabil! Eşti teribilă, toată lumea te plictiseşte!

— Nu; există un om care nu mă plictiseşte niciodată: soţul meu.

De când ne întorsesem din America, o simţeam în plină criză. Aşa cum se temuse Suzanne, reuşise în timpul absenţei noastre să obţină, de la socrul meu, ipotecarea casei, împrumutându-l lui Lemonnier o sumă destul de importantă care i-a permis ceva mai târziu curajosului Jérôme să plece într-o călătorie cu altă femeie. În octombrie, văzând-o cu desăvârşire descumpănită, am ispitit-o pe Henriette să vină la Caen în loc să se macine în tristul ei apartament din Rouen. Am convins-o greu.

— Nu, nu. E mai bine să nu mă mişc de aici. Caen îmi place nespus de mult, dar acum lucrurile frumoase îmi fac rău: o privelişte frumoasă mă face să-mi doresc moartea.

Când a venit la noi, am încercat să-i trezesc pofta de viaţă.

— De ce nu cânţi, Henriette? Îmi place atât de mult vocea ta şi Suzanne te-ar acompania bucuroasă.

— Dragă Denis, eşti foarte drăguţ, dar n-am curaj. Sunt mai bine de şase luni de când n-am deschis o partitură… Ce vrei ? Când o femeie nu are echilibru în viaţa sentimentală, nu mai e bună de nimic. Suntem nişte fiinţe sărmane pentru care bărbatul joacă rolul de tutore. Şi când tutorele lipseşte, cum e cazul meu, floarea se frânge ajungând în noroi.

— Ba nu-i adevărat – replică Suzanne – şi n-ai de fel dreptate să-i spui aşa ceva lui Denis, care e gata să te creadă; eu cunosc femei care trăiesc singure şi sunt fericite.

— Aş vrea să cercetez acest lucru mai îndeaproape – răspunse Henriette. În fond, singurătatea e un mod destul de laş de a eluda problemele.

— Dar cine te sileşte să rămâi singură, Henriette? Eşti fermecătoare…

— Mulţumesc, Denis…

— Nu, constat un adevăr. Mii de bărbaţi ar fi fericiţi să-ţi ţină tovărăşie.

— Să nu crezi aşa ceva. E adevărat că pe vremuri nu eram urâtă. Dar te-nşeli dacă-ţi închipui că bărbaţilor le place frumuseţea sau delicateţea sentimentelor. Cei mai mulţi caută femeia uşoară, mai ales în Franţa, unde bărbaţii nu sunt sentimentali… Sunt mai fericiţi poate aşa… dar e plicticos pentru femei.

— Îi judeci pe francezi după Jérôme – zise Suzanne. Din fericire nu-i seamănă toţi.

— Jérôme ? E unul dintre cei mai buni – răspunse Henriette, cu o ciudată patimă. Dacă i-ai citi scrisorile, tandreţea lor te-ar surprinde; dacă m-aş afla vreodată în proces de divorţ, scrisorile astea m-ar face să pierd.

— Arde-le…

— Ar fi păcat… Scrie foarte frumos, cu o naivitate înduioşătoare.

Soţia mea, care în asemenea momente o compătimea sincer, se străduia să se arate drăgăstoasă, dar cordialitatea ei era stângace. Punea prea multe întrebări, răscolea prea mult gândurile sedimentate de care vorbea Henriette şi zgândărea o rană morală care cred c-ar fi trebuit ferită de aerul înconjurător. Când rămâneam singur cu cumnata mea, încercam s-o scuz pe Suzanne.

— Te iubeşte mult, Henriette. E plină de cele mai bune intenţii, dar uneori e stângace. Adesea mă tem să nu te rănească.

— Nu-i nimic, Denis, sunt obişnuită. Toate femeile sunt nişte stricate.

— Cum poţi să rosteşti vorbe atât de crude şi deznădăjduite. Dorim din toată inima să te simţi bine aici.

— În felul meu, sunt foarte fericită, Denis, plâng toată ziua şi-mi face foarte bine.

Ea a fost aceea care mi-a cerut să experimentez pe ea psihograful, ceea ce nu făcusem până atunci de teamă să nu-i dezvălui Suzannei, lacomă în privinţa asta, gândurile secrete ale surorii sale.

— Uite ce aş vrea, Denis… Să nu mă previi. Să faci în aşa fel, încât să mă prinzi într-un moment de visare, cum faci un instantaneu unui model când nu pozează… Apoi să-mi dai banda; ai să mă-nveţi cum s-o ascult. Ai să-mi juri că n-o să cauţi să afli conţinutul… Numai eu vreau să-l cunosc… Am nevoie să aflu atâtea lucruri despre mine.

Am rezistat o vreme, apoi am sfârşit prin a îndeplini ceea ce-mi ceruse, deoarece eram slab faţă de Henriette. A trebuit să-i studiez mult obiceiurile până să prind un moment când să nu fie atentă. Printr-o nefericită coincidentă, în timp ce se afla la noi, a sosit din America, pe adresa noastră, un nou model de psihograf, pe care nici Suzanne, nici Henriette nu-l cunoşteau şi care m-a ajutat să obţin o psihogramă cât se poate de sinceră.

Biata Henriette! Când i-am dat banda, părea atât de veselă cum n-o văzusem de multă vreme. Îmi răsună încă în urechi paşii ei repezi

tropotind pe scară în timp ce ne urcam în pod, unde aveam să-i arăt difuzorul. Am ales o joi, zi în care Suzanne îi însoţea pe copil la profesorul de gimnastică şi la cel de pian, lipsind de-acasă de la ora două la cinci după-amiază.

„Câtă poezie e pe chipul ei! mă gândeam în timp ce mă străduiam să-i explic cât mai bine modul de funcţionare al aparatului.

În loc de mulţumesc, mi-a zâmbit sfios şi încântător:

— Bravo, Denis ! Eşti cel mai bun profesor! Explici foarte limpede! Asta spun şi elevii tăi.

Am lăsat-o singură, ducându-mă la facultate, unde trebuia să asist la examenele sesiunii din octombrie, dar eram atât de curios să aflu impresiile cumnatei mele, pusă faţă-n faţă cu ea însăşi, încât am scurtat lecţia şi m-am întors cât mai repede. Cu toată graba, n-am mai găsit-o pe Henriette lângă difuzor.

— Henriette, Henriette! Unde eşti?

Îmi răspunse servitoarea:

— Domnul o strigă pe doamna Lemonnier? A plecat.

— A plecat?

— Da, domnule… M-a rugat să-i ajut să-şi facă bagajele… A telefonat la gară, apoi a chemat o maşină.

— Şi doamna ce-a spus?

— Doamna nu s-a întors încă.

— Ar fi trebuit să mă previi, să mă chemi…

— Eu, domnule? Nu ştiam… Nu mi s-a dat ordin. Doamna Lemonnier mi-a spus că sunteţi la curent…

— Şi nu a lăsat nimic pentru mine?

— Ba da… e o scrisoare pe biroul dumneavoastră.

„Denis, dragul meu Denis, nu fi supărat pe mine. Am aflat din gura mea cât sunt de nenorocită. N-aş mai fi în stare să suport acum o conversaţie, nici măcar afectuoasă. Să nu regreţi că ai cedat rugăminţilor mele. Această experienţă n-a făcut decât să confirme ceea ce *ştiam şi mă străduiam să uit. Singura deosebire e că, datorită aparatului, gândurile mele negre au căpătat formă şi că uitarea nu va mai putea fi atât de uşoară. Ştiu acum nu numai că viaţa mea* e *fără speranţă, dar* ştiu *că o ştiu. Poate e mai bine aşa. La revedere, Denis. În cele mai grele momente mi-ai fost cel mai credincios prieten. Explică-i Suzannei ce s-a întâmplat şi spune-i că, în ciuda micilor noastre neînţelegeri, o iubesc mult. Mă duc întâi la Rouen, apoi, dacă Jérôme, care* e *în sud, mă poate primi, mă duc la el.*

Voi nota cât mai pe scurt faptele care au urmat şi a căror relatare mă mai tulbură încă şi azi. Am aflat mai întâi, dintr-o scrisoare a doamnei Cauvin-Lequeux, de trecerea Henriettei prin Rouen şi de

plecarea ei la Cannes. Acolo trebuia să-l întâlnească pe Jérôme, dar el făcuse cu siguranţă o nouă cucerire, căci îi scrisese soţiei că nu poate sosi decât peste două zile, rugând-o să-l aştepte la hotelul din Cannes. A doua zi, Henriette a închiriat o barcă cu Pânze pentru a merge în insule. Era un lucru obişnuit. Înotătoare excelentă, navigatoare iscusită, ei îi plăceau asemenea plimbări solitare.

Barca ei a fost găsită, câteva ore mai târziu, de o şalupă cu motor, care a remorcat-o şi a adus-o în port. Henriette a fost aruncată de valuri a doua zi pe mica plajă de la La Napoule. Pe corp nu avea nici o urmă de rană, aşa încât Jérôme şi părinţii ei au putut vorbi despre un accident fără să pară ciudat. Dar această întâmplare prea vine a imediat după confruntarea Henriettei cu propriile-i gânduri pentru ca între cele două fapte să nu fiu constrâns să stabilesc, fără voia mea, o legătură.

XX
Epilog

Moartea cumnatei mele m-a mişcat şi m-a tulburat atât de adânc, încât multă vreme nu am putut suporta nici vederea, nici numele aparatului fatal care, aşa mi se părea, fusese de vină; nutrisem pentru nefericita Henriette o admiraţie tandră; nu mă puteam obişnui cu gândul că eu, prietenul ei cel mai bun, devenisem, poate din imprudență, instrumentul disperării ei. Deşi nu-şi prea iubise sora, Suzanne a fost de acord când am hotărât să distrug toate aparatele pe care le aveam. Aceste maşinării îi displăcuseră întotdeauna; a prins momentul să se descotorosească de ele, nu fără un tăinuit sentiment de răzbunare.

Adesea, în cursul lunilor ce s-au scurs după această dramă, Maxime Heurteloup, care continua să se ocupe de difuzarea aparatului în Franţa, voia să mă ţină la curent cu mersul afacerilor; de fiecare dată îl imploram să nu mai deschidă în faţa mea un subiect devenit pentru mine penibil şi chiar insuportabil. De abia peste trei ani am avut tăria să discut cu el despre Compania franceză a Psihografului.

Ceea ce mi-a destăinuit, după o lungă tăcere, m-a surprins mult. Contrar speranţelor mele (dar exact aşa cum prevăzuse Martin Weber), aparatul lui Hickey nu avusese în Franţa nici un succes. Foarte curând, presa încetase să vorbească despre psihograf, curiozitatea se stinsese, iar în cataloage, locul rezervat aparatului se reducea tot mai mult, ajungând la fel cu cel rezervat unor jocuri perimate pentru copii, ca *diabolo* sau *graţiile.* În primele luni, Maxime câştigase ceva bani, dar din al doilea an a trebuit să reducă cheltuielile, să închirieze o parte din magazin şi să nu păstreze decât un personal restrâns. Cu o dactilografă şi un vânzător, asigura acum o

mică întreprindere care mergea tot mai prost şi răspundea prompt rarelor cereri primite. Beneficiile erau, aşadar, mici, partea mea neînsemnată.

În Statele Unite, mi-a povestit Maxime, succesul fusese răsunător la început, dar de scurtă durată… O enciclică pontificală, *Bona conscientia,* interzisese catolicilor americani, care, după cum se ştie, sunt numeroşi şi influenţi, cumpărarea aparatului. Restul populaţiei încetase repede să considere psihograful eficace. Cei mai inteligenţi dintre cei care-l folosiseră ajunseseră la aceeaşi concluzie cu Martin Weber, că „adevărul" dezvăluit de aparat nu reprezintă o imagine reală a conţinutului unei gândiri. Catastrofe similare celei care a costat viaţa nefericite] mele cumnate fuseseră atribuite, în faţa tribunalelor, psihografului, stârnind o vie indignare.

Împotriva aparatelor rămase în uz, spiritele americane au organizat o rezistenţă eficace După cum în armată perfecţionarea mijloacelor de atac antrenează întotdeauna şi perfecţionarea mijloacelor de apărare, tot astfel pentru a respinge asalturile psihografului, fortăreţele conştiinţei au fost mai bine fortificate de către cei care ţineau la viaţa lor secretă. Destul de curând, modelele de psihograf, prea bine cunoscute, nu mai înşelau pe nimeni. Degeaba inventaseră Fork şi Drummer tipuri noi, mai complicate şi greu de descoperit, deoarece şi aceste tipuri au fost, la rândul lor, „reperate".

Ideea pe care o avusesem cândva despre „o rugăciune psihografică" a avut succes. La New York se vânduseră broşuri recomandând cititorilor aproximativ următoarele: „Dacă aveţi motive să vă temeţi de prezenţa unui psihograf la căpătâiul dumneavoastră, recitaţi, înainte de a adormi şi până vă cuprinde somnul, unul din textele următoare: …" Urmau versuri sau calcule menite să îndepărteze din memorie orice gând revelator. Metoda îl silea pe preacurioşii proprietari de aparate să asculte lungi şi plictisitoare audiţii care nu le spuneau nimic nou despre subiecţii anchetei lor. Lumea s-a plictisit destul de repede şi a dat uitării psihograful.

Şi astfel, această descoperire care, credeam eu în timpul primelor experienţe, trebuia să transforme raporturile dintre oameni, n-a avut de fapt aproape nici o influenţă. Tulburase pe vremuri, de altminteri în cel mai fericit mod, căminul nostru, pentru că ne-a luat prin surprindere. Dar, cu toate descoperirile ce-i modifică obiceiurile, omenirea încearcă să menţină prin religie, prin filosofie o temperatură morală aproape constantă. Contra acestei noi otrăvi a secretat repede antidotul eficace.

— Îţi mai aduci aminte – mă întrebă Maxime – de speranţele de împăcare politică pe care ni le puneam în aparatul tău, după fericita noastră experienţă? Dar, vai! Oameni ca noi sunt puţini… De sute de ori am fost de faţă când, pe baza unei psihograme cinstit înregistrată,

dovedeam unui om politic fanatic că unul din adversarii săi erau, în ciuda părerii lui, un cetăţean loial, care-şi iubea din tot sufletul ţara. Primul efect era de mirare plină de neîncredere; urma un timp destul de lung de tăcere, de proastă dispoziţie şi de nemulţumire; apoi se dezlănţuia furtuna, iar eu eram acuzat că dezbin partidul (oricare ar fi fost) printr-o propagandă nesănătoasă… Adevărul, vezi tu, e că unii oameni ţin la ceea ce-i dezbină, iar cel care-i privează de aceasta e socotit duşman… Cine ştie? Poate au dreptate; poate numai certitudinile absolute, nesăbuite şi încăpăţânate dau naştere unor acţiuni eficace… Oricum ar sta lucrurile, neavând vocaţie de martir, am renunţat repede la acest rol prea ingrat de conciliator. Iar nefericitul nostru aparat a înregistrat încă un eşec.

L-am întrebat dacă munca pe care i-am dat-o nu dăunase treburilor sale din Malaunay. M-a liniştit; abia dacă mai consacra câteva ore pe săptămână agenţiei muribunde a Companiei Psihografului. În ceea ce priveşte fabricarea lui, era acum atât de neînsemnată, încât renunţase să mai construiască aparatul în Franţa. Uzina din Baltimore îi trimitea piesele separate.

Şi astfel, totul devenise mărunt, mediocru în această aventură pe care o crezusem atât de măreaţă. Speranţe şi temeri nutrite odinioară la Westmouth, totul se spulberase, lăsând în urmă numai un mormânt părăsit la care veneam doar eu din când în când să aduc flori, iar la etajul trei al unui imobil parizian, un birou prăfuit unde moţăia o dactilografă descurajată.

Acum când scriu aceste rânduri, ultimele din povestirea mea, s-au scurs mai bine de zece ani de la descoperirea psihografului. Cine îşi mai aduce aminte de el? Uneori, în timpul unei vizite la un coleg de la Sorbona, mi se întâmplă să zăresc pe un şemineu sau aruncat într-un ungher, printre jucării pe jumătate stricate, unul din vechile noastre aparate, şi mă gândesc atunci la marele Swift, care, dând oamenilor, în *Călătoriile lui Gulliver,* cea mai nemiloasă satiră la adresa răutăţii şi prostiei lor, n-ar mai putea găsi azi extraordinara lui carte decât în bibliotecile copiilor.

În fiecare an, pe la sfârşitul lui decembrie, primim de la soţii Hickey o ilustrată de Crăciun. Până acum, felicitările nu conţineau decât cele mai obişnuite urări, scrise de Gertrude Hickey. Anul acesta, pentru prima dată, am recunoscut scrisul mărunt al prietenului meu şi, după lungi eforturi, am reuşit să descifrez: *„Discursul interior e tot atât de puţin adevărat ca şi discursul public; ultimul ne apără de ceilalţi, iar primul de noi înşine”.*

I-am întins Suzannei ilustrata înfăţişând Universitatea Westmouth într-o zi de meci, împodobită în drapele multicolore:

— Uite o felicitare din America, în care fizicianul nostru devine filosof.

Soţia mea a luat ilustrata, a privit-o nepăsătoare, apoi, fără să descifreze textul, mi-a înapoiat-o:

— Omul ăsta m-a plictisit întotdeauna; şi cât zgomot a făcut pentru nimic!

Pentru nimic? În clipa când le-a rostit, cuvintele ei mi s-au părut nedrepte şi aspre. Dar poate că avea dreptate.

ENIGMA DOCTORULUI JAMES

I

Am stat mult în cumpănă dacă să scriu sau nu această povestire. Ştiu că ea va stârni nedumerirea unor fiinţe la care am ţinut nespus, iar multora nu le va plăcea. Unii se vor îndoi de buna mea credinţă, alţii de dreapta-mi judecată. Şi eu aş fi gândit ca ei dacă n-aş fi fost spectator accidental şi refractar la întâmplările pe care le voi istorisi. Sunt atât de conştient de aparenta lor absurditate, încât nu am pomenit niciodată de ele nici chiar celor mai apropiaţi prieteni. Dacă m-am hotărât să rup azi tăcerea, e pentru că nu am dreptul să las să piară, după moartea mea, singurul obiect, martor al unui vis straniu.

Înainte de a respinge teoriile doctorului James ca neverosimile, cer îngăduinţa cititorilor mei să ţină seamă că am dat întotdeauna dovadă de prudenţă. Ca toţi oamenii, am avut şi eu pasiunile şi slăbiciunile mele; dar am încercat să-mi salvez raţiunea. În ştiinţă, în metafizică, în politică şi chiar în viaţa sentimentală, m-am străduit să nu iau dorinţele drept dovezi. Sunt departe de a fi reuşit întotdeauna, dar, poate, se va ţine seamă de grija mea pentru măsură, acum, când am nevoie de atâta îngăduinţă.

Al doilea argument în favoarea mea este următorul: faptele pe care le voi descrie sunt surprinzătoare, dar pot fi verificate; câteva experienţe simple, pe care orice fizician, biolog sau medic le poate face lesne, vor dovedi că teoriile lui James, chiar dacă vor fi considerate absurde, se bazează pe observaţii reale. De ce n-am continuat eu însumi aceste experienţe? De ce nu le-am dat în vileag imediat după moartea lui? Mi-e greu să explic. Cred că datorită timidităţii şi dezgustului înnăscut de a mă ocupa de anumite probleme. Împrejurările au făcut din mine un scriitor, nu un savant. Nu aveam la dispoziţia mea nici spital, nici laborator. Nu mă puteam hotărî să stabilesc legături cu unii oameni de ştiinţă, pentru care eram un simplu profan, doar pentru a le atrage atenţia asupra unor fenomene pe care le ştiam atât de potrivnice ideilor lor. Regret slăbiciunea de care am dat dovadă şi aş fi fericit dacă publicarea acestor amintiri ar trezi în spiritele înclinate spre aventură dorinţa de a merge mai departe pe drumul nefericitului meu prieten, în explorarea unor lumi noi.

*

Pe doctorul James l-am cunoscut în timpul războiului din 1914. Ne-am întâlnit pentru prima dată pe un câmp noroios din Flandra. Printre englezii veseli şi sănătoşi, pomeţii proeminenţi, obrajii supţi, chipul său chinuit m-au izbit din prima clipă. Fusese numit medicul diviziei în care eu eram ofiţerul francez de legătură. Curând a devenit prietenul meu şi, cu toată grozăvia acelor vremi şi locuri, am păstrat o amintire plăcută lunilor petrecute împreună pe culmile din Ypres. Stăteam în acelaşi cort. O lădiţă de biscuiţi, aşezată între paturile noastre de campanie, servea drept masă şi bibliotecă. Noaptea, în Poperinghe, pe când obuzele şuierau deasupra capetelor, iar vântul izbea nemilos în pânza udă a cortului, alungindu-ne somnul, stăteam de vorbă în şoaptă despre nebuni şi poeţi. Tovarăşul meu îmi plăcea. Sub înfăţişarea lui cinică, ghiceam un suflet sensibil şi îndrăzneţ. Era atât de discret, încât, după multă vreme petrecută împreună, nu ştiam dacă era căsătorit, dacă avea copii.

Armistiţiul a pus deodată capăt acestei prietenii ca şi multor altora. Un an ne-am scris. Aşa am aflat că James lucra la un spital din Londra. Apoi unul din noi (nu mai ştiu care) a neglijat să mai răspundă. James s-a transformat într-o imagine încă prezentă în gândurile mele, dar ireală, ca un personaj de roman. Apoi nu m-am mai gândit la el nici chiar în vis, până în primăvara anului 1923.

În anul acela a trebuit să rămân o bună bucată de vreme la Londra pentru nişte cercetări la British Museum. Eram singur şi mă simţeam trist şi obosit din pricina unei munci neîntrerupte. Într-o dimineaţă, soarele strălucea atât de puternic, încât n-am avut curajul să mă închid în bibliotecă. Am privit un timp porumbeii de sub colonada greacă a muzeului, familiari şi distanţi ca şi cei din Piaţa San Marco. Eram năpădit de gânduri. Constatam că singurătatea, sănătoasă pentru o perioadă scurtă, devenea de nesuportat. Aveam totuşi camarazi englezi. De ce n-am căutat să-i revăd? Oare n-ar fi fost plăcut să-ţi petreci serile cu un om atât de inteligent ca doctorul James? Nu-i mai ştiam adresa, însă nu e greu să găseşti un medic. Am intrat în marea sală de lectură şi acolo am aflat din cartea de telefon că H. B. James, M. D., locuia la spitalul Saint-Barnabe. M-am hotărât să renunţ la lucru în dimineaţa aceea şi să pornesc în căutarea prietenului meu.

Spitalul Saint-Barnabe este situat pe malul drept al Tamisei, în cartierul popular ce se întinde dincolo de Blackfriars Bridge. Traversarea apei în acest loc îmi trezeşte întotdeauna gânduri stranii şi puternice. Aici, Tamisa desparte două lumi. Părăseşti Londra gotică şi renascentistă, Londra scuarurilor dispuse ca pătratele pe tabla de şah, a cheiurilor plantate cu copaci în dreptul marilor hoteluri, a fluviului roşu de maşini, şi te pomeneşti într-un oraş de uzine şi antrepozite, cu ziduri netencuite şi hornuri pătrate. În dimineaţa

aceea, contrastul mi s-a părut cu atât mai izbitor, cu cât în clipa când treceam podul un nor a ascuns deodată soarele. Sub lumină tristă, prevestitoare de furtună, am păşit pe ţărmul milos, unde oamenii încărcau saci cu ipsos pe şlepurile trase la mal. Pe strada principală, tractoarele cu aburi, tramvaiele înaintau zgomotos. Pe trotuar, o piaţă mizeră în care mişuna lumea. Mă aflam pe un alt tărâm.

Un poliţist mi-a arătat drumul spre Saint-Barnabe. Spitalul se afla pe malul apei. Printre casele sordide şi zidurile antrepozitelor, mi s-a părut un adevărat refugiu. Clădirea, ca aproape toate din Londra, aducea cu unele gravuri romantice unde dâre lungi şi albe accentuează sumbra violenţă a umbrelor, dar cărora, ici şi colo, câteva pete de culoare – verdele ierbii, rochia albastră ca levănţica a unei infirmiere, halatele purpurii a trei convalescenţi făcând primii paşi – le dau viaţă. Deasupra gardului, o inscripţie pe o mare banderolă menţiona că spitalul Saint-Barnabe trăia de pe urma donaţiilor benevole şi că la acea dată avea nevoie de treizeci de mii de lire. Am intrat înăuntru şi l-am întrebat pe portar dacă doctorul H. B. James lucra acolo.

— Doctoral James? Da, cum să nu. La ora aceasta îl puteţi găsi la locuinţa sa… Luaţi-o pe sub arcada comemorativă şi-apoi la stânga.

Am făcut întocmai şi am dat de un pavilion separat, construit, de asemenea, din piatră albă înnegrită de fum, dar acoperit de viţă sălbatică şi de iederă. În capul scării se afla un tabel cu numele medicilor, fiecare urmat de menţiunea *In* sau *Out.* Chiar la începutul listei am citit *Dr. JAMES, First Floor, Room 21, In.* Am urcat. Numele prietenului meu era gravat pe placa de lemn a unei uşi. Deodată am încercat o nelinişte, m-am simţit aproape intimidat. Oare îi va face plăcere să mă revadă după atâta amar de vreme? Sau, după câteva fraze politicoase, mă voi trezi din nou singur în lugubra îngrămădire de hornuri şi cocioabe? Am ciocănit şi, cu o mişcare inconştientă, am apăsat pe clanţă. Clanţa nu se clinti. Era blocată pe dinăuntru. O voce, vocea ascuţită ce semăna cu şuierul smuls de vânt unor şine ruginite, pe care o cunoscusem atât de bine, rosti pe un ton ce mi s-a părut ostil:

— O clipă, vă rog.

În tăcerea care a urmat, am auzit paşi grăbiți, zgomotul unor inele alunecând, aşa cum face o perdea trasă brusc, un strigăt destul de asemănător cu cel scos de un mic animal atunci când îl ciupeşti sau îl loveşti din neatenţie, apoi un clinchet de pahare ciocnite. Într-o chiuvetă curgea apa, liniştit dar enervant. Iar eu, în picioare, în faţa acestei uşi, oarecum nemulţumit, aşteptam. Ce făcea James? Întrerupsesem o operaţie, un pansament, o explorare? Era puţin probabil. James nu era chirurg şi, de altfel, nu ar fi adus bolnavul în camera sa. Oare se sculase târziu, după garda de noapte? Îl trezisem

din somn? În sfârşit, apa încetă să mai curgă. Nişte paşi se îndreptau spre mine, clanţa se mişcă sub mâna mea şi, prin uşa întredeschisă, se ivi capul doctorului. Era şi mai slab decât în timpul războiului; ochii înfundaţi în orbite aveau o strălucire tulbure, înceţoşată parcă. Desluşeam ceva buimac în expresia lor care m-a surprins neplăcut. Şovăi o clipă înainte de a alege din noianul amintirilor pe cea potrivită vizitatorului neaşteptat, apoi zâmbi şi deschise larg uşa. Am văzut că era îmbrăcat cu o bluză albă.

— *Hello, my boy!* spuse el. Ce naiba faci în Anglia? Numai la dumneata nu mă gândeam să te văd azi.

Camera era mobilată simplu: un pat de campanie, două scaune, un fotoliu mare de piele, câteva rafturi, unele pline cu cărţi, altele ascunse de o draperie verde, cea pe care, neîndoielnic, o auzisem lunecând pe vergeaua metalici. Într-un colţ era o chiuvetă plină cu apă şi săpun. Pe şemineu, mai multe fotografii ale unei tinere. James mă pofti să iau loc în fotoliu şi îmi întinse un pachet de ţigări, dar părea atât de neliniştit, încât mă întrebam dacă nu cumva o a treia persoană se află ascunsă în cameră. Apoi făcu un efort să-mi vorbească, cu aerul fals interesat al omului întrerupt dintr-o treabă suspectă şi care se preface a fi la largul lui:

— Ei… M-ai părăsit de când al devenit istoric… Ţi-am citit ultima carte, deşi nu mi-ai trimis-o… Nu e rea… Nu te credeam în stare… Dar să lăsăm cărţile… ce mai faci?

Mă dusesem acolo, foarte fericit să întâlnesc un om pe care-l iubisem şi care îmi prilejuise cele mai vii satisfacţii intelectuale. Mă simţeam stingherit şi într-atât de jenat, încât toată bucuria mea se spulberase. Îmi dădeam seama că noi doi nu mai aveam aproape nimic să ne spunem. Ne cunoscusem în calitate de membri ai unui grup care încetase de mult să mai existe. Din sufletul nostru cel de la 1918 nu mai rămăsese nimic. Temerile noastre în legătură cu rezultatul războiului, dispreţul nostru faţă de minciunile războiului, mila noastră faţă de prietenii răniţi, toate aceste sentimente muriseră întocmai ca celulele superficiale ce alcătuiseră pe-atunci înfăţişarea noastră pământească. Pentru Eul care pătrunsese în cameră, acest James ce se afla acolo era o fiinţă la fel de necunoscută ca şi un trecător pe care l-aş fi oprit la întâmplare în Piccadilly. Mi-am dat seama că singurul mijloc de a regăsi în el straturile mai profunde şi mai temeinice era să-i mărturisesc decepţia mea.

— E ciudat, doctore… Ţi-aminteşti de una din serile noastre din Ypres când mi-ai descris disocierea personalităţii la nebuni? Încerc acum un sentiment asemănător. Venit aici să caut un Eu care nu mai există, doresc în zadar clipa de nebunie ce mi-ar îngădui să fiu bucuros că te văd…

O frază ca asta era de ajuns pentru a-i inspira lui James cel de

odinioară un discurs savant şi plin de umor. El însă ridică din umeri plictisit, îşi aprinse o ţigară şi se aşeză pe un scaun, continuând să privească jur-împrejur cu acelaşi aer neliniştit.

— Eh! oftă el. A trecut multă vreme de când nu mă mai ocup cu disocieri şi sublimări… îngrijesc canceroşi, cardiaci, bolnavi de plămâni. Portul din Londra îmi aduce uneori şi compatrioţi de-ai dumitale, marinari.

În clipa aceea, în spatele draperiei verzi se auzi zgomotul stârnit de un şobolan în goana lui, un foşnet iute, tăios, răsunând şi mai sonor datorită ghearelor ascuţite, zgomot pe care cei ce l-au auzit vreodată nu-l mai pot uita. Şi lucrul acesta mi-a sugerat brusc un adăpost pe care-l împărţisem cu James, într-un şanţ de cale ferată.

— Ia te uită! i-am spus, vesel. Ai şobolani? Asta mi-aduce aminte de clipele trăite împreună.

— Şobolani? întrebă, ridicându-se cu un aer nemulţumit. Cum îţi închipui că există şobolani într-un spital?… Ai halucinaţii, prietene. Îmi pare rău, dar nu mai putem rămâne aici… E ora când trebuie să încep vizita… Vrei să mă-nsoţeşti? Ar putea să te intereseze.

Mă simţeam nespus de stingherit.

— Eşti sigur că nu te voi stânjeni? Aş putea foarte bine să vin altă dată.

— Nu – îmi spuse cu un ton şi binevoitor, şi ironic. Nu… acum nu mă mai stânjeneşti.

S-a îndreptat grăbit spre chiuvetă şi, luând în mână puţină apă cu săpun, şterse de pe marginea chiuvetei o pată roşie.

II

Spitalul Saint-Barnabe mi s-a părut unul din cele mai puţin sinistre din câte îţi poţi imagina. Sălile erau pardosite cu dale negre şi albe, paturile roşii aşezate în ordine, ferestrele împodobite cu flori. Infirmierele în halate albastre, aproape toate drăguţe şi blânde, erau, în acest ținut al bolii, oaze de prospeţime şi sănătate. Fiecare sală avea o infirmieră-şefă, pe care o puteai recunoaşte după un cordon de un albastru mai închis.

— E ceva nou, *sister*[4] ? o întrebă James.

— Aş dori să vă uitaţi la 216, domnule doctor. Febra nu scade.

James se apropie de pat, întoarse pancarta suspendată deasupra pacientului, încercă să-şi amintească istoricul bolii şi indică o schimbare de tratament, cu o voce plictisită şi tristă. În salonul de femei am fost mirat de indiferenţa lui. Mie, spectacolul unei femei bolnave (mai ales dacă e tânără şi frumoasă) mi-a inspirat întotdeauna o negrăită milă, îmbinată poate cu senzualitate.

Îmi dădeam seama că un medic, pătrunzând în aceste saloane, nu

încerca aceeaşi impresie sfâşietoare şi plăcută, totodată, de compasiune şi intimitate surprinsă; totuşi am rămas mirat văzându-mi camaradul insensibil la unele cochetării ale celor sortite morţii. O fată cu părul lung, despletit, de o paloare cadaverică, se căzni să zâmbească la trecerea noastră, apoi se prăbuşi gâfâind pe pernă.

— Sărmana copilă!… i-am şoptit lui James.

— Care?… mă întrebă el. Ah, nr. 318!… E pierdută.

În salonul de bărbaţi, mai mulţi bolnavi purtând haine roşii stăteau strânşi grupuri-grupuri în jurul paturilor sau al noptierelor pline de flori. În vremea aceea se declarase o grevă în docuri. Mulţi dintre pacienţi erau răniţi, nu prea grav, şi discutau probleme politice şi religioase, cu aerul serios al predicatorilor din Hyde Park. Am observat privirea lui James înseninându-se când i s-a adresat unui tânăr de cincisprezece ani, un băiat foarte frumos.

— Uite-l şi pe Sonny. Nu mai ai ameţeli, nu-i aşa? Vei pleca mâine. Altceva nimic nou, *sister?*

— Nu cred că 413 o mai duce până mâine dimineaţă… Nu mai deschide ochii.

James se îndreptă spre un pat din colţul salonului, unde se afla întins un bătrân. Obrajii săi slabi, precum şi aripile nasului păreau supte către interiorul trupului. Respira foarte repede. Barba roşcovană încărunţită nu fusese rasă de câteva zile. James luă pulsul bolnavului, care, insensibil, nu reacţionă în nici un fel.

— Ai dreptate, *sister* – spuse James cu o bruscă însufleţire… N-o mai duce până mâine… să-l previn pe Gregory… Nu vă mai ocupaţi de el… De altfel, o să trec să-l mai văd în cursul zilei… Faceţi-i un oleu camforat. Îi va prelungi viaţa până diseară.

Schimbarea bruscă a prietenului meu m-a umplut de uimire: pe cât fusese de indiferent până atunci, pe atât de însufleţit era acum.

— Trebuie să merg să-l văd pe *Post-Mortem Clerk.* Hai cu mine, te va interesa.

— Ce înseamnă *Post-Mortem Clerk?* am întrebat.

— Ai uitat latineşte? După cum arată şi numele, *Post-Mortem Clerk* este asistentul însărcinat să supravegheze, după deces, autopsia cadavrelor… Asistentul nostru e un om bizar; îl cheamă Gregory.

După ce coborârăm trei trepte, James împinse o uşă grea, prevăzută cu zăvoare; am intrat într-un amfiteatru de vreo douăzeci de locuri, cu pereţii albi, lăcuiţi, în mijlocul căruia se aflau patru mese de disecţie. Un miros neplăcut de formaldehidă plutea în aer. Am tresărit zărind un om scund ce se ivi în mijlocul amfiteatrului, cu viteză infernală. Nu mi-a plăcut din prima clipă. Şi totuşi avea o înfăţişare foarte obişnuită. Vârfurile mustăţii pomădate, răsucite în furculiţă, se ridicau până spre ochelarii cu rame aurii. Când James îmi vorbise despre acest comis de cadavre, îmi închipuisem, nu ştiu de ce,

un fel de călău romantic. Acest amestec de vulgaritate sulemenită, comercială, cu ideea morţii, mă şocă.

— Salut, Gregory ! i se adresă doctorul. Îţi prezint pe unul dintre prietenii mei francezi care vizitează spitalul. Am trecut să te previn că la noapte îl vom avea negreşit pe 413…

— Foarte bine, domnule doctor – răspunse asistentul. Voi veni diseară… Totul va fi gata… La zece?

— Da, în jur de zece, chiar mai devreme dacă poţi.

— Apropo, domnule doctor, n-aţi uitat de datorie… de ultimii doi? întrebă Gregory în şoaptă.

James aruncă în juru-i aceeaşi privire neliniştită care m-a mirat şi în odaia lui, scoase din portofel două bilete de bancă şi i le întinse lui Gregory. Acesta mă privi prin ochelari.

— Poate că gentlemanul francez doreşte să vadă instalaţia noastră – spuse Gregory, îndoind tacticos biletele.

Am îngăimat câteva cuvinte neînţelese. Din pricina mirosului începusem să mă simt rău. Mă temeam să nu leşin prosteşte.

— Suntem astfel organizaţi, încât aici şi-n sala alăturată pot fi autopsiate până la opt cadavre zilnic – continuă asistentul, cu un aer satisfăcut. Cu excepţia zilelor călduroase de vară, când noii-sosiţi ne încurcă… Şi totuşi, domnule, cu metodă, chiar şi-n toiul verii reuşesc să fac faţă… Nu-i aşa, domnule doctor?… Am reuşit să autopsiez patru pe aceeaşi masă… Picioarele aici, capul dincoace. E de lucru, nu glumă, vă asigur… Nu, nu, nu ieşiţi pe acolo, domnule. N-aţi văzut cel mai frumos…

Se îndreptă spre uşa de fier fixată în peretele lăcuit şi pe care era prinsă o tăbliţă: „Profesorul Simpson doreşte inimile intacte. Să se ia cele mai mari precauţii”. Zăvoarele scârţâiră. Uşa se deschise încet. Un frig de moarte mă cuprinse. Trebuie că eram tare palid, căci James mă luă de braţ, privindu-mă cu luare-aminte. Coborârăm câteva trepte şi ajunserăm într-o pivniţă mare cu pereţii din cărămidă. Mijlocul acestei camere frigorifice era ocupat de un aparat de fontă ce semăna cu un cuptor de brutărie, cu un cazan sau, mai precis, cu un tipar uriaş în formă de fagure, căci tije lungi ieşeau din el. Gregory mă privi, îmi făcu un semn misterios ca şi când era pe punctul de a-mi dărui cel mai frumos lucru din lume, apoi, cu o sprinteneală nemaipomenită, deschise două uşi şi trase două tije. Am scos un ţipăt, căci adusese în mijlocul nostru o targă lungă pe care se afla culcată o femeie goală.

Ce frumoasă era acea femeie moartă! Nu voi uita niciodată trupul acela de un alb supranatural. Ochii îi erau închişi. Un surâs trist şi dispreţuitor modela o gură încântătoare. Cum a putut să moară într-un spital de suburbie o asemenea femeie? Simţeai nevoia să o fi cunoscut, să o fi consolat, să o fi ajutat. Nemişcaţi, Gregory şi James mă priveau.

— O recunoaşteţi, domnule doctor? întrebă Gregory. E rusoaica.

Aşteptăm să vină familia s-o ridice.

Cu o mişcare bruscă, împinse din nou tija azvârlind corpul şi targa în maşinăria neagră de fontă, apoi îmi spuse cu mândrie:

— Aici, la frig, le putem conserva oricât… Vreţi să vedeţi şi un bărbat?

— Nu… mulţumesc. Aş vrea să ies de aici.

James mă luă de braţ, de data asta cu bunătate.

— Vreau să vii la mine, să-ţi ofer un pahar de porto. Arăţi prost… Gregory, pentru diseară ne-am înţeles, da?

În clipa aceea, în amfiteatru se auzi un sunet surd: Tac-tac… Tac-tac-tac-tac…

— Doi-patru – spuse Gregory. E pentru dumneavoastră, domnule doctor.

— Scuză-mă, te părăsesc o clipă – mi se adresă James. Pentru fiecare din noi, soneria sună în mod special. Semnalul meu e doi-patru. Sunt sonerii în fiece sală şi chiar în locuinţele noastre… N-am decât să telefonez la centrală, ca să aflu unde este nevoie de mine. Poţi să m-aştepţi aici?

— Aş prefera să te întâlnesc în altă parte, doctore. Nu vrei să iei masa cu mine diseară? Locuiesc în City, într-un hotel foarte plăcut.

— Astă-seară… – şopti el, visător. Astă-seară… Bine, la urma urmelor, pot să fiu înlocuit. Şi eu aş dori să stăm de vorbă. Dar, ai auzit, trebuie să mă-ntorc la zece… Dacă vrei să luăm masa mai devreme, pe la şapte pot veni.

— Te-aştept la *Johnson's Hotel.*

În fundul amfiteatrului, soneria repetă surd semnalul: doi-patru…

III

Proprietarul hotelului se lăuda că nu a instalat nici încălzire centrală, nici lumină electrică, dar, ce-i drept, în şemineul din hol ardea un foc zdravăn, candelabrele de argint străluceau pe masa din sufragerie, servitorii erau tăcuţi şi respectuoşi, iar călătorul ştia că aceştia îl consideră un om, nu un număr. I-am cerut administratorului să-mi rezerve pentru seară mica sufragerie particulară, căci îmi plăceau pereţii el îmbrăcaţi în panel de stejar gălbui, şi când am intrat acolo, pe la ora şapte, am încercat un sentiment de uimitoare intimitate. Pe masa din lemn de acaju, lumina blândă a lumânărilor învăluia un vas cu narcise. O clipă mai târziu, când sosi James, am constatat cu plăcere că şi el era sensibil la farmecul acestui decor atât de simplu.

— Numai un francez e în stare să descopere în inima Londrei unghere ale bătrânel Anglii – spuse el, încălzindu-şi mâinile la foc. Ce bună idee ai avut! Aveam atâta nevoie de odihnă! În principiu, eu nu

mă ocup de consultaţii, dar lunea e atât de aglomerată, încât, dacă pot, mi-ajut colegii.

— De ce sunt mai mulţi bolnavi lunea?

— E lesne de-nţeles… În cartierele sărace, lunea e ziua când vin încasatorii să adune banii pentru chiria cuvenită pe săptămâna ce a trecut. Femeile fac ele ce fac să nu fie acasă şi, ca să aibă un motiv. Îşi duc copiii la spital. Într-o zi ar trebui să vii să vezi. E de necrezut. Unele îşi lasă plozii pe bănci şi se duc să bea în crâşma de peste drum. După consultaţie, trebuie să le cauţi acolo şi să le aduci, adormite de-a binelea din pricina berii, ca să-şi aleagă ţâncul printre cei ce ne-au fost lăsaţi… Mai adaugă şi accidentele de duminică, încăierările şi, fireşte, propriii mei bolnavi. Toate la un loc înseamnă o zi grea.

— La masă, doctore… Mă voi strădui să te fac să uiţi de spital. Mai ţii minte vinul de Bourgogne pe care-l beam la Amiens? L-am comandat pentru astă-seară.

În timpul mesei am depănat amintiri de război. Apoi James căzu într-o tăcere adâncă. Mi-am amintit că-şi revenea adesea din asemenea absenţe, printr-unul din acele discursuri strălucitoare şi paradoxale care mă făcuseră să-l îndrăgesc. De aceea am tăcut şi eu, aşteptând.

— Spune-mi – începu el deodată… Este o întrebare pe care nu ţi-am pus-o niciodată… nici chiar în momente când ar fi părut firească… Crezi în nemurirea sufletului?

Oarecum surprins, dar destul de mulţumit, căci regăseam în acest exordiu abrupt pe acel James din amintirile mele, am chibzuit o clipă, apoi am răspuns:

— Ia te uită ce întrebare! Cunoşti sau, mai degrabă, cunoşteai odinioară, „poziţia” mea metafizică… Cred că descifrez în natură urmele unei ordini, a unui plan, dacă vrei reflexul a ceva divin. Dar planul însuşi mi se pare ininteligibil pentru un spirit omenesc… Ca să-ţi răspund, nu mă pot servi de nici o doctrină tradiţională… Ceea ce-ţi pot spune cinstit, e că n-am întâlnit până azi nici un semn vizibil în legătură cu supravieţuirea sufletelor… Dar mi se pare la fel de temerar să afirm că sufletul piere o dată cu trupul.

— Cât eşti de prudent! spuse el, nerăbdător. E imposibil ca una din cele două ipoteze să nu ţi se pară mai verosimilă decât cealaltă… Trăieşti crezând, sau necrezând într-o altă viaţă?

— Trăiesc, desigur, fără să cred într-o Judecată de apoi, dar asta nu înseamnă că sunt convins de nonimortalitatea sufletului. Înseamnă doar că nu cred în severitatea unui Dumnezeu care să fie în acelaşi timp şi creatorul nostru… Dar dacă-mi dai răgaz să mă gândesc puţin, pare-mi-se că voi găsi argumente în favoarea ipotezei că sufletul piere odată cu trupul… Gândirea fără trup? E de neconceput… Nu găseşti?… Gândirea noastră e o ţesătură de imagini, de senzaţii… Senzaţiile încetează odată cu organele de simţ, iar renaşterea

imaginilor este legată de existenţa unui sistem nervos… Ştii mai bine decât mine că anumite distrugeri fizice în celulele creierului duc la o schimbare, ba chiar la anularea personalităţii… Chiar de la dumneata ştiu că prezenţa spirochetei, injectarea anumitor produse glandulare pot transforma gândurile unui om. Ceea ce dovedeşte că între suportul fizic al gândirii şi gândirea însăşi există o legătură foarte strânsă… Şi pe urmă, sincopa… Ţi-aminteşti, doctore, de ziua aceea, în Flandra, când calul meu s-a prăvălit peste mine şi când m-ai găsit leşinat pe câmp… Am stat acolo două ceasuri; nu-mi aminteam nimic… Nu părea de fel că sufletul meu trăia în timp ce trupul zăcea năruit.

— Iată un raţionament destul de şubred – spuse doctorul, cu vocea lui scârţâitoare şi plină de sarcasm. Că în sincopă încetezi o clipă să fii conştient de personalitatea ta, sunt de acord (şi totuşi sunt multe de spus şi aici, căci destui pacienţi, când îşi revin din sincopă sau dintr-un somn după o operaţie, îşi amintesc unele imagini extraordinare şi uneori descriu impresia că sufletul s-ar elibera), dar că personalitatea ar fi nimicită, însuşi faptul că ţi-ai revenit dovedeşte contrariul. Ridicându-te, după ce ai căzut de pe cal, nu erai alt om, ci acelaşi… Dacă această experienţă dovedeşte ceva, atunci ar dovedi mai degrabă că personalitatea dumitale a putut supravieţui în timp ce trupul, pare-se, o părăsise. Dar să mergem cu imaginaţia mai departe. Astăzi, când o inimă încetează să bată şi plămânii să respire, noi, doctorii, spunem că bolnavul a murit… El bine… Să presupunem că se găseşte mijlocul (şi nu-i de loc neverosimil că se va găsi) ca prin capul mortului să faci să circule un val de sânge proaspăt. Oare omul nu va reînvia ?

— Nu ştiu… E posibil.

— Şi dacă reînvie, va avea aceeaşi personalitate sau alta?

— Fireşte că aceeaşi.

— De acord… Dar de unde vine această personalitate? Crezi cumva că s-a format deodată, cu imensul său peisaj de amintiri, cu pasiunile sale, cu sentimentele sale, în trupul reînviat… Sau este vechiul suflet al mortului? Şi dacă este, nu recunoşti în felul acesta că sufletul n-a murit odată cu trupul?

— De ce, doctore?… Dacă amintirile noastre sunt legate de o structură definitivă a creierului, această structură rămânând neschimbată, amintirile renasc identice… Ca să folosesc o imagine grosolană, dar care îţi poate da o idee despre ceea ce cred, e ca şi când ai spune: „Ministerul e gol noaptea, nu-i aşa? Şi totuşi, când funcţionarii vor veni iar dimineaţa la slujbă, se vor ocupa de aceleaşi probleme. Ministerul are deci un suflet personal, care, invizibil, sălăşlueşte acolo în timpul nopţii.

— Ingenios sofism! spuse doctorul, turnându-şi vin. Dar câtuşi de puţin întemeiat… Căci, după dumneata, creierul păstrează urma

imaginilor şi amintirilor întocmai cum ministerul conţine dosarele, dar îmi vei îngădui, mie, medic, să cred că nu avem nici o dovadă a unei astfel de organizări a creierului. Localizările cerebrale sunt din ce în ce mai mult abandonate de specialişti şi, chiar dacă ar fi reale, nu confirmă cele spuse de dumneata. Nu, cu cât se studiază structura creierului, cu atât ai impresia că este, aşa cum spune Bergson al vostru, un sistem de comunicare, o centrală telefonică între trup şi altceva. Fireşte, dacă distrugi centrala, nu mai poţi comunica, dar asta nu dovedeşte că interlocutorul n-a existat niciodată, nici că a dispărut o dată cu aparatele…

— Ai dreptate, doctore, dar în cazul centralei telefonice, cred în interlocutor pentru că pot, printr-o experienţă simplă, să-l regăsesc transportându-mă până la el pe jos, călare sau cu avionul. Dar a găsit cineva vreodată pe interlocutorul-suflet de care-mi vorbeşti? Poţi să-mi dai un singur exemplu de gând fără suportul trupului?

— Cum să nu. De pildă, însăşi gândirea care creează trupul dumitale… Nu vezi că dacă, înaintea trupului, înaintea primei celule, înaintea primei picături perceptibile de protoplasmă, n-ar fi existat o „forţă vitală", o „gândire creatoare", materia nu s-ar fi organizat niciodată în trup viu?… La urma urmelor, e destul de surprinzător ca dumneata, cel din faţa ochilor mei, să-ţi fi făurit un trup din carbon, oxigen, fosfor şi alte câteva materii insensibile… Şi e şi mai surprinzător ca să fi plămădit astfel un om, şi nu un urs sau o crevetă… Unde e suportul material al gândirii din care te-ai născut? Ce creier ţi-a transmis gândurile ereditare, imaginile ancestrale ce te definesc?

— Vorbeşti serios, doctore? Nu crezi că acest suport material se afla în celula fecundată din care s-a născut trupul meu? Nu sunt prea tare în biologie, dar…

— Ce amuzant eşti! Bietul meu copil, unde ai văzut, dovedit din punct de vedere ştiinţific, că într-o celulă de acum treizeci şi cinci de ani să fi fost prefigurate trupul şi spiritul dumitale? Îmi spuneai adineauri: „Cred în interlocutor pentru că o experienţă simplă îmi permite să-l regăsesc…" Dar aici ce experienţă ai făcut? Ce te determină să-ţi imaginezi că e de ajuns ca o celulă să crească până la dimensiuni gigantice, pe care microscoapele noastre nu ne îngăduie să le percepem, pentru a descoperi în ea nasul străbunicului dumitale sau puritanismul meu? Şi dacă aşa crezi, consideri oare că o asemenea concepţie este ştiinţifică? Ar fi o mare greşeală… Această concepţie, dacă o ai, este o religie la fel de mult sau de puţin dovedită ca oricare alta, însă destul de surprinzătoare la un om care mai adineauri se declara liber faţă de orice doctrină. Ştiu bine că secolul al XIX-lea s-a străduit să reducă spiritualul la material, dar a eşuat… Observaţia nu dovedeşte de fel că viaţa mentală, sentimentală este cuprinsă în viaţa

materială, ci, dimpotrivă, că adaugă acesteia un domeniu neexplorat…

Chelnerul, un bărbat gras, îmbujorat, aduse cafeaua… Părea şocat. Desigur, cei ce veneau la *Johnson's Hotel* nu obişnuiau să discute cu înflăcărare despre nemurirea sufletului. Am tăcut. Argumentele lui James mi se păreau destul de stânjenitoare. I-am oferit o ţigară. O vreme fumă în linişte.

— Şi totuşi – am reluat eu în cele din urmă – şi totuşi… Doctore, dacă judeci prin absurd, dacă presupui că fiecare din noi are un suflet nemuritor, unde naiba ar putea fi miliardele de miliarde de indivizi care au existat? Unde naiba se vor duce miliardele de miliarde ce vor mai exista? Unde sunt sufletele animalelor? Dacă ai fi teolog, ai răspunde că ele n-au suflet. Dar eşti naturalist… Unde sunt sufletele tuturor marsuinilor, cangurilor, crabilor care au existat vreodată? Nu găseşti că o asemenea idee este de neconceput?

— Dacă aş fi teolog, cum zici, ţi-aş răspunde probabil că aceste numere care te înspăimântă nu înseamnă nimic în comparaţie cu atotputernicia şi nemărginirea lui Dumnezeu… Dar acum vorbeşti despre o supravieţuire eternă a tuturor indivizilor… Nu-ţi cer chiar atât. Poţi să-ţi închipui că de fiecare trup viu e legată o anumită cantitate dintr-o forţă a cărei natură ne este necunoscută, dar pe care, pentru comoditatea vocabularului, o vom numi fluidul vital? Ce ne împiedică să credem că, după moarte, acest „fluid" se întoarce la un fel de fond comun?… De ce n-ar exista un principiu al conservării vieţii analog cu cel al conservării energiei?… Admite doar atât şi mă declar mulţumit.

— Mulţumit? Dar de ce, dragă doctore, dai asemenea importanţă unor ipoteze atât de fragile?

— Dragul meu – îmi răspunse James, ridicându-se – îţi voi explica acest lucru într-o oră, dacă-mi faci plăcerea să vii cu mine la spital.

IV

În timp ce noi stam la masă, o ceaţă deasă învăluise oraşul. Farurile aprinse ale maşinilor invizibile licăreau la tot pasul în scânteieri albe şi roşii. Malul Tamisei oferea o privelişte de coşmar. James îmi ceru să-l iau de braţ şi mă conduse la un autobuz. De când părăsisem hotelul, nu mai scosese o vorbă. După ce ne-am aşezat în autobuz, l-am întrebat:

— Ce vom vedea?

— Poate nimic… Vei judeca singur… În orice caz, să ştii că eşti primul om căruia îi destăinuiesc cercetările mele. De altfel, vei înţelege… Prefer să nu vorbim aici – adăugă el, aruncând o privire ostilă unei doamne în doliu, aşezată lângă mine.

Maşina traversă Tamisa prin mijlocul unui veritabil banc de vată

galbenă. Pe malul blestemat, focurile uzinelor punctau noaptea câlţoasă cu lumini imense şi palide. Legănat de autobuz, picoteam.

— Coborâm – spuse deodată doctorul James.

Ne aflam în faţa spitalului Saint-Barnabe. Spitalul abia licărea, învăluit în negură.

Cu siguranţa omului care se află la el acasă, James mă conduse prin curte, pe sub arcade. Curând am recunoscut morga şi uşa-i metalică. De o bună bucată de vreme mă tot gândeam că mă va aduce aici. Şi totuşi, fără să vreau, m-am înfiorat. Însoţitorul meu părea să fie într-o violentă stare de surescitare. Cu ce macabră exhibiţie vom încheia oare ziua? Uşa era zăvorită. James ciocăni: întâi o bătaie lungă, apoi două mai scurte.

— Vin acum, domnule doctor – răspunse dinăuntru vocea nesuferită a lui Gregory.

Mi-era tare ciudă că mă simţeam atât de tulburat şi că nu puteam să-mi birui neliniştea. La drept vorbind, gândindu-mă azi, la rece, mi-e greu să-mi explic exact starea în care mă aflam. Acest Gregory îmi displăcuse, dar n-aveam nici un motiv să cred că ar fi altceva decât un executant inofensiv. Pe James îl cunoşteam de mult şi tot ce ştiam despre el mă îndreptăţea să am încredere. Într-adevăr se schimbase mult după război şi mă cam îndoiam că este întreg la minte. Atunci de ce mi-era teamă? De spectacolul morţii? Mă familiarizasem cu el din 1914 până în 1918. De o complicitate involuntară? Dar complicitate la ce? Străduindu-mă din răsputeri să fac acest apel la mine însumi, întocmai cum făceam, cu zece ani în urmă, în timpul bombardamentelor, am intrat pe uşă, hotărât să fiu tare.

— Bună seara, domnule doctor – spuse Gregory. Apoi, zărindu-mă, s-a arătat mirat şi, după cum mi s-a părut, nemulţumit. Cum, domnule doctor?… Aţi adus aici un…

Şi, luându-l deoparte, murmură încet fraze pe care nu le-am auzit.

— Nu-i nimic – spuse James, tare. Prietenul meu e francez, cu totul străin de spital, şi cel mai credincios camarad din tot timpul războiului. O să-şi ţină gura.

— Nădăjduiesc – zise Gregory – nădăjduiesc… căci dacă acest gentleman va sufla o vorbă, ne pierdem amândoi slujba.

— Bine, bine, ţi-am spus doar că nu va vorbi – răspunse James, nerăbdător. Aţi primit bărbatul acela?

Gregory se dădu la o parte, lăsând astfel să se vadă masa de disecţie. Am zărit un corp întins acolo, complet gol, cu capul lăsat pe spate. Am recunoscut bolnavul cu barba roşie, uşor încărunţită, pe care-l văzusem dimineaţa în agonie. Mă înşelasem luându-l drept un moşneag. Boala îi îmbătrânise chipul, dar trupul era tânăr, frumos, musculos, şi-n această jalnică nevolnicie a morţii îţi lăsa o crudă impresie de vigoare risipită. Pe coapsa stângă avea tatuaţi doi şerpi

înlănţuiţi, pe piept o barcă cu pânzele umflate de vânt.

— Am întârziat – spuse James. Cu ceaţa asta… De când e aici?

— Ultima suflare… pe la zece fără douăzeci. Acum e zece treizeci…

— Merge – zise doctorul. Nu-i totul pierdut… Hai, Gregory, repede bascula… Dumneata aşază-te pe o bancă – adăugă întorcându-se spre mine. Să nu te mişti şi să nu vorbeşti. Am să-ţi explic mai târziu ceea ce vei vedea.

Gregory dispăru o clipă, apoi se întoarse cu un aparat pe care, după ce-l montă, l-am recunoscut a fi o basculă prevăzută cu un cadran şi ac indicator, aproape la fel cu cele de prin gări. Platforma era destul de mare ca să poată fi întins pe ea un trup omenesc. Cu ajutorul lui James, preparatorul aşeză cadavrul roşcovanului, iar la extremitatea acului fixă o oglinjoară. Apoi, dispărând din nou pe sub bănci, aduse un cilindru fixat pe o tijă lungă. Am auzit întorcându-se un resort. Punea, desigur, în mişcare un mecanism de ceasornic.

— Mai repede, Gregory, mai repede – spuse doctorul, neliniştit. Eşti gata? Sting lumina…

Răsuci un comutator. Toate lămpile amfiteatrului se stinseră. Am văzut atunci cum o rază luminoasă, reflectată de oglinda aşezată la extremitatea acului, lovea cilindrul care se învârtea încet. Astfel, fiecărei mişcări a acului îi corespundea mişcarea unui punct luminos pe cilindru. Era metoda clasică pe care o văzusem folosită odinioară, în orele de fizică, pentru a mări sensibilitatea unui galvanometru.

Nu înţelegeam nimic din experienţa la care asistam, dar scena dobândise un aspect ştiinţific şi, de aceea, familiar, care mă linişti. Mă impresiona strania ei frumuseţe. Întunericul în care licărea, palidă, o rază, trupul gol ce cu greu se desluşea prin beznă, chipul lui James aplecat deasupra cilindrului şi pe care raza îl modela o clipă, totul îţi amintea de tablourile lui Rembrandt, în care un filosof, un alchimist lucrează într-o umbră cafenie, luminată doar de dâra galbenă a unei ferestre înguste şi nefireşti. Câteva minute domni o tăcere desăvârșită, apoi vocea lui James străpunse întunericul:

— Începi să înţelegi? Ai ghicit, nu-i aşa? că pata luminoasă de pe cilindru indică greutatea corpului.

Priveşte acum cele două puncte fosforescente de reper care marchează extremităţile cilindrului. Vezi că punctul de impact al razei coboară încet… Deci greutatea se micşorează… Greutatea unui cadavru scade întotdeauna în primele ceasuri după moarte… De ce scade? E lesne de înţeles. O parte din cantitatea de apă din ţesuturi se pierde prin evaporare lentă şi cum nu e înlocuită de altă nutriţie… Observă că această scădere e continuă, ceea ce vei putea constata văzând că punctul luminos coboară fără să oscileze şi, într-adevăr, nu există nici un motiv ca această evaporare să fie discontinuă… S-a scurs

aproape o oră de la deces. Încă vreo jumătate de oră şi fenomenul va continua fără nici o schimbare. Apoi va trebui să priveşti foarte atent cilindrul.

A urmat o linişte desăvârşită. Auzeam respiraţia lui Gregory şi a lui James. Punctul luminos cobora lent, iar bărbatul, care cu siguranţă că pentru soţie, pentru copiii lui fusese totul pe lume, se afla culcat pe o platformă, obiect al unei experienţe de neînţeles. În fundul amfiteatrului se auzi soneria semnalizând: *trei-doi.*

— O oră şi douăzeci şi cinci – spuse James, cu o voce în care am desluşit din nou aceeaşi încordare nervoasă pe care o avusese la început, în seara aceea.

…Nu mi-am luat ochii de la cilindru. Auzeam bătând foarte distinct un cronometru, pe care James îl ţinea, desigur, în mână.

— O oră şi treizeci.

După câteva secunde am văzut pata luminoasă căzând brusc. Saltul fusese mic, dar lesne de observat.

— Ai văzut, doctore?! am exclamat.

— Am văzut cu atât mai mult, cu cât te-am adus aici tocmai ca să constaţi acest fenomen – răspunse vocea sarcastică.

În acel moment aprinse toate luminile şi, întrucâtva uluit, am văzut din nou mustaţa pomădată a lui Gregory, apoi pe bărbatul roşcovan, culcat într-una din acele poziţii stângace şi inerte pe care le au cadavrele.

Eram din nou calm, plin de curiozitate, de interes, întrezăream ceea ce căuta prietenul meu: ardeam de dorinţa de a afla cum interpretează el fenomenul.

— Şi-acum, hai să-mi explici – i-am zis.

— Aşteaptă… Trebuie să-l lăsăm pe Gregory să plece… Ai să vii la mine în cameră, unde am să-ţi arăt şi alte lucruri… Mulţumesc, Gregory, pe mâine.

— Trebuie să opresc mâine inima pentru profesorul Simpson? întrebă politicos preparatorul, luând mortul în braţe pentru a-l aşeza pe masa de disecţie.

— Ce inimă? întrebă James, ridicând din umeri. A, da, sigur, fă ce ţi s-a cerut.

Scoase din buzunar un carneţel, notă câteva cifre şi mă luă cu el.

V

— Acum, doctore, ce facem? l-am întrebat după ce m-a poftit să iau loc în unicul fotoliu din camera lui, cu un whisky în dreapta şi un pachet de ţigări în stânga.

— Presupun că aştepţi să-ţi explic scena la care ai asistat… Dar aş vrea să ştiu mai întâi ce crezi despre cele văzute.

— Eu?… Ce vrei să-ţi spun? Conversaţia noastră de astă-seară din timpul mesei şi experienţa la care am asistat par să demonstreze că eşti în căutarea… cum să zic… a sufletului omenesc… De asemenea că, deşi crezi în spirit, îl cauţi prin mijloace materiale… Ceea ce, iartă-mă, mi se pare contradictoriu… Dar nu am dreptul să te judec, deoarece nu cunosc experienţele dumitale anterioare, ci doar pe cea din astă-seară. Aşadar, tot dumneata trebuie să faci începutul şi să vorbeşti.

Stătea în picioare, sprijinit de şemineu; îşi aprinse pipa. În spatele draperiei verzi se auzea un ronţăit ascuţit dintr-o scândură.

— James, spune-mi adevărul; ai şobolani, nu-i aşa?

— Un şobolan! Unul singur! îmi răspunse zâmbind. Ar trebui să te duc să mai vezi o dată *Hamlet*… Se află acum la Londra o trupă nouă… Vom vorbi despre şobolani în curând. Să ne întoarcem la oameni. Mai întâi îţi voi răspunde la prima obiecţie. Spuneai: „Cauţi spiritul sub forma materiei". Este inexact… Nu caut spiritul. Caut o anumită formă de energie care, legată de materie, să-i transmită această proprietate încă neexplicată… viaţa… Admiţi, nu-i aşa, că, în ciuda afirmaţiilor materialiştilor fanatici, până azi n-a fost posibil să se reproducă prin mecanisme fizico-chimice reacţiile substanţei vii…

— E adevărat… Putem crede însă că într-o bună zi vor fi explicate.

— Dacă vrei – mă întrerupse el, grăbit. Putem crede orice… Dar, încă o dată, atunci nu mai e ştiinţă, este religie… În orice caz, eşti de părere, nu-i aşa, că din punct de vedere ştiinţific, experimental, am dreptul să afirm că nu ştim ce este viaţa… Aşadar, nu-i absurd să caut, aşa cum şi încerc s-o fac, dacă nu cumva există în trupurile vii o formă de energie, diferită de toate celelalte pe care le cunoaştem… Notează că această cercetare nu pune problema sufletului în sensul religios sau filosofic al cuvântului… Dacă aş reuşi să dovedesc că în fiecare fiinţă vie există o masă definită de „fluid vital", ar mai rămâne să ţii seama care este spirit, şi care materie în acest fluid, apoi să arăţi cum s-au unit. Îţi spun toate astea în eventualitatea când cine ştie ce ortodoxism te face neîncrezător *a priori*.

— Dragul meu James, ţi-am arătat care este poziţia mea în această privinţă şi te-ascult înarmat cu un spirit critic, dar absolut liber. De altfel, ideea ta despre fluidul vital nu e cu totul nouă. Mesmer… una din cauzele îndepărtate ale Revoluţiei franceze…

— Ştiu, ştiu – răspunse doctorul, trăgând din pipă. Există un precursor cu mult mai important şi de care cu siguranţă că n-ai auzit: e baronul de Reichenbach.

— Într-adevăr, n-am auzit. Cine e?

— Un personaj extraordinar, sechestrat de poliţia franceză pentru că omul dorea să întemeieze un stat… Mare chimist, el e cel care a

descoperit parafina şi creozotul… Pe la 1860 s-a ocupat de problema radiaţiei corpurilor vii. Avea în Bavaria mai multe castele feerice, unele situate la munte, altele pe malul lacului. Aduna acolo subiecţi deosebit de sensibili care, într-o obscuritate totală, percepeau în jurul oamenilor, al animalelor, al florilor acest fluid luminos căruia Reichenbach i-a dat numele de Od, de la un cuvânt din sanscrită însemnând „care pătrunde pretutindeni…" Subiecţii lui Reichenbach vedeau ridicându-se în întuneric, deasupra corpurilor, efluvii care nu erau nici fum, nici aburi, ci un fel de strălucire palidă… Ciudat este că aceste emanaţii erau roşietice în partea stângă a corpului şi albăstrui în partea dreaptă… Ca să fiu sincer, am încercat să repet experienţele; lui Reichenbach. Niciodată n-am descoperit nimic. Adineauri, când ne aflam toţi trei într-o obscuritate absolută, cred că n-ai zărit nici o „pâlpâire odică", deşi am fost cu toţii într-o stare de extremă hiperestezie?

— Nu, n-am văzut nimic.

— Nici în jurul cadavrului?

— Nimic.

— Nici eu, şi de fiecare dată a fost la fel. Dar am descoperit altceva… şi iată cum… Într-un jurnal medical apărut în timpul războiului am citit într-o zi relatarea experienţei făcută de un anume doctor Crooks, care povestea că a cântărit cadavrele animalelor şi a constatat – după un interval aproximativ acelaşi pentru fiecare specie – o scădere bruscă a greutăţii… Pentru om, el a apreciat această scădere medie la şaptesprezece sutimi de miligram. „Deci sufletul există, a conchis el, şi cântăreşte şaptesprezece sutimi de miligram". Sub această formă grosolană, descoperirea lui a fost considerată absurdă… S-a spus că acest Crooks este nebun şi nimeni nu a citit cu atenţie lucrarea lui… Pe mine, relatarea m-a frapat prin sinceritatea tonului şi precizia extraordinară a detaliilor… Totuşi n-aş fi încercat niciodată să refac experienţe dificile şi neplăcute dacă… (aici s-a întrerupt ca şi când ar fi regretat că începuse fraza şi, fără să o sfârşească, adăugă)… Anul trecut m-am gândit să verific faptele consemnate de Crooks, întrucât împrejurările în care mă aflam, viaţa în spital îmi puneau la dispoziţie cadavre. Nu fără mirare, am constatat că spusese adevărul… Numai că pusese capăt experienţei mult prea devreme… La om, curba normală a evaporării e aproape întotdeauna întreruptă nu de una, ci de *trei* căderi bruşte. Prima, cea pe care ai observat-o astă-seară, se produce cam la o oră şi treizeci şi cinci de minute după moarte, fiind de cincisprezece până la nouăsprezece sutimi de miligram; a doua şi a treia, pe care nu le-am mai aşteptat fiindcă le cunosc acum mult prea bine, urmează după alte douăzeci de minute, apoi după o oră… Vrei să spui ceva?

— Nimic important. O singură remarcă doar… Cum nu poţi

niciodată să aşezi cadavrele pe basculă decât după câteva minute de la deces, n-ai de unde să ştii, doctore, dacă în aceste câteva minute nu s-a mai produs un fenomen similar.

A reflectat o clipă, apoi a spus:

— Ai dreptate… Revin acum la ceea ce ştiu… Cât priveşte rezultatele experienţei, nu există nici o îndoială. Le-ai constatat chiar dumneata, toată lumea poate să le verifice. Le-am repetat şi pe animale, de unde şi şobolanii care te-au intrigat… Şi în această privinţă rezultatele lui Crooks sunt exacte. De fiecare dată se înregistrează o cădere bruscă, dar amplitudinea ei e cu mult mai mică decât la om… La şobolani e atât de imperceptibilă, încât nici n-ai cum s-o măsori. Aşa stau lucrurile; cât despre interpretare, se poate discuta…

Îşi aprinse pipa, care se stinsese, şi mă privi. M-am abţinut să spun ceva. Atunci el continuă:

— La punctul la care am ajuns, iată ce propun: mi se pare imposibil să insinuez că sufletul omenesc cântăreşte şaptesprezece sutimi de miligram, dar cred că orice fiinţă vie este însufleţită de o anumită formă de energie, necunoscută încă, ce părăseşte corpul după moarte… Că orice energie are o masă, este un fapt admis de fizicieni, începând de la Einstein încoace. Ştii că lumina poate fi cântărită şi că, în mod teoretic, ar putea fi comprimată într-un balon… De ce nu s-ar întâmpla la fel şi cu energia vitală? E drept, greutatea luminii este infinit mai mică decât cea pe care-o constatăm aici… Dar nu văd de ce ar fi un argument împotriva mea. Aceasta dovedeşte doar că suntem în prezenţa unui fenomen cu totul diferit, ceea ce nu-i surprinzător. Astăzi se cunosc asemenea stări ale materiei, încât o tonă de atomi reduşi la nucleul lor ar încăpea în buzunarul vestei mele… M-ai urmărit până aici sau mă consideri nebun de-a binelea?

— Mi-e greu să mă obişnuiesc cu aceste idei, dar ceea ce spui mi se pare clar. Totuşi aş mai formula o obiecţie: consideri corpul omenesc o unitate vie. Or, după cât se ştie, nu-i chiar aşa. Diversele celule ale corpului nu mor toate în acelaşi timp. Inima trăieşte mai mult decât creierul. Când am fost în America, am văzut în laboratoarele lui Carrel că, prin mijloace artificiale, celulele inimii pot trăi aproape la nesfârşit… Nu mai ştiu cine a afirmat că „celulele unui corp mor ca populaţia unui oraş înfometat: cele mai slabe sunt primele”. Iar dacă moartea e progresivă, cum se poate împăca această idee cu ideea dumitale despre scăderile bruşte de greutate?

— Remarca e justă şi am făcut-o şi eu. Răspunsul este, în primul rând, că eu constat nu una, ci mai multe scăderi, iar în al doilea rând, că ideea dumitale despre moartea individuală a celulelor este doar o ipoteză. Dacă ar exista o anumită forţă care să fie suportul a ceea ce noi numim „personalitate”, ea ar trebui să dispară o singură dată (şi,

desigur, în momentul scăderii celei mai mari); personalitatea omului este însă un lucru cu totul diferit de viaţa fiecăreia dintre celulele sale… O personalitate există sau nu există… Repet, nu pentru că aş vrea să consider sufletul drept ceva material, ci, cum ţi-am explicat, aşa cum sufletul este, pentru exprimarea gândurilor şi pentru perceperea senzaţiilor, legat de trup, tot aşa se prea poate ca şi după ce s-a desprins de trup să fie legat de acea energie misterioasă a cărei desprindere am constatat-o mai devreme.

— Vrei să spui că personalitatea ar putea supravieţui corpului dacă energia vitală a acestuia ar rămâne grupată într-un loc unic?

— Întocmai… Dar, pentru moment, nu afirm nimic. Spun doar că nu e de neconceput.

— Numai că, de fapt, această energie nu rămâne grupată.

— Nu ştim nimic, dar mi se pare posibil (aşa cum îţi spuneam la hotel) că, aşa cum materia din care e alcătuit un corp se reîntoarce, sub diferite forme, la materia universală, şi forţa noastră vitală, în clipa morţii, se reîntoarce la un imens rezervor de energie spirituală până în clipa când, legată din nou de anumiţi atomi de materie, va însufleţi iar o altă fiinţă vie.

— Cu alte cuvinte, crezi într-o imortalitate a sufletului universal, dar nu în supravieţuirea individului?

— Ai o predilecţie specific franţuzească să te joci cu ideile, dragul meu… Acum mă târăşti spre câmpul ipotezelor; e nelimitat… Pentru mine, problema care mă interesează este mult mai redusă… Dacă energia vitală a unei fiinţe omeneşti ar putea fi adunată la un loc, ar fi cu putinţă, oare, în felul acesta să-i fixezi personalitatea? I se poate asigura, dacă nu nemurirea (toate problemele în care intră infinitul depăşesc spiritul omenesc), cel puţin o anumită perioadă de supravieţuire? Asta caut.

— E cam nebunească ideea, doctore, dar interesantă… Şi ai încercat să aduni acel „ceva” ce cântăreşte şaptesprezece sutimi de miligram ?

— N-am găsit încă posibilitatea de a experimenta pe oameni. Am făcut-o însă pe animale. Am aşezat, în timpul experienţei cu bascula, anumite animale sub clopote de sticlă, dar ce am adunat în ele? Oare chiar am adunat ceva? Nu am aflat-o niciodată. Mai întâi, ca să scot animalul, sunt obligat să ridic clopotul. Oare conţinutul clopotului scapă în clipa aceea? Nu ştiu… În ciuda aserţiunilor lui Reichenbach, fluidul vital rămâne invizibil… Şi asta nu-mi uşurează deloc observaţia… Desigur, experienţele făcute pe om ar trebui să dea rezultate mai lesne observabile, deoarece cantităţile puse în joc sunt mai mari… Am comandat acum trei zile un clopot de sticlă de dimensiuni convenabile pentru a acoperi un corp omenesc. Îl voi avea săptămâna viitoare. Vom vedea. Mai rămâi la Londra până atunci?

— Trebuie să mă duc la Paris pentru câteva zile, dar lucrarea mea nu-i nici pe departe terminată, aşa că mă voi întoarce vineri, pe la şapte seara Vrei să iei masa cu mine atunci?

— Nu, vinerea nu pot părăsi spitalul… Dar treci pe la mine, cine ştie…

Mă privi lung, asemenea unui arhitect care măsoară din ochi rezistenţa unei grinzi sau a unui zid.

— Nu mai încape îndoială – adăugă James – că-ţi vei ţine făgăduiala de a nu vorbi nimănui despre cele văzute aici. Mi-aş pierde şi slujba, şi mijloacele, de a continua experienţele.

I-am strâns mâna şi am plecat. Cu greu am dibuit drumul în ceaţa aceea şi n-am ajuns la hotel decât pe la trei dimineaţa. Mi-a fost imposibil s-adorm.

VI

Iată-mă acum ajuns în clipa când împrejurările m-au determinat să joc, în întâmplarea povestită, un rol mai important, şi vreau să mărturisesc fără zăbavă că, după solemna promisiune luată faţă de James, m-am făcut vinovat vorbind unul savant francez, chiar dacă într-un mod indirect, despre cercetările acestuia. Aveam însă circumstanţe atenuante. În primul rând, n-am vrut, ci întâmplarea a făcut să-l întâlnesc tocmai atunci, pentru prima dată, pe Monestier. În al doilea rând, veţi vedea că întrebările pe care i le-am pus au fost formulate în aşa fel, încât nici o clipă nu i-a trecut prin minte că cercetări atât de stranii erau realmente efectuate de un medic. În sfârşit, mai trebuie să spun că demersurile mele, oricât de imprudente ar fi fost, i-au îngăduit lui James să facă un pas hotărâtor în rezolvarea problemei.

Am ajuns la Paris într-o sâmbătă şi am cinat, chiar în aceeaşi seară, la nişte prieteni. Aşezându-mă la masă, am observat că stau alături de Monestier. Îl admiram demult căci, după Jean Perrin şi Langevin, este nu numai unul dintre cel mai mari fizicieni ai noştri, dar şi un scriitor desăvârşit. Am fost fermecat şi de Monestier-omul. Avea ochii albaştri şi vioi de copil, părul alb ca o spumă, un glas grăbit şi tânăr. Îmi amintesc că mi-a vorbit mai întâi de lucrările lui Esnault-Pelterie şi de posibilitatea unei călătorii pe Lună.

— Eu nu voi ajunge; fiul meu, cine ştie, dar nepotul meu, cu siguranţă… De altfel, se vor găsi voluntari cu sutele…

— Şi cum vor respira?

— Vor lua cu ei oxigen. Mai târziu, când va exista acolo o colonie de fiinţe omeneşti, se va deschide şi un magazin de oxigen, unde gospodinele se vor duce în fiece dimineaţă să-şi cumpere proviziile de aer respirabil. Viaţa aceasta li se va părea foarte simplă celor care o

vor trăi. Ce-ar fi zis Cristofor Columb dacă i s-ar fi descris pachebotul *Île-de-France?* Reciteşte-i pe Jules Verne şi pe Wells. Aproape toate visele generaţiei precedente au devenit azi realităţi.

Tocmai în acel moment (şi, de bună seamă, pentru că strecurase cu simpatie în conversaţie numele lui Jules Verne şi al lui Wells) mă cuprinse o dorinţă subită şi de neînvins să-l întreb ce părere are despre valoarea ştiinţifică a cercetărilor doctorului James.

— Imaginaţi-vă – i-am spus atunci – că şi eu aş dori să scriu o poveste fantastică asupra căreia, fiindcă mi se prezintă acum prilejul, aş fi fericit să am şi părerea unui savant… Fireşte, tema vi se va părea cum nu se poate mai absurdă. Ştiu că aşa şi e. Dar aş dori să aflu, presupunând că un savant ar avea nebunia să facă anumite experienţe, care ar fi drumul urmat de el şi direcţiile pe care s-ar angaja.

După care i-am relatat, ca şi când ar fi fost vorba de o poveste fictivă, discuţiile mele cu James şi experienţele la care asistasem. M-a ascultat amuzat şi binevoitor.

— Nu e chiar atât de absurd… De ce n-ar exista şi „psihoni", aşa cum există electroni?… Ştim atât de puţine lucruri… Ce ai vrea să-ţi spun cu exactitate? Ce anume experienţe ar putea să facă doctorul dumitale? În locul lui, aş încerca mai întâi să aflu dacă nu cumva anumite radiaţii nu fac vizibilă energia pe care el crede că a recoltat-o sub clopotu-i de sticlă. Ai văzut substanţe fluorescente, invizibile la lumina zilei, dar care devin vizibile în întuneric, sub influenţa razelor ultraviolete?

— Nu, niciodată.

— Am să-ţi arăt. E un spectacol foarte frumos… Poţi să treci mâine pe la laborator?

— Aş fi încântat.

A doua zi l-am găsit într-o clădire nouă, în mijlocul unor aparate strălucitoare şi complicate. Când am intrat, se afla în faţa unui tub de sticlă în care, apropiindu-mă, am văzut inele luminoase, pufoase, de un roşu-violaceu pal şi mirific.

— A, bună ziua… Ia te uită, e un fenomen ciudat… Priveşte… Plimb un magnet de-a lungul acestui tub…

Ţinea în mină o bucată de metal în formă de potcoavă. O deplasa lent spre dreapta. Am văzut inelele depărtându-se unele de altele, ţinându-se după magnet şi devenind mai transparente şi mai pale. Apoi Monestier îndreptă magnetul spre stânga. Inelele se strânseră unele într-altele, până nu mai rămase din toate decât un mic inel dintr-o materie violetă.

— E încântător! am spus. Dar care-i explicaţia?

— Eh, asta-i! Şi eu o caut… N-o cunosc încă… Dar ai venit ca să vezi fenomene de fluorescenţă… Nu vreau să te fac să pierzi timpul.

Într-un colţ al sălii se afla o maşină alungită, neagră ce semăna cu

un aparat fotografic de mari dimensiuni, acoperită cu o pânză, întocmai ca acelea folosite de fotografi în momentul declanşării.

— Acesta e aparatul care produce razele ultraviolete. Lumina vizibilă e reţinută la ieşire de o placă neagră ce nu permite să treacă decât radiaţiile invizibile – îmi spuse Monestier. Vrei să stingi lumina?… Comutatorul e mai la stânga… Aşa. Acum, în întuneric, dau drumul aparatului… Nu vezi nimic… Dar dacă ai să ţii mâna în dreptul fascicolului, vei vedea că mâna începe să devină luminoasă, iar dacă o ţii mai mult timp, te vei arde… Bun… Aşez acum în faţa aparatului un balon plin cu apă. Fireşte, e invizibil… Dar torn în apă o substanţă fluorescentă. Priveşte!

Două picături de un albastru de oţel se iviră deodată în beznă, asemenea unor planete suspendate în noapte. Apoi se alungiră în volute învârtindu-se uşor, crescură treptat, slăbiră în intensitate, nebuloase din ce în ce mai palide. Un abur lichid umplu balonul ca un nor ireal şi luminos.

— Ce frumos! am exclamat eu. Parcă am asistat la crearea materiei… Dar de ce nu sunt vizibile fenomenele acestea la lumina obişnuită?

— Stimate domn – îmi răspunse zâmbind savantul – aceste „de-ce”-uri ale ştiinţei sunt aproape întotdeauna constatări ale faptului. V-aduceţi aminte de Moliére: *„Quia est in eo virtus dormitiva”*… Pentru că există substanţe fluorescente vizibile la razele ultraviolete… Şi ca să ne întoarcem la povestea dumitale, la care m-am gândit mult astă-noapte, nimic nu mă împiedică să presupun că „fluidul vital” este fluorescent… Medicul din povestirea dumitale ar putea să împrumute dintr-un spital un aparat asemănător cu acesta. Să aşeze un clopot în calea razelor… Cine ştie? Poate va vedea cum „psihonii” devin luminoşi.

— Da, e o idee foarte bună… Şi credeţi că sticla din care e confecţionat clopotul nu va lăsa să scape energia pe care o conţine?… N-ar trebui clopote din metal? Sau din cuarţ?

— Nu ştiu… Totul depinde de natura fluidului, care mi-e necunoscută… Dar nu văd nici un motiv *a priori* ca sticla să fie nesatisfăcătoare. Dacă este, ai putea să-l determini pe eroul dumitale să încerce sticla coloidală. Vei avea atunci în poveste frumoase clopote roşii… Dar să-ţi arăt acum şi altceva.

Mi-a arătat lame de săpun, nespus de subţiri, pe care se formau plăci colorate în culori vii şi schimbătoare, iar eu n-am mai îndrăznit să-l vorbesc despre „povestea mea”.

VII

M-am întors la Londra vineri seara. Nu m-am simţit bine în timpul

traversării şi eram prea obosit ca să mai ies din casă. De abia sâmbătă dimineaţa m-am dus să-l văd pe James la spital. Nu era în cameră, dar, uşa fiind deschisă, am intrat să-l aştept. Draperia verde era trasă. Pe rafturile ascunse de draperie la prima mea vizită se afla o balanţă mică, un clopot de sticlă şi câteva flacoane. Aşteptându-l pe James, mi-am aruncat privirile peste fotografiile femeilor de pe şemineu şi de pe masa de scris. Am văzut atunci (ceea ce nu remarcasem în prima zi) că toate erau portretele aceleiaşi femei, aproape o copilă. Avea o expresie blândă şi nevinovată, trăsături fermecătoare şi părul atât de blond, încât uneori părea alb. În mai toate pozele, tânăra femeie purta costume din alte timpuri. Să fie actriţă? Îi plăcea oare să-şi împodobească în tot felul frumuseţea-i uimitoare? Stam cufundat în visare, aşa cum se întâmplă întotdeauna în faţa unui chip frumos şi enigmatic, când deodată am auzit paşi. M-am întors. James era în spatele meu. Îşi puse mâna pe umărul meu şi, o clipă, privi şi el fotografiile.

— Ia te uită – spuse în cele din urmă, cu vocea-i răguşită. Te-ai întors? Cum ai găsit „Parisul vesel”?

— Foarte plăcut… Nu cunosc alt oraş mai fermecător ca Parisul primăvara. Dar să lăsăm asta, James, cred că am adus de-acolo sugestii foarte preţioase pentru cercetările tale.

— Pentru cercetările mele? Cum aşa?

I-am povestit imprudenţa comisă, arătându-i că pentru el nu prezintă nici o primejdie. I-am descris ceea ce văzusem în laboratoarele lui Monestier şi i-am reprodus cât am putut mai bine ceea ce-mi spusese acesta.

— Înţelegi, James? Mi se pare că, dacă laşi să treacă un fascicol de raze ultraviolete pe deasupra corpului în momentul când crezi că se eliberează acel fluid, poate vei vedea fluidul strălucind. Şi contrariul este posibil, dar ai putea să încerci… Fără îndoială că-n spital există un aparat de raze ultraviolete!

— Desigur – răspunse el, visător… Singura dificultate e să-l aduc în sala de disecţii. Dar nici asta nu mi se pare imposibil… Da… îţi mulţumesc, e o idee bună… Am asistat deseori la experienţe de fluorescenţă… Nu m-am gândit să le aplic aici… Oricum, pot să încerc la mine în cameră, pe animale mici… Vrei să vii mâine seară? O să facem experienţa împreună.

I-am promis că voi veni, dar l-am rugat ca în cazul când va fi nevoie să sacrifice vreun şobolan sau alt animal s-o facă înainte de sosirea mea căci mi-era groază de acest spectacol. M-a luat puţin în zeflemea, explicându-mi că animalele nu sufereau fiindcă le adormea cu o injecţie.

*

E greu de închipuit starea de încordare în care l-am găsit pe

James în seara următoare. Ieşise din cameră şi-mi pândea paşii pe scară, iar când am sosit, îmi întinse amândouă mâinile.

— Dragul meu – îmi spuse în şoaptă – am găsit o soluţie şi asta mulţumită ţie.

— Ce vrei să zici?

— Intră şi priveşte.

În cameră era întuneric, dar James mă călăuzi ţinându-mă de umeri.

— Fii atent, aparatul e în mijlocul camerei. Ia-o ceva mai la stânga. Încă puţin… Şi-acum drept înainte. Vezi ceva?

În direcţia şemineului am zărit o luminiţă cam de mărimea unei alune, dar ceva mai lunguiaţă. Cercetând-o mai îndeaproape, am observat în interiorul acestui nucleu luminos curenţi mai închişi la culoare ce se învârteau foarte încet. În ansamblu, totul semăna cu unele fotografii de nebuloase cereşti.

— Despre ce-i vorba? l-am întrebat. E ciudat, dar destul de frumos.

— Am să-ţi arăt şi mai limpede.

Se îndepărtă o clipă de mine şi aprinse lampa din mijlocul camerei. Am văzut pe şemineu un mic clopot de sticlă sub care se afla un şobolan mort, culcat pe o rână. Lumina cenuşie dispăruse. L-am privit pe James, cu un aer întrebător.

— Pari cât se poate de mirat. Dar n-am făcut altceva decât să aplic ideea dumitale… Ceea ce ai văzut nu-i decât o mică aglomerare de… nu îndrăznesc să o numesc materie… să-i spunem, dacă vrei, de fluid luminos care a apărut în fascicolul de raze ultraviolete, în partea de sus a clopotului, după douăzeci şi unu de minute de la moartea animalului.

Eram uluit şi-mi venea greu să cred ceea ce vedeam şi auzeam.

— Este extraordinar, James!… Nimeni n-a avut vreodată această idee… E o mare descoperire, nu crezi? Şi unde se află acum fluidul? Nu mai văd nimic sub clopot.

— De fapt, la lumina obişnuită nu se vede nimic, aşa se explică de ce nici eu, nici nimeni altul nu a constatat fenomenul înainte. Dar metoda ta sau, dacă vrei, a fizicianului tău, e bună.

— Aş vrea să mai văd o dată.

Stinse lumina şi puse în funcţiune aparatul. Imediat micul sâmbure alungit lumină cu strălucirea sa blândă de nebuloasă.

— James, încep să cred că eşti pe drumul unui viitor imprevizibil şi minunat… Crezi că personalitatea… Nu, nu se poate vorbi de personalitatea unui şobolan… mă rog, că individualitatea acestui animal rămâne sub o formă oarecare legată de această licărire?

— Nici eu nu ştiu mai mult decât dumneata, dragul meu… Tot ce pot să spun e că lucrul acesta mi se pare posibil, probabil… şi că sunt

hotărât să repet experienţa pe om îndată ce voi avea un clopot mai mare… În plus, observă că avem norocul ca fluidul să fie mai uşor decât aerul, adunându-se sus, ceea ce ne ajută să-l conservăm, chiar dacă trebuie să ridicăm clopotul pentru a scoate corpul.

Am mai rămas o vreme în întuneric, tăcuţi, privind licărirea aceea ce putea fi semnul unei misterioase prezenţe. Apoi James aprinse lumina.

— E de mirare că fapte atât de simple şi importante au rămas neobservate – am spus eu.

— De ce să te miri? Oare nu aşa s-a întâmplat cu toate fenomenele ştiinţifice? Datele tuturor marilor descoperiri au existat în natură de mii şi mii de ani. Lipsea geniul care să le interpreteze. Când omul cavernelor lăsa să cadă o piatră în torent, de-a lungul stâncii, ar fi putut să descopere, precum Galileu mai târziu, legea căderii corpurilor… Nu s-a gândit însă… Furtunile au fost, de când e pământul pământ, minunate experienţe care ar fi putut să demonstreze oamenilor existenţa electricităţii… Erau însă puse pe seama mâniei lui Zeus. Oamenii au fost întotdeauna înconjuraţi, iar atmosfera străbătută de radiaţiile de care se servesc azi fizicienii; acestea rămâneau însă invizibile, imperceptibile, ca şi forţa vitală a şobolanului meu.

— Sărmanul animal! Ia-l de-acolo, James… E penibil să văd leşul acela între fotografiile frumoasei femei. După o clipă de şovăire, am întrebat: Cine e?

— N-o cunoşti? Este o tânără actriţă, Edith Philipps, pentru care toată Londra se îmbulzeşte s-o vadă în Ofelia. N-ai fost? Trebuie să te duc într-o seară.

— Ia şobolanul de-acolo, James.

El ridică binişor clopotul, trase animalul de coada-i lungă şi-l înfăşură într-o hârtie.

— Şi-acum hai să vedem dacă lumina mai e acolo.

Reluă experienţa: aluna luminoasă strălucea în partea de sus a clopotului.

VIII

Vizitele mele la spitalul Saint-Barnabe deveniri aproape zilnice. Îmi continuam munca la British Museum deoarece eram silit s-o fac şi nici nu-mi puteam petrece tot timpul cu doctorul James, căruia, profesia lui îi lăsa puţin răgaz, dar cercetările prietenului meu mă interesau mai mult decât ale mele. În fiecare zi aşteptam cu nerăbdare ora pe care mi-o fixase; în sala de lectură, în loc să lucrez, îmi priveam vecinii – o tânără cu ochelari de baga, un indian mărunţel cu părul creţ – şi mi-i închipuiam culcaţi pe funebra basculă a lui Gregory. La

ora stabilită alergam spre oraşul docurilor şi al coşurilor fumegânde.

De două ori pe săptămână, lunea şi joia, strada ce ducea la spital era ocupată de piaţa mizeră pe care o văzusem în ziua primei mele vizite. Îmi plăcea să mă opresc dinaintea tarabelor instalate în aer liber, unde se vindea peşte, cărţi de un penny, încălţăminte veche. Uneori stăteam de vorbă cu vânzătorii. Unul dintre ei, William Slutter, îmi plăcea îndeosebi: avea un cap frumos de lord bătrân şi o surprinzătoare distincţie înnăscută. Vindea cu şase penny brichete, ciudate ca formă: un porc care, ridicând piciorul, făcea să scapere scânteia.

— *Wonderful joke* – spunea el. *They never let you down… I was sold out yesterday. I have only a few left*[5].

De fapt, nu l-am văzut vreodată vânzând măcar una. Dar avea veşnic un zâmbet plăcut şi o aparentă încredere în viaţă. Într-o joi, în vreme ce vorbeam cu el despre dificultăţile negoţului său, nici prin cap nu-mi trecea că în săptămâna următoare avea să fie subiectul celei mai extraordinare experienţe.

Şi totuşi aşa s-a întâmplat. Mr. William Slutter a avut o pleurezie purulentă şi a fost adus la Saint-Barnabe într-o stare disperată. În aceeaşi zi, o mare firmă care se lăuda că poate să furnizeze orice, îi livră lui James clopotul de dimensiunea unui om, pe care el îl comandase cu trei săptămâni în urmă. Seara, când l-am însoţit pe James la contravizită, am fost mirat văzând faţa, de obicei atât de liniştită a lui William Slutter, congestionată de febră:

— *Wonderful joke… I have only a few left…* – striga el.

L-am revăzut noaptea următoare, pe la orele douăsprezece, în sala de disecţie.

Începusem să mă obişnuiesc cu această privelişte macabră… James, dimpotrivă, în seara aceea era foarte agitat. Îl ajutase pe Gregory să ascundă clopotul uriaş în amfiteatru şi se temea ca nu cumva preparatorul să-l spargă în timp ce-l transportam tustrei la masă pentru a-l aşeza deasupra cadavrului. Doctorul a trebuit să renunţe la basculă, căci era greu, dacă nu chiar imposibil, să aşeze clopotul în echilibru pe platformă. În schimb, împrumutase iar aparatul de ultraviolete. Gregory, care nu era la curent cu noile noastre cercetări, nu înţelegea ce făcea doctorul şi ne ajuta cu un aer plictisit şi stângaci.

În sfârşit, bietul William Slutter se afla întins sub clopotul uriaş, iar aparatul era aşezat în aşa fel, încât razele treceau prin partea de sus a clopotului. Toate aceste operaţii ne-au luat destul timp, încât ne mai rămăseseră doar şase minute până în clipa când, după orarul, devenit familiar, al acestor experienţe, trebuia să se întâmple „ceva”. James, care era cu ochii la ceas, îi ceru lui Gregory să stingă lumina. Priveam spre partea de sus, invizibilă a clopotului, încercând să nu

pierd direcţia. Aşteptarea mi s-a părut fără sfârşit.

— Un minut… – spuse James.

Am început să număr încet: unu… doi… trei… patru… Am ajuns la cincizeci când a apărut o ceaţă albăstruie, informă la început şi parcă risipită pe toată lăţimea fascicolului. Dar fenomenul a durat puţin, aşa că n-am putut să-l observ bine. Imediat, fumul s-a adunat într-o masă lăptoasă, lungă de vreo patru degete, jos fiind dreaptă, iar sus rotunjită, după forma clopotului. Masa nu era nici imobilă, nici omogenă. Se vedeau acolo curenţi mai luminoşi, alţii mai întunecaţi. Nu ştiu cum să vi-o descriu mai bine decât asemuind această masă cu fumul unor ţigări, fumuri de densităţi şi culori uşor diferite, ale căror rotocoale şi inele se suprapun până ce ajung să alcătuiască o imagine cu contururi bine definite.

— Domnule doctor – spuse Gregory, cu o voce înspăimântată. Domnule doctor, vedeţi un ou luminos?

— Linişte! răspunse James, cu vocea lui răguşită.

Prin câmpul aparatului am văzut trecând capul doctorului, ale cărui trăsături deveniră pentru o clipă luminoase. Apoi el dispăru din nou în întuneric. Fără să-l văd, simţeam că stă aplecat, pentru a observa mai bine, asupra substanţei stranii, devenită prizoniera lui. Mă gândeam la William Slutter… Oare sub clopotul de sticlă rămăsese, într-adevăr, ceva din ceea ce fusese sufletul lui naiv şi resemnat? Era oare cu putinţă ca tot ceea ce dăduse viaţă corpului neînsufleţit să fie concentrat acum în acest mic spaţiu? Captasem în clopot vreo forţă impersonală, sau pe individul William Slutter? Putea el oare să ne vadă? Era conştient de nemaipomenita lui aventură? Se mai gândea acum la *wonderful joke?*… Şi dacă într-adevăr, exista şansa infimă ca el să fie conştient, aveam noi oare dreptul să ţinem un suflet în captivitate?

— Lumina, Gregory! se auzi vocea lui James.

Am rămas descumpănit, revăzându-l pe doctor, pe preparatorul cu mustăţile-i pomădate, aparatul acoperit cu o pânză neagră şi, sub clopotul lipsit acum de strălucire, cadavrul unui bătrân cu mustăţi albe.

James mă privi, clătinând din cap; simţeam că şi el era copleşit de succes.

— Aţi văzut, domnule, oul luminos? mă întrebă Gregory.

— L-am văzut cu toţii – răspunse James, nerăbdător. Gregory, doresc să păstrezi acest clopot fără să-l spargi şi, mai ales, *fără să-l întorci.* Ai înţeles?

— Da, domnule doctor – răspunse celălalt, morocănos. Dar să nu-mi mai aduceţi încă unul, că n-am unde să-l mai pun. Şi aşa, dacă or să-l găsească studenţii…

— Cine-ţi vorbeşte de-un al doilea clopot?! O să te-ajutăm să-l

ascunzi pe acesta.

Am pus toţi trei mâna, reuşind să ducem treaba la bun sfârşit cu destulă bătaie de cap, apoi ne-am despărţit de Gregory. Acesta părea destul de reţinut.

Când am ajuns în curtea spitalului, sub un cer înstelat, i-am spus lui James:

— Cred că ar fi trebuit să-i dai câteva lămuriri… Ai nevoie de el… Or, astă-seară…

— Eşti nemaipomenit! Ce vrei să-i spun? Ştie şi el tot atât cât ştiu eu sau dumneata… Poţi să explici ceea ce am văzut?

I-am declarat că mă simţeam incapabil, dar că experienţa părea să confirme toate teoriile pe care mi le expusese în seara primei noastre întâlniri. Dacă nădăjduise vreodată să fixeze, să conserve ceva din fiinţa umană după moarte, era pe calea unei asemenea realizări. De altfel, l-am mărturisit că nu vedeam la ce l-ar mai conduce succesul dobândit, căci, admiţând că ar ţine sub clopot sufletul lui William Slutter, tot n-ar putea să comunice cu el, şi am adăugat că-i contest dreptul de a păstra prizonieră această substanţă necunoscută.

— Căci, dacă presupui, doctore, că legea naturii umane prevede, într-adevăr, ca după moarte un fluid vital să se desprindă de trupul nostru şi să se amestece în cine ştie ce rezervor de viaţă universal, de ce şi cum să ne opunem? Clopotele tale nu sunt veşnice şi va veni ziua când William Slutter, cu toate precauţiile tale, va înceta de a mai fi William Slutter. Atunci, ce altceva vei face decât să prelungeşti în zadar o existenţă, în condiţii, poate, cumplite?… Ai făcut o descoperire care-ţi va aduce o oarecare glorie în ziua când o vei face cunoscută publicului. Dar redu pericolul acestor experienţe la strictul necesar… „Căci se petrec în cer şi pe pământ, mai multe lucruri decât a visat, Horatio, filosofia ta”.

— Mi-al adus aminte că trebuie să te iau într-o seară să vezi *Hamlet*… Noapte bună!

IX

Ducându-mă atât de des la spitalul Saint-Barnabe, am cunoscut, fireşte, şi câţiva doctori. De mai multe ori, James m-a condus în sufragerie pentru a lua masa cu el şi astfel am stat de vorbă cu vecinii mei; m-am împrietenit mai ales cu doctorul Digby, care era, cum se spune acolo, „psihiatrul casei”. M-am simţit întotdeauna atras de societatea psihiatrilor, predilecţie pe care mi-o explic greu, dar pe care nu mi-o pot înfrânge. Experienţa anormalilor le conferă o inteligenţă mai vie, mai ingenioasă decât a oamenilor normali. Pentru mine, care încercam să fiu scriitor şi să înţeleg oamenii, conversaţia lor conţinea întotdeauna învăţăminte preţioase. În plus, Digby îmi plăcea mai mult

ca oricare altul. Era un bărbat scund, chel, cu ochi plini de înţelepciune şi vorbind cu o voce blândă, concis şi inteligent.

A doua zi, ajungând mai devreme de ora fixată de James, am făcut câţiva paşi pe terasa împodobită cu flori, care, în interiorul spitalului, străjuieşte malul apei, şi l-am întâlnit pe Digby în halat.

— Ia te uită ! Eşti singur? Prietenul nostru e bolnav? Nu l-am văzut la dejun.

— Sper că e sănătos, doctore, dar nu va fi liber decât peste un sfert de oră.

Începu o frază, se opri ca şi când ar fi ezitat, apoi reluă:

— Iată că… mai bine, nu... Ba da… Pentru că ai un sfert de oră de pierdut, vino în birou la mine.

Era o încăpere luminoasă, aşezată chiar deasupra terasei şi ticsită de dosare, de fişe, de clasoare.

— Ţigări?… Whisky? mă întrebă Digby. Nu? Atunci ascultă; pentru că am prilejul să te văd singur o clipă, aş dori să-ţi vorbesc de James. Eşti prietenul lui, eşti străin de spital şi ai putea să ne faci un mare serviciu.

— Aş fi foarte fericit, dacă-mi stă în putinţă. Dar cum?… Influenţa mea asupra lui James…

— Iată cum… Dar mai întâi trebuie să fim înţeleşi că tot ceea ce-ţi spun este confidenţial şi nu trebuie să destăinui nimănui nimic. De acord?

— Fireşte.

— Ei bine, atunci… Am toate motivele să cred că eşti la curent cu unele experienţe misterioase pe care le urmăreşte James, într-un scop cu totul de neînţeles, folosind cadavrele bolnavilor decedaţi aici în spital… Nu-i aşa?

— Ce interogatoriu!… Nu pot să-ţi răspund, doctore… Şi te rog să nu iei răspunsul meu nici ca o confirmare, nici ca o tăgadă… înseamnă doar că eu consider faptele prietenului meu depinzând exclusiv de conştiinţa lui.

— Îţi aprob atitudinea – mi se adresă doctorul, zâmbind – dar în ceea ce mă priveşte sunt sigur că-mi fac datoria aducându-ți la cunoştinţă că autorităţile spitalului sunt alarmate. Până în prezent nu a fost ordonată nici o anchetă, în primul rând pentru că James nu are aici decât prieteni, apoi pentru că experienţele, aşa cum au fost descrise, par absurde, dar inofensive.

— Într-adevăr, am impresia că, de vreme ce cadavrele sunt supuse disecţiei, cu atât mai mult…

— Fii atent, eşti gata să spui lucruri pe care nu le doreşti… Înţelege-mă… Dacă zvonurile acestea ar ajunge, nu la medici, ci la persoane mai puţin indulgente din Consiliul de Supraveghere, prietenul nostru ar putea avea necazuri destul de mari. Dar nu aceasta

mă interesează cel mai mult… Mă tem mai ales… Ai să-ţi spui în sinea dumitale: „Specialiştii ăştia văd în orice numai specialitatea lor…” Cu atât mai rău!… Mă tem mai ales că unele experienţe sunt periculoase pentru sănătatea psihică a lui James, şi despre starea lui de spirit aş dori să-ţi spun, dacă-mi îngădui, câteva cuvinte, pentru că, ţi-o repet, împrejurările par să te fi adus în situaţia de a-i fi util… Mai întâi, cunoşti ceva din viaţa lui personală?

— Ce numeşti viaţa lui personală? L-am cunoscut în timpul războiului… Nu ştiu nimic din ceea ce i s-a întâmplat înainte şi, de altfel, nici despre povestea lui de dragoste de după război, căci e o fire care, asemenea tuturor englezilor, vorbeşte puţin despre aceste probleme.

— Atunci îţi voi spune ceea ce cred că e necesar să ştii… James s-a căsătorit în martie 1914 cu o tânără daneză de o rară frumuseţe, care-şi făcea studiile de medicină la Londra. Am cunoscut-o bine. Era o femeie de o inteligenţă surprinzătoare de altfel deschisă şi generoasă, dar cu desăvârşire neadaptată la modul de viaţă englezesc şi care nu l-a iubit niciodată pe James. El, dimpotrivă, o adora şi cred că, dacă ea s-a căsătorit, a făcut-o din milă pentru sentimentul puternic pe care i-l inspirase. Pe la sfârşitul anului 1915, când James a plecat în Franţa, Hilda James, care se simţea aici singură, s-a reîntors în ţară. Acolo a întâlnit un tânăr, mai bine făcut pentru a-i plăcea. I-a scris lui James în mod loial, dar fără menajamente… I-a cerut libertatea. El s-a revoltat, a refuzat vehement… Într-o zi, pe front, James a aflat că ea a murit în împrejurări obscure, dramatice, pe care nu le prea cunosc… Nu s-a consolat însă niciodată…

— Cât de enigmatici sunt oamenii!… Aşadar, când trăiam amândoi în acelaşi adăpost, în Belgia, el trecea prin această dramă şi eu n-am ştiut nimic.

— Da… Această imposibilitate de a ne exprima constituie în acelaşi timp forţa şi primejdia caracterului nostru, al englezilor… Noi nu ne destăinuim. Ne „refulăm”, cum spune azi publicul, cu un pedantism cam naiv. Ceea ce dovedeşte demnitate, dar e periculos pentru spirit. În cazul lui James, pe care l-am observat îndeaproape, m-am speriat foarte rău în primii ani după război… Trăia atunci într-o singurătate, într-o privaţiune sentimentală pe care Dumneata, francez, cu greu ţi-o poţi imagina. Dacă n-ar fi fost munca la spital, care, din fericire, îl interesa, nu ştiu dacă raţiunea lui ar fi rezistat… În sfârşit, acum doi ani, pe când îşi petrecea concediul la părinţi, în Wiltshire, a fost chemat de urgenţă la căpătâiul unei tinere bolnave, întrucât medicul din partea locului lipsea. Era o actriţă.

— Miss Edith Philipps? am întrebat.

— Ţi-a vorbit de Miss Philipps?

— Nu… sau… oarecum… Dar i-am văzut fotografia în camera lui

şi l-am întrebat cine e.

— Ştii, aşadar, că e foarte frumoasă, dar n-ai putut să remarci, aşa cum am făcut-o eu, că seamănă nespus de mult cu fosta soţie a lui James… De bună seamă, aşa se explică faptul că s-a ataşat de ea chiar din prima zi când a întâlnit-o, cu o forţă care a crescut mereu. Să nu-ţi imaginezi că e iubita lui. E neprihănită; stă împreună cu tatăl ei, Gerald Philipps, el însuşi unul din marii noştri actori. Ea s-ar fi căsătorit, fără doar şi poate, dacă n-ar fi avut o sănătate atât de şubredă, încât noi, doctorii, cu greu înţelegem cum de rezistă în meseria ei… Ce crede ea despre prietenul nostru? Îl iubeşte? Are vreo afecţiune sau îi este indiferent? Nu i-am văzut împreună şi tot ce ştiu despre ei am aflat de la terţe persoane. Ştiu numai că el o iubeşte cu disperare, că îşi petrece lângă ea toate ceasurile libere şi, ştiind-o foarte bolnavă, trăieşte cu groaza că o va pierde… Iată ceea ce doream să-ţi. spun pentru a te orienta puţin în relaţiile dumitale cu el… Nu vreau să adaug nici una din concluziile pe care le trag din toate aceste fapte… pentru că eşti prea apropiat de el şi pentru că ştiu din experienţă cât e de periculos să sădeşti, pe un teren hipersensibil, sugestii ce devin repede virulente… îmi cer scuze pentru această sinceritate.

— Îţi mulţumesc, doctore Digby, dar nu te-nţeleg prea bine… Ce-ai dori să fac? N-am nici un fel de autoritate asupra lui James şi n-o cunosc deloc pe Miss Philipps, iar, pe de altă parte, nu voi rămâne multă vreme în Anglia… chiar dacă aş dori, nu se poate. Iar după plecarea mea, e foarte probabil că-l voi pierde pe James din vedere.

— E adevărat şi nu-ţi cer nimic precis. Am vrut doar să cunoşti faptele, să nu mergi pe dibuite pe un teren dificil… Acum nu-ţi rămâne decât să chibzuieşti… Dacă poţi să-l determini să renunţe la nişte experienţe socotite eretice, cred că-l vei face un serviciu, chiar un dublu serviciu. Şi acum du-te repede la el, căci te-am reţinut mai mult de un sfert de oră.

Ne-am despărţit. Când am intrat în camera lui James, soneria se auzi surd: doi-patru… doi-patru… doi-patru… Deci James fusese chemat într-o sală, iar eu a trebuit să-l aştept Am recunoscut atunci că printre fotografiile de pe şemineu, una, mai mare, era a unei alte femei, mai tânără şi mai gingaşă. Nu o observasem prima oară, pentru că semăna uimitor de bine cu tânăra din celelalte fotografii.

X

Cu câteva zile în urmă, când James îmi propusese să vedem *Hamlet,* invitaţia lui mă lăsase destul de indiferent. Viaţa pe care o duceam pe atunci cu el, alături de bolnavii lui, vârât în cercetările sale, mi se părea la fel de frumoasă, la fel de variată ca în cele mai

profunde drame. După convorbirea mea cu Digby, doream nespus s-o cunosc pe Edith Philipps, aşa că i-am amintit lui James de propunerea făcută. Mi-a făgăduit că va reţine bilete în prima lui seară liberă.

În drum spre teatru, mi-a explicat că era vorba de o trupă de amatori. Criticii lăudaseră cu atâta entuziasm pe tânărul interpret al lui Hamlet, pe un bătrân actor necunoscut în rolul lui Polonius şi, mai ales, pe Miss Philipps în Ofelia, încât directorul de la West End pusese o sală la dispoziţia actorilor. De atunci, toată Londra dădea buzna la spectacol. Shakespeare deveni o modă şi mulţi declarau la plecare că văzuseră *Hamlet* pentru prima dată. Pentru cei mai mulţi, era, desigur, adevărat, îmi spuse James, dar Anglia, la fiecare cincizeci de ani, îl redescoperea pe *Hamlet*. Chiar şi tatăl prietenei lui, Gerald Philipps, debutase în rolul lui Hamlet şi „descoperise" englezilor de pe la 1880, pe necunoscutul dramaturg William Shakespeare.

Pentru mine ca şi pentru spectatorii pe care-i ironizase James, *Hamlet* a fost în seara aceea o piesă nouă. Actorii avuseseră simpla, dar rara înţelepciune de a nu tăia nimic din textul lui Shakespeare. Tânărul care-l întruchipa pe prinţul Danemarcei juca cu forţă şi naturaleţe. Când vorbea de „lumea aceasta hâdă, obosită, stearpă", mi se părea tot atât de aproape de noi, ca şi Barres în tinereţe sau Benjamin Constant. Era eternul tânăr. De cum şi-a făcut apariţia Miss Philipps, am remarcat că întruchipa eterna tânără fată. În prima scenă cu Polonius, dădu dovadă de un amestec de îndrăzneală naivă, fericire, sfiiciune şi supunere filială, care m-a încântat.

— Dar e adorabilă prietena dumitale! i-am spus în pauză lui James.

Păru fericit.

— Poţi să i-o spui chiar personal. Am anunţat-o că vom merge să cinăm împreună… Ei, îţi place?

— Sunt încântat! Este extraordinar!… O singură critică: Fantoma. M-a dezamăgit. De ce s-o pună să vorbească din culise? *Sub* săbii trebuie să strige „cârtiţa bătrână" a lui Shakespeare: „Jură!" Îţi aminteşti ce spune Goethe în *Wilhelm Meister*? Goethe e de părere că Fantoma trebuie să se mişte pe sub pământ, iar o flăcăruie ţâşnind din adâncuri ne indică locul unde se află.

— Licărirea odică? mă întrebă James în şoaptă, privindu-mă cu un zâmbet imperceptibil. Mă-ntreb ce face acum fantoma lui William Slutter?

— Chiar voiam să te-ntreb, mai e sub clopot?

— Da, m-am mai uitat niţel la ea aseară; închisoarea de sticlă ne-o păzeşte cu credinţă.

— Nu vrei să-i redai libertatea, doctore?

Îmi făcu semn să tac, ducându-şi un deget la buze. În faţa noastră, o plasatoare oferea îngheţată şi pachete de ciocolată. Soneria anunţă

că pauza se sfârşise. Ne-am cufundat din nou în lumea lui Shakespeare.

Vă veţi mira, desigur, văzând că vorbesc atât de amănunţit despre reprezentaţia lui *Hamlet* în mijlocul unei povestiri al cărei subiect este atât de diferit; am însă două motive destul de puternice. Mai întâi, în seara aceea am cunoscut-o pe Miss Philipps, care, aşa cum veţi vedea, va juca un rol important în enigma pe care doresc să vi-o dezvălui. De asemenea, nu ştiu de ce, atmosfera din *Hamlet* rămâne pentru mine legată de amintirea doctorului James. A fost singurul prilej când am putut să-mi dau seama de profunzimea sentimentelor ascunse, deznădăjduite ce sălăşluiau sub masca tragică şi impasibilă. În scena comedianţilor, când Hamlet consideră că e ruşinos ca un actor să izbucnească în hohote de plâns şi să pălească pentru o emoţie simulată când, de fapt, asemenea pasiuni pe el nu-l tulbură, l-am văzut pe James aplecându-se înainte şi deschizând gura ca şi cum s-ar fi pregătit să strige versurile. În scena nebuniei Ofeliei, pentru prima şi ultima dată i-am zărit o lacrimă lunecându-i pe obraz. Trebuie să mărturisesc însă că Edith Philipps era, într-adevăr, emoţionantă. Ochii săi priveau larg deschişi spre o lume doar de ea cunoscută. Vorbea şi cânta cu un glas monoton, nespus de blând, oferind flori nevăzute: „Iată un rozmarin ca amintire. Te rog, dragostea mea, adu-ţi aminte". M-a făcut şi pe mine să mă gândesc la atâtea lucruri care s-au sfârşit şi care au fost frumoase.

— Ştii ce este admirabil în jocul ei? mi se adresă James în pauză. Reuşeşte să-ţi dea impresia (pe care ţi-o dau adesea nebunele adevărate) că nebunia este un refugiu aproape conştient… Ofelia nu mai vrea să vadă această lume groaznică, şi-a făurit alta, o lume a florilor, a amintirii, şi despre această lume va vorbi cu vocea-i blândă, implacabilă, până la sfârşit… Într-adevăr, nici un teatru nu e mai uman, mai profund uman ca acesta.

După ce scena se umplu de morţi, după ce tânărul Fortinbras puse ca Hamlet să fie purtat pe umerii a patru căpitani, după ce publicul aplaudă îndelung, iar orchestra intonă *God save the King,* am ieşit fără să schimbăm o vorbă.

— Câţi morţi! am spus eu, în sfârşit.

— Ca-n viaţă – răspunse James. Vrei să ocolim teatrul şi s-o căutăm pe Edith la cealaltă intrare? Cu siguranţă că e gata, căci are destul timp să se schimbe în ultimul act.

Ce-i drept, am găsit-o aşteptându-ne la portar. Era tânăra cea mai simplă din lume. Părea fericita de cele câteva complimente pe care i le-am adresat, ca şi când nu i-ar fi spus toţi criticii din Londra că e o actriţă genială. James ne-a condus într-un mic restaurant francez. Acolo, la lumină, am văzut-o mai bine. Era la fel de frumoasă ca şi în fotografii, dar de o uimitoare paloare. În timpul mesei a fost tare

veselă. Calitatea discuţiilor ei m-a dezamăgit întrucâtva, dar oare nu eşti întotdeauna nu pic dezamăgit de o actriţă pe care ai auzit-o într-o capodoperă? În mod inconştient, îi împrumuţi ceva din spiritul lui Shakespeare, al lui Musset. Doreşti, aproape că speri să poată fi şi în viaţă Julieta, Desdemona, Camille. Dai însă de o copilă. Era nevoie de mai mult spirit de pătrundere, pe care eu nu-l aveam pe-atunci, pentru a descoperi în ea acel farmec într-adevăr poetic. Azi îmi dau prea bine seama prin ce anume Edith Philipps era încântător de shakespeariană. Dar James o înţelesese mai demult. Am fost mişcat de tandra lui admiraţie pentru ea. Ieşind din restaurant, ne-am despărţit căci, înainte de a se reîntoarce la spital, James voia s-o conducă la tatăl ei.

XI

Dacă am reuşit să vă dau o idee despre caracterul lui James, aţi înţeles, desigur, că, ori de câte ori ne-am văzut, n-a mai pomenit un cuvânt despre Edith Philipps. Am încercat în mai multe rânduri, luând de pe şemineu vreo fotografie de a fetei şi privind-o cu atenţie, să-l „provoc" pe doctor să atace acest subiect; dar n-am reuşit niciodată. Am regretat, nu numai din curiozitate, ci pentru că eram convins, şi încă mai sunt, că prietenul meu ar fi fost mai puţin nefericit dacă ar fi putut să vorbească despre suferinţele-i nedesluşite şi triste ce-l copleşeau.

Am încercat de mai multe ori, aşa cum i-am promis doctorului Digby, să-l abat de la experienţele sale. I-am atras atenţia că Gregory scăpase de sub influenţa lui, că nu ne mai ajuta decât cu un aer bănuitor şi lipsit de bunăvoinţă, iar pentru bancnotele, din ce în ce mai numeroase, primite din partea lui James, abia catadicsea să mulţumească. Şi doctorul observase, ca şi mine, aceste simptome neliniştitoare, dar continua să se ducă în amfiteatru. Trebuie să mărturisesc că cercetările lui luaseră o întorsătură foarte ciudată, iar eu, care le dezaprobam, nu mă puteam abţine să nu le urmăresc cu pasiune.

Mai întâi, izbindu-se de dificultatea manevrării şi conservării clopotelor uriaşe de sticlă, James a avut ideea, simplă dar ingenioasă, de a le instala în partea superioară un balon cu un diametru de patru degete ce comunica cu clopotul printr-un tub de sticlă. Examinând apoi la ultraviolete, am văzut, după cum era şi firesc, că fluidul se înălţa din clopot spre balon. Acesta devenea aproape în întregime luminos, iar clopotul rămânea întunecat. Nimic mai simplu apoi decât să tai tubul cu ajutorul unui suflai. Să-l închizi şi să păstrezi într-un spaţiu foarte restrâns „materia" sau „energia" ce ne interesa. Sudând deasupra clopotului un tub nou, prevăzut la cealaltă extremitate cu un balon, te puteai servi de acelaşi clopot, până când, datorită unei

manevre greşite, s-ar fi spart.

Aceste baloane mici de sticlă, uşor de transportat, erau păstrate în camera doctorului. Pentru a nu le confunda, lipise pe fiecare din ele o etichetă indicând numele celui de la care fusese recoltat conţinutul din balonaş şi data evenimentului, pe care oricine l-ar fi numit moarte şi pe care James îl numea metamorfoză. Balonul nr. 1 era al lui William Slutter;nr. 2 – o bătrânică precupeaţă de peşte, Mrs. Prim; nr. 3 – un marinar norvegian. În total erau acum şapte, aşezate alături pe unul din rafturile goale din camera lui James. Petreceam ore în şir privindu-le. Păreau nişte balonaşe de săpun ce se solidificau brusc prin cine ştie ce miracol. În fiecare pâlpâiau două licăriri alungite în care se îmbinau nuanţe de albastru şi verde, unele concave altele convexe, luând forma balonului. Cred că nu era altceva decât imaginea, reflectată în cele două feţe ale sferei, a ferestrei, a cerului, a copacilor. Dar uneori mi se părea că văd tremurând şi alte forme cu mult mai uluitoare.

— Ia te uită! îmi spunea James când mă găsea În contemplaţie dinaintea rafturilor. Îmi priveşti „sufletele”.

— Dacă ai şti cât doresc, doctore, să le redai libertatea.

— Mai târziu – îmi răspundea el – mai târziu… când voi cunoaşte tot ceea ce pot afla de la ele.

Din când în când controla, cu ajutorul razelor, dacă nu cumva „sufletele” sau, mai degrabă, „spectrele fluidice”, cum le numea, nu scăpaseră prin pereţii transparenţi ai temniţei lor. Nu observa însă nici o schimbare. De fiecare dată regăsea aceeaşi strălucire lăptoasă, aceleaşi mişcări în vârtejuri ale substanţei. O viaţă de neînţeles, dar reală, se menţinea în interiorul baloanelor.

James descoperise că fluidul exercita o acţiune evidentă asupra obiectivelor exterioare. Când apropiai de unul din baloane un ecran dintr-o substanţă fluorescentă, acesta devenea uşor luminos. Multă vreme am nădăjduit că ar fi cu putinţă să comunicăm astfel cu spectrele. Luminozitatea ecranelor supuse influenţei baloanelor varia necontenit. S-ar fi putut stabili o conversaţie, pornind de la perioadele scurte sau lungi de lumină. Dar toate strădaniile mele de a interpreta aceste semne au rămas zadarnice. James a încercat să „bombardeze psihonii”, prima oară cu raze X, iar a doua oară cu elemente radioactive. Ultimele experienţe, care de altfel n-au dat nici un rezultat, mi-au displăcut. Le consideram şi inutile, şi crude. Cuvântul „crud” va surprinde poate, dar ce ştiam noi oare despre efectul acestor bombardamente atomice asupra unei substanţe ce putea fi sensibilă? În această privinţă, am avut nenumărate discuţii cu James. Într-o zi, pornind de la o experienţă mult mai simplă, dar care mi se părea de-a dreptul condamnabilă, ele au reînceput atât de violent, încât am crezut că vor pune capăt prieteniei noastre.

Lipsisem două zile, având de făcut cercetări într-o bibliotecă din Oxford. La întoarcere, ducându-mă pe la prietenul meu, l-am găsit examinând două baloane adăugate colecţiei sale în timpul absenţei mele şi purtând numerele 8 şi 9. Nr. 8 era Agatha Lind, o tânără dansatoare care se sinucisese cu veronal; nr. 9 era un rus, Dimitri Roskov, mort de cancer. M-am mirat văzând că, în loc să taie tubul pentru ca baloanele să rămână perfect sferice, James lăsase tubul legat de balon, mulţumindu-se să-l sudeze doar la cealaltă extremitate.

— Ian te uită, constat că ai adoptat o metodă nouă, James? l-am întrebat. Nu-mi place. Răpeşti toată frumuseţea baloanelor noastre de săpun.

— Nu ştii ce vreau să fac – mi-a răspuns el. Ai să vezi că am motivele mele. Ba chiar cred c-o să-ţi placă, dumitale care te plângi necontenit că e barbar să ţii „prizonier” un suflet în singurătate.

— Ce vrei să spui?

— Foarte simplu… Închipuie-ţi că am să stabilesc o legătură între aceste două tuburi, aşezând unul din baloane deasupra celuilalt; oare ce-o să se întâmple?

— Nu ştiu. E posibil ca cele două fluide să se amestece şi să ocupe tot spaţiul.

— Şi eu tot aşa cred… Şi-atunci nu mai ai un suflet singuratic, ci două unite în chipul cel mai strâns, cel mai intim, aşa cum nu s-ar putea concepe o legătură pământească… Ce zici? Nu crezi?

— Nu ştiu, doctore, dar mi se pare o idee monstruoasă şi nu pot să pricep cum de ţi-a venit… Cum? Cauţi la întâmplare două fiinţe care nu se cunosc, care, cine ştie, s-ar urî, şi le impui, după cum zici, cea mai intimă legătură cu putinţă, aşa cum nici măcar nu se poate imagina?… Şi asta fără nici un motiv, din simplă curiozitate… Dar ce tot vorbesc eu, nici măcar din simplă curiozitate, căci ce afli de pe urma acestei încercări?… Nimic, deoarece, admiţând că ne aflăm în prezenţa unor fiinţe sensibile şi conştiente, tot nu poţi să intri în legătură cu ele.

James mă privi grav şi chiar întristat:

— Cât de nedrept eşti! Ştii că nu sunt rău, ba dimpotrivă… Am cunoscut prea mult durerea ca să fiu rău. Că ceilalţi mă blamează pentru experienţele mele, la rigoare, înţeleg, dar dumneata... Ar fi trebuit de mult să-ţi dai seama că nu m-aş fi ocupat de aceste experienţe periculoase dacă n-aş fi sperat că ele pot deschide perspective aproape infinite… Ai cât de cât încredere în mine!… Îţi promit că voi pune capăt tuturor cercetărilor de îndată ce voi găsi ceea ce urmăresc…

— Nu, James, te implor… lasă totul baltă. Renunţă… Am să-ţi spun un lucru pe care n-ar fi trebuit să-l spun… Te-asigur că, dacă nu renunţi dumneata de bunăvoie la căile acestea periculoase, te vor sili

alţii s-o faci…

— Ţi s-a spus ceva? întrebă el, cu însufleţire. Iată. Un motiv în plus ca să mă grăbesc… Voi trece imediat la experimentare.

— Eu nu-ţi voi fi complice. La revedere!

Am plecat, dar, o dată ajuns în stradă, am regretat cele spuse.

XII

A doua zi dimineaţa am primit la hotel un mesaj:

Dragul meu, nu fi încăpăţânat. Nici eu nu sunt. Am redat libertatea protejaţilor tăi. Vino. Eşti singurul căruia îi pot vorbi şi simt nevoia să vorbesc. De altminteri, arzi de dorinţa să afli ce s-a mai întâmplat.

Al tău, H. B. James.

Am sărit într-un taxi şi i-am strigat şoferului:

— Saint-Barnabe's Hospital!

Când am sosit, portarul, cu care mă împrietenisem, mi-a spus unde-l puteam găsi pe James, care tocmai fusese chemat într-unul din saloane. Am urcat şi i-am zărit de departe chipul frământat luminându-se în clipa când m-a văzut. S-a îndreptat spre mine şi m-a luat afectuos de braţ.

— Poţi fi fericit – mi-a spus el în şoaptă. Am spart cele două baloane… Dar am regretat că n-ai fost de faţă şi am să-ţi explic îndată de ce… Aşteaptă-mă o clipă.

Dispăru îndărătul paravanului de creton, pus în jurul patului unei femei care urma să fie consultată. Am aşteptat. După câteva clipe a apărut şi m-a condus pe terasă.

— Ei, James? Rezultatele sunt nule?

— Nule? Nu, nu chiar… Rezultatele-s foarte ciudate, dar mă întristează…

— Cum aşa? Mă înspăimânţi… Ce s-a întâmplat?

— Nimic grav… Dar amândoi am crezut că fluidul celor două baloane va ocupa tot spaţiul disponibil… Ei bine, nu… Când am expus la raze sistemul celor două baloane sudate, unul singur, cel de deasupra, era luminos.

— Ia te uită ! Şi cum explici?

— Nu explic nimic, dragul meu… Eu nu explic niciodată nimic, eu constat doar… Aşadar, tot fluidul din cele două baloane s-a adunat în balonul de deasupra… Bine!… Spune-mi acum… ce crezi: că balonul acesta e mai strălucitor ca de obicei, sau nu?

— Mai strălucitor, evident, doar cuprinde…

— Ei bine, dragul meu, nu, şi asta mă întristează. E aproape stins. Care să fie sensul profund al acestui fenomen? Semnul cărei realităţi spirituale sau afective? Nu vom afla poate niciodată, nici dumneata, nici eu. Dar în faţa acestei lumini terne şi aproape cenuşii, a curenţilor

slabi şi estompaţi, m-am gândit la scrupulele tale. Şi le-am găsit mai îndreptăţite decât mi s-au părut la început. Mi-am zis că, chiar dacă n-ar fi decât o probabilitate de una la un milion ca două fiinţe să fie în clipa aceea nefericite din vina mea, şi tot ar fi un motiv îndeajuns de puternic pentru a încerca să le salvez… Îţi închipui prin ce momente ciudate şi penibile am trecut, îmi repetam într-una: „A muri, a dormi, nimic mai mult", vorbele prietenului nostru Hamlet. Îmi spuneam că, după viaţa asta atât de aspră, e totuşi groaznic să refuzi oamenilor somnul şi repausul… În cele din urmă am luat un ciocan, am spart tubul şi am răsturnat balonul.

— Şi s-a golit?

— Fireşte.

— Bravo, doctore. Sunt încântat… şi aş fi şi mai şi dacă mi-ai promite că te opreşti aici… În punctul la care ai ajuns cu cercetările, şi dată fiind precizia cu care le conduci, nu mai văd decât două căi: sau trebuie să le faci cunoscute şi să le repeţi în faţa savanţilor, sau trebuie să renunţi la ele pentru ca să nu-ţi pierzi inutil slujba şi prietenii… Pe mine, oricum, o să mă pierzi. Perioada mea de studii ia sfârşit; nu pot să stau toată viaţa în Anglia. Voi pleca peste cincisprezece zile şi, te-asigur, voi pleca mult mai liniştit dacă-mi juri…

— Nu fi sentimental, *old man*[6]… În Franţa, după cincisprezece zile, mă vei uita cu desăvârşire. Dar ai dreptate când spui că n-are nici un rost să continui să repet experienţe identice, că oricum, nu vreau cu nici un preţ să le fac cunoscute… N-o să mai încerc… Sau, cel puţin, n-am să mai încerc decât o singură dată… dacă împrejurările îmi vor fi favorabile. Dacă eşuez, toată strădania mea nu va fi fost decât un vis lugubru.

— Şi-i vei reda libertatea lui William Slutter?

— Dumneata i-o vei reda astă-seară.

Şi, într-adevăr, eu am spart în seara aceea balonul nr. 1. Înainte de a mă hotărî s-o fac, l-am ţinut multă vreme în mână. Oare, spărgându-l, nu voi pune capăt celei de a doua existenţe, atât de scurte, a lui William Slutter? N-aveam cum să aflu; să las natura să-şi urmeze cursul obişnuit, mi se părea calea cea mai puţin primejdioasă. Am dat drumul balonului într-un mojar de fontă şi am avut impresia că zgomotul de sticlă spartă se împletea cu o vibraţie nespus de îndepărtată, nespus de uşoară şi totuşi perceptibilă.

*

Când l-am întâlnit pe doctorul Digby, am putut să-l asigur că James a renunţat la cercetările care speriaseră autorităţile spitalului. Digby aflase însă de la informatorul lui, care, neîndoielnic, nu era altul decât Gregory…

— Sunt bucuros de cele ce-mi spui, căci n-am mai fi putut să-l

salvăm multă vreme.

Nu i-am mărturisit însă că James, când a făcut promisiunea, şi-a rezervat o anume circumstanţă. Totuşi eram aproape sigur că prietenul meu, în clipa când rostea acele cuvinte, se gândea la un lucru precis, ba chiar credeam că-l cunosc îndeajuns de bine pentru a intui care era acel lucru. Văzusem că eşecul experienţei prin care încercase să unească strâns două suflete sau (cum ar fi spus el) două spectre fluidice îi pricinuise o cruntă dezamăgire şi că această dezamăgire însemna mult mai mult decât eşecul unui savant a cărui ipoteză se dovedise falsă. La James, dominant era, ceea ce remarcasem de multă vreme, simţul acut şi dureros a ceea ce reprezintă pentru fiinţele umane iremediabila despărţire a morţii. Mi-a vorbit adesea, cu acele cuvinte pe care doreşti atât de mult să le rosteşti şi pe care nu le vei mai spune decât unui cadavru orb şi surd. De bună seamă, posibilitatea unei legături mai durabile a doua fiinţe îl atrăgea, îl emoţiona în cel mai înalt grad.

În locul unei forţe vitale mai mari pe care dorise, şi crezuse că o găseşte realizând această legătură în lumea stranie a „spectrelor", constatase, dimpotrivă, stingerea celor două fiinţe unite. Totuşi dorinţa lui nu se stinsese. Îşi spunea, desigur, că eşecul se explică prin aceea că cele două fiinţe erau făcute să se respingă, nu să se unească. Se mai gândea că, dacă ar putea combina, atom cu atom, două fiinţe profund ataşate, ar apărea o stare superioară. Am mai spus că, sub înfăţişarea lui sarcastică, era un sentimental şi credea nemărginit de mult în prietenie, în iubire. Şi eram sigur că experienţa unică de care îmi vorbise avea să fie încercarea de a uni şi după moarte, dacă întâmplarea i le-ar trimite vreodată în ultimele lor clipe, două fiinţe care în viaţă au fost perfect unite.

De bună seamă, credeţi că avea prea puţine şanse. Eu însă eram mai puţin sigur. Nu poţi cunoaşte bine viaţa unui mare oraş, cu tot ce are el dureros şi frumos, atâta vreme cât n-ai fost implicat în ea ca medicul sau poliţistul. De două luni văzusem la Saint-Barnabe atâtea cazuri extraordinare, încât orice mi se părea posibil. Dar şederea mea în Anglia se apropia de sfârşit şi ştiam că nu voi fi martorul acestei ultime experienţe a doctorului James, chiar dacă el ar face-o vreodată. În cele cincisprezece zile care-mi mai rămăseseră nu l-am mai văzut decât o singură dată. Munceam mult. Întâlnisem un prieten francez care era secretar la Ambasadă şi cu care am petrecut câteva seri. Nu m-am dus la Saint-Barnabe decât în ajunul plecării. Telefonându-i lui James ca să-l întreb dacă pot să-l întâlnesc, îmi lăsase vorbă la portar să vin pe la nouă seara în camera lui.

*

Când am intrat, nu era în odaie. Am luat o carte şi m-am aşezat în fotoliu. Apoi, cum James întârzia, am dat la o parte draperia care

ascundea „spectrele”. Nădăjduiam să le fi dat drumul şi îmi propuneam, în caz contrar, să-i cer îngăduinţa de a proceda chiar eu la această punere în libertate înainte de a mă reîntoarce în Franţa.

„Baloanele de săpun” se aflau la locul obişnuit şi, spre marea mea surprindere, am văzut la celălalt capăt al etajerei un nou balon purtând pe etichetă cifrele 10 – 11, fără nici un nume. Am înţeles imediat că James reluase experienţa de fuzionare care mă umpluse de revoltă, ceea ce m-a supărat nespus. 10 – 11… Nici un nume…

Cine puteau fi cei doi nenorociţi? M-a cuprins o nelinişte nedesluşită, pe care cu greu mi-aş fi putut-o lămuri. De ce oare James nu mai venea? Îmi dăduse întâlnire la o oră precisă. Nu avea obiceiul să întârzie atâta.

Am sucit şi răsucit pe toate feţele balonul misterios, pe care-l luasem pe genunchi, când două mâini mi se aşezară pe umeri.

— „Vai, sărmane Yorik” – se auzi vocea veselă a lui James.

M-am întors şi am fost surprins de schimbarea constatată pe chipul doctorului. N-am văzut niciodată o fiinţă omenească schimbându-se într-atât în câteva zile. Chipul său, de obicei crispat, avea acum un aer senin şi calm. Surâsul nu mai era sarcastic, ci blajin.

— Ce s-a întâmplat, James?

— Mie?… Nimic… De ce?

— Pari atât de fericit.

— Se vede? Sunt, într-adevăr, şi am să-ţi arăt de ce. Vrei să pui pe şemineu balonul pe care-l ţii în mână şi-l examinezi atât de încruntat?… Perfect. Acum ajută-mă să-mi scot aparatul din colţul ăsta. Mulţumesc… Ceva mai la stânga… Vrei să stingi lumina?

Am întors comutatorul şi, fără să vreau, am scos un ţipăt. Pe şemineu strălucea în culori de vis o sferă luminoasă. N-o puteai compara decât cu strălucirea lunii pline pe un cer senin de vară, în Grecia sau în Orient. În miezul acestei perle scânteietoare se roteau curenţi şi mai aprinşi, într-o nebuloasă de diamant lichid, incandescent.

— Ce minunăţie! Dar prin ce miracol, doctore?

M-a mai lăsat o vreme să contemplu acest admirabil spectacol, apoi, după ce a aprins lumina, a început să-mi povestească:

De două săptămâni, într-un music-hall din apropierea spitalului, doi acrobaţi, Hanley Brothers, aveau în fiecare seară un număr de voltije la trapez. James nu-i văzuse, dar Digby, care fusese la spectacol, i-l descrisese şi mi-a vorbit apoi şi mie. Îl considera un număr de o rară frumuseţe şi graţie. Ned şi Fred Hanley erau doi tineri, într-adevăr fraţi, foarte frumoşi şi a căror asemănare era un adevărat miracol. Înainte de numărul lor, în fundul scenei se trăgeau draperii de catifea neagră pe care se detaşau, în timpul piruetelor ameţitoare, două trupuri pale, luminate de reflectoare.

Succesul celor doi Hanley fusese atât de răsunător, încât direcţia le ceruse prelungirea contractului cu o săptămână. Ce se întâmplase în prima seară a acestei săptămâni? Nimeni nu ştia exact, iar poliţia făcea cercetări. În orice caz, una din sârmele care legau trapezul cedase. Cei doi fraţi căzuseră de la o mare înălţime şi, în stare foarte gravă, fuseseră aduşi la spital, unde, peste noapte, muriseră la câteva minute unul după celălalt.

— Auzindu-i atunci pe camarazii lor vorbind despre extraordinara legătură dintre cei doi tineri, despre munca lor, despre afecţiunea puternică şi reciprocă – mi-a spus James – n-am rezistat ispitei de a face, în condiţii atât de favorabile, ultima experienţă de care ţi-am vorbit. Fii liniştit, Gregory lipsea şi am fost ajutat de un laborant care n-a înţeles nimic… M-am întors în odaia mea pe la trei noaptea. Am unit cele două spectre şi am putut să contemplu minunatul spectacol pe care l-ai admirat şi dumneata… Mă sfătuieşti acum să sparg balonul?

— Nu, dragul meu, habar n-am ce se întâmplă acolo, dar nu pot să cred că atâta frumuseţe nu-i un semn de fericire.

Cum timpul trecea, am fost nevoit, în ciuda dorinţei mele de a mai rămâne, să-i explic că, de fapt, venisem să-mi iau rămas bun.

— Ai dreptate… – spuse James. Atunci, adio… Nu ştiu dacă te voi mai revedea. Când viaţa desparte, desparte definitiv. Dar am să-ţi fiu recunoscător pentru aceste luni în care mi-ai fost prieten credincios şi discret. Atât de credincios şi de discret, încât am să-ţi cer un serviciu… Nu imediat… Poate niciodată… dar poate într-o zi o să am nevoie de ajutorul dumitale. Nu ştiu unde o să mă aflu, dar îţi voi trimite o telegramă şi te voi ruga, oricare vor fi atunci obligaţiile dumitale, să vii pe drumul cel mai scurt să mă întâlneşti… Mă cunoşti îndeajuns ca să-ţi dai seama că, dacă îţi cer un lucru atât de extraordinar, înseamnă că am motive serioase. Îţi promit că nu voi face apel decât o singură dată, dar pentru această unică dată îţi cer să-ţi întăreşti făgăduiala prin jurământ !

— Ţi-o jur – i-am răspuns, emoţionat de atâta gravitate.

— Dumnezeu să te binecuvânteze! răspunse.

M-a însoţit până la poartă. Era o seară frumoasă de vară, dar luna, printre stele, era mai puţin strălucitoare decât dubla lumină vie de pe şemineu.

XIII

Când James îmi spusese că-l voi uita, protestasem. Şi totuşi nu se înşelase. În anii care au urmat, lucrările mele m-au absorbit cu desăvârşire şi nu mi-au mai dat prilejul să mă întorc în Anglia. Mă gândeam uneori la săptămânile acelea bizare, dar nu ca la o amintire

reală, ci mai degrabă ca la o poveste fantastică. James mi-a trimis prima scrisoare la începutul anului 1926, spunându-mi că şi-a ţinut promisiunea şi a renunţat la cercetări, apoi am primit a doua scrisoare, în octombrie 1927, prin care mă anunţa că Miss Philipps îşi pierduse tatăl şi că urmează ca el s-o ia în căsătorie. Vestea nu m-a surprins. Le-am trimis o mică atenţie şi, în scrisoarea de mulţumire, Edith Philipps sau, mai exact, Edith James, îmi scria că trebuie să se odihnească câteva luni în Sudul Franţei, că soţul ei îşi va lua un concediu pentru a o însoţi şi că vor trece prin Paris amândoi, săptămâna următoare. Din păcate, mă aflam la ţară când a sosit scrisoarea. Aşadar, nu mi-am văzut prietenii când au trecut prin Paris.

În decembrie am primit o ilustrată de la James. Locuia împreună cu soţia lui la Cap Martin. Mă întreba dacă nu vreau să le fac o vizită, în cazul când aş avea de gând să călătoresc în iama aceea sau dacă, dimpotrivă, o telegramă de-a lui mă va găsi tot la Paris. I-am răspuns că, dacă nu intervine vreun eveniment neprevăzut, aş dori să rămân acasă şi să lucrez.

Pe la mijlocul lunii ianuarie 1928, un prieten scriitor, fiind bolnav, mi-a cerut să ţin în locul lui o conferinţă la Copenhaga. Am acceptat să fac acest serviciu şi cred că amintirea Hildei James, a cărei poveste nu o uitasem, n-a fost străină de dorinţa mea de a cunoaşte Danemarca. Voiajul nu trebuia să dureze decât trei zile.

Am sosit la Copenhaga într-o dimineaţă. Conferinţa era fixată pentru aceeaşi seară. În clipa când am coborât din tren, una din persoanele care mă aşteptau mi-a înmânat o telegramă. Am deschis-o şi am citit: *Vino – James, Florida, Cap-Martin.* Am încremenit. Nu-mi trecuse nici o clipă prin minte să-l previn pe James de o absenţă atât de scurtă. Or, el contase pe cuvântul meu. Eram hotărât să mi-l respect, dar împrejurările aveau să mă silească să temporizez mai mult decât aş fi dorit. Spre marea surpriză şi necaz al organizatorilor conferinţei, i-am anunţat că cel mai bun prieten al meu este pe moarte, că trebuie să plec şi că doresc să ştiu la ce oră am primul tren. Nu aveam tren decât a doua zi dimineaţa…

Ziua s-a scurs cercetând împreună cu portarul hotelului orarele. Admiţând că totul ar fi mers bine şi că în lungul meu itinerar nici un tren ar fi avut întârziere, nu puteam fi lângă James decât în a treia zi. Or, însăşi telegrama lui, reexpediată din Paris, fusese trimisă de douăzeci şi patru de ore. Doctorul mă va socoti nemaipomenit de neglijent. M-am informat asupra posibilităţii de a face călătoria cu avionul, dar vremea era urâtă, iar serviciul de iarnă nesigur. Nu-mi mai rămânea decât să trimit la rândul meu o telegramă lui James pentru a-i explica întârzierea şi să-i anunţ sosirea, ceea ce am şi făcut. Fiind foarte emoţionat, la conferinţa din aceeaşi seară am vorbit mai bine ca de obicei; nu m-am mai culcat şi am părăsit Copenhaga în

zori.

În timpul orelor lungi petrecute în trenurile daneze, germane, franceze, în feribot, la vamă, am încercat zadarnic să prevăd ce voi găsi la capătul călătoriei. Mă stăpâneau presentimente funebre, dar întemeiate. Singura legătură într-adevăr intimă dintre mine şi James şi care m-ar fi făcut să fiu de neînlocuit pentru el se datora faptului că fusesem martorul experienţelor lui macabre. Dacă avea urgentă nevoie de mine, nu putea fi vorba decât ca să-l asist la o experienţă de acelaşi fel, şi nu mi-era greu să ghicesc care putea fi acea experienţă, de vreme ce ţinea să mă cheme. Soseam oare la timp? Nu riscam şi eu, şi James să avem neplăceri cu autorităţile locale? Mi-am amintit cu bucurie că domnul Raibaldi, prefectul din Alpii Maritimi, era un prieten de-al tatii. Ne putea fi de folos. Trenul cobora printre măslinii şi râurile aşternute cu lespezi de piatră tocite de ape. După Marsilia, albastrul intens al mării şi pânzele albe mi se păreau de o tristeţe îngrozitoare. Când nu credeam să mai ajung, sub un soare torid, pe la două după-amiază, trenul se opri în gara Roquebrune-Cap-Martin.

James nu venise la gară, dar nu m-am mirat căci era imposibil să ştie cu ce tren aveam să sosesc. M-am suit într-o maşină care m-a dus la vila lui. Era o clădire mică, înconjurată de palmieri, cu o grădină plină de flori. Nu pot să uit ameţitoarea mireasmă de heliotrop pe când sunam la poartă. Un servitor îmbrăcat în negru se ivi în pragul casei. Dar îl cunosc, mi-am spus, în timp ce străbătea grădina pentru a veni să-mi deschidă; unde naiba l-am mai văzut? În clipa când ajunse în faţa mea, l-am identificat. Era Biggs, un soldat englez, ordonanţa doctorului din timpul războiului şi care ne servise pe amândoi vreme de câteva luni.

— Bună ziua, Biggs. Eşti din nou în serviciul doctorului?

— Bună ziua, domnule. Da, soţia mea şi cu mine am locuit aici împreună cu domnul doctor şi cu Mrs. James. Îmi pare rău că trebuie să vă aduc la cunoştinţă, *sir,* dar doctorul a murit. N-aţi primit a doua telegramă trimisă de mine?

— Nu… Mort?… James? Când? Am primit veşti de la el acum patru zile.

— Era mort atunci… Dar poftim, intraţi.

Mi-a luat valiza şi a dus-o în casă, apoi m-a invitat să iau loc în fotoliul din grădină şi mi-a povestit următoarele:

— Ştiţi, domnule, doamna James a fost mereu tare bolnavă. Fusese operată cu puţină vreme înaintea morţii tatălui ei… Când s-a căsătorit cu doctorul, toată lumea şi-a dat seama că va muri curând, iar doctorul mai mult ca oricine… Domnule, am dus întotdeauna că domnul doctor era un sfânt şi că s-a însurat cu Mrs. Philipps doar ca s-o îngrijească mai bine. Când mi-a propus să intru în serviciul lor şi să vin în Franţa, i-am spus nevesti-mii: „Nu e un loc sigur, dar trebuie să

primesc”. Şi n-am regretat… Nimeni pe lume n-a fost mai bun ca doctorul şi ca soţia lui. Se iubeau mult… Niciodată n-am văzut oameni care să fie mai fericiţi cu atât de puţin. Ziua, când era frumos, stăteau amândoi pe plajă. Seara, doctorul citea cu glas tare… În primele două luni, Mrs. James s-a simţit destul de bine. Apoi, pe la mijlocul lui decembrie, a devenit din ce în ce mai palidă şi mai tăcută… Ne dădeam seama că e sfârşitul. Din fericire, domnul doctor a făcut-o să spere până în ultima zi că o va vindeca. Îi spunea că va aplica un tratament nou pe care-l inventase… Pentru asta, pregătea într-una din camere tot felul de maşini ciudate: un clopot mare de sticlă pe care-l puteai ridica şi coborî apăsând pe o mică pârghie, baloane şi un aparat acoperit cu o pânză neagră. Domnul doctor numea camera asta laboratorul lui. Nici eu, nici nevastă-mea nu intram acolo… De altfel, nici el nu l-a folosit decât… Dar uit să vă spun ceea ce-i mai important… Acum cinci zile Mrs. James a avut o sincopă, pierzându-şi cunoştinţa. Nevastă-mea şi domnul doctor o vegheau. Pe la unu noaptea, dânsul i-a spus neveste-mii să se ducă la culcare şi o s-o cheme dacă va fi nevoie. N-a chemat-o însă, iar a doua zi dimineaţa pe la opt, când nevastă-mea s-a dus din nou în dormitorul doamnei James, a rămas încremenită văzând patul gol, iar doctorul nicăieri. Pe masă era un plic mare cu numele meu. Nevastă-mea, înspăimântată, mi l-a adus în grabă şi am citit scrisoarea sărmanului domn doctor. Iat-o, domnule.

Biggs scoase din buzunar două scrisori şi-mi întinse una din ele. Am citit: *Biggs, fă întocmai ceea ce-ţi cer, oricât de ciudat ţi s-ar părea… Mrs. James a murit azi-dimineaţă şi nu doresc să-i supravieţuiesc. Trupurile noastre sunt în camera pe care* o *numeam laborator. Nu intra şi nu atinge nimic. Trimite telegrama din plic; este pentru ofiţerul francez care a fost cu noi la Ypres. Va veni imediat şi va aranja totul. Nu te ocupa deci de nimic. Trimite doar telegrama şi aşteaptă. Totul va merge bine. Adio.*

— Şi-atunci, Biggs?

— Staţi puţin, domnule. Mai era o scrisoare adresată dumneavoastră şi pe care trebuia să vi-o înmânez la sosire…

Ghiceam în vocea lui accente de dojană. Scrisoarea pe care mi-a întins-o era închisă. Am rupt plicul şi am citit:

Îţi dau bătaie de cap, sărmanut meu prieten, şi, cine ştie, necazuri serioase, dar am cuvântul dumitale şi ştiu că vei face ceea ce-ţi cer. Biggs îţi va explica ce s-a întâmplat şi ceea ce eu prevăzusem demult. Vei înţelege (ai şi înţeles desigur) de ce, pe când erai la Londra, continuam cu atâta înfrigurare acele cercetări care ţi se păreau atât de nesăbuite. Vei găsi în casa în care intri un laborator asemănător cu cel unde am lucrat împreună la Saint-Barnabe. Sub clopotul de sticlă din mijloc vei vedea două trupuri, al soţiei mele şi al meu. Ţi-aminteşti cum se desprinde balonul aflat în

partea de sus a clopotului. Umblă cu grijă. Aşază apoi balonul, pe care-l vei suda, în faţa aparatului negru pe care-l cunoşti. Nădăjduiesc că vei zări ceva din mine şi din Edith. Nu mai e nevoie să spun ce mai aştept de la dumneata. Dacă, aşa cum sper şi cred, spectrele noastre vor fi unite ca spectrele celor doi fraţi de care negreşit îţi aminteşti, aş vrea să le păstrezi, iar dacă va fi cu putinţă, să fie păstrate mai departe de copiii voştri şi de copiii copiilor voştri. Nu pot să sper, fireşte, că un obiect atât de fragil va dura multă vreme. Dar m-am bucurat prea puţin, sub forma mea pământească, de dragostea sărmanei Edith. Dacă, datorită dumitale, în lumea ce nu ne este cunoscută, voi găsi câţiva ani de fericire, cred că vei fi făcut o faptă bună…

Aici m-am întrerupt din citit şi i-am spus cu ardoare lui Biggs:

— Dumnezeule! Am ajuns prea târziu… Unde sunt acum doctorul şi soţia lui?

— La cimitir, domnule… După ce am expediat telegrama, am aşteptat două zile… Apoi, văzând că nu veniţi, ne-a fost frică nevestemii şi mie. Ce-am fi putut răspunde, dacă am fi fost întrebaţi de ce n-am îngropat morţii?… Ne aflăm într-o ţară străină… Nu ştiu decât câteva cuvinte franţuzeşti… M-am dus la primărie şi am arătat scrisoarea domnului doctor. Cea destinată mie, nu dumneavoastră. A venit apoi un doctor, care a spart clopotul…

— L-a spart!… Totul e pierdut, Biggs. Dar de ce l-a spart când era foarte uşor să-l ridice, după cum mi-ai spus tu?

— Nu ştiu, domnule… N-am înţeles ce-a zis… Cred că în clipa când a intrat şi a văzut cele două trupuri sub un clopot de sticlă, s-a gândit la o moarte prin asfixiere. Mai târziu, după ce s-a făcut autopsia, mi-a spus că doctorul s-a otrăvit… Cel puţin aşa cred, domnule… Vă repet că n-am înţeles prea bine… Dar ce vroia domnul doctor?… Chiar dacă aţi fi venit mai devreme… ce-aţi mai fi putut face, de vreme ce era mort?

L-am întrerupt şi l-am rugat să mă conducă în laborator. Vroiam să cred că printr-o minune balonul din partea de sus a clopotului rămăsese intact. Dar, vai, camera era plină de cioburi. Balonul şi clopotul zăceau bucăţele. Cei care găsiseră corpurile neînsufleţite voiseră, desigur, să acţioneze repede. Nu le puteai reproşa nimic; cum ar fi putut bănui că distrug un lucru atât de straniu?

— Mai e şi caseta aceasta mică, domnule – a adăugat Biggs. Domnul doctor a lăsat un bilet, spunându-mi că trebuie să vi-o dau. De aceea am ascuns-o în camera mea când au venit oamenii de la primărie.

— O casetă, Biggs? Ce conţine?

— Nu ştiu, domnule.

Am deschis-o. Învelit într-o hârtie de împachetat se afla un balon de sticlă semănând cu cele de la Saint-Barnabe. Plin de speranţă, am

ridicat balonul. Atunci am văzut că avea o etichetă pe care o cunoşteam bine: 10 – 11 Ned şi Fred Hanley.

„Sărmanul meu James, mi-am zis în gând, ai reuşit să asiguri altora supravieţuirea pe care ţi-ai dorit-o atât de mult!”

M-am dus la cimitir să pun flori pe mormântul Edithei şi al lui Howard-Bruce James, iar în aceeaşi seară m-am întors la Paris, ţinând pe genunchi caseta lăsată de James. M-am ataşat de acest obiect, cu un fel de teamă superstiţioasă, cu atât mai mult cu cât aveam şi o vagă remuşcare. Nu ştiam, desigur, ce era forma de existenţă pe care James şi-o dorise pentru el şi pentru cea pe care o iubea, dar făgăduisem să-i asigur această formă; şi iată că, fără voia mea, dar datorită mie, era acum lipsit de roadele cercetărilor lui. Mă tot frământam ce ar fi trebuit să fac. Să-l fi prevenit pe James de plecarea mea la Copenhaga? N-am avut când şi, de altfel, chiar dacă am cam bănuit ce dorea de la mine, n-am priceput acest lucru pe de-a-ntregul. Nu mi-am închipuit niciodată că el vrea să moară o dată cu soţia sa. Să fiu oare singurul vinovat pentru această neînţelegere? Oare el, care ştia ce planuri are, n-ar fi putut să prevadă mai metodic, într-o împrejurare unică, toate obstacolele posibile? N-ar fi putut să-i dea lui Biggs indicaţii precise, în cazul când n-aş fi sosit la timp? Dar, desigur, se gândise că Biggs nu va înţelege nimic din recomandaţiile lui sau că va executa greşit o manevră delicată. În sfârşit, sosind la Paris, copleşit de oboseală şi tristeţe, mi-am spus că aceste gânduri cu privire la trecut sunt de prisos.

Mi-am interzis multă vreme să mă mai gândesc la experienţele de la Saint-Barnabe şi la tragicul lor deznodământ. Dar de câteva luni mă simt bolnav şi aproape de moarte. Am socotit că e de datoria mea să las relatarea faptelor de necrezut, însă adevărate, la care, întâmplător, am fost martor. Este singurul meu mijloc de a păstra, cu precauţiile pe care le-am luat întotdeauna, balonul conţinând spectrele unite ale lui Ned şi Fred Hanley. Aseară, poate pentru ultima dată, am vrut să-i privesc prin fascicolul invizibil al aparatului lăsat moştenire de doctor. Strălucirea lor e aceeaşi ca în ziua când, în camera lui James, mi–a smuls un strigăt de admiraţie. Surprinzătoarea durată a unor fenomene atât de frumoase mă fac să sufăr şi mai mult că nu i-am unit în acelaşi fel pe Edith James şi pe soţul ei.

Balonul de sticlă se găseşte în micul dulap ascuns de o draperie albastră, în spatele unui grilaj, în dreapta biroului meu.

CĂLĂTORIE ÎN ARTICOLIA

Contesei André de Fels

I

Nu voi vorbi acum decât despre obiceiurile locuitorilor din Articolia şi despre peripeţiile mele pe acele meleaguri; întâmplările dinaintea sosirii noastre pe insulă le voi istorisi în marea mea operă, *Pacificul,* ce nu va fi gata decât peste doi sau trei ani. Dar pentru ca cititorul să înţeleagă acest fragment, trebuie să descriu, fie şi pe scurt, cum a fost pusă la cale această călătorie.

Tatăl meu, Jean Chambrelan, era un mic armator; eu mi-am petrecut mai toată copilăria împreună cu el la Fécamp şi Etretat. Cea mai mare bucurie era să ies cu pescarii în larg, pe bătrânele vase pântecoase, numite prin partea locului *caloges.* Aşa mi s-a deşteptat, de la o vârstă fragedă, instinctul de marinar. Numesc marinar pe cel ce cutreieră largul cu corabia şi adulmecă valul şi vântul. Pentru mine, marinarul modern, cel de pe torpilor sau de pe vasul cu aburi, e doar un mecanic îndrăzneţ care conduce pe mare o maşină de curse.

Prietenii mei pescarii îl respectau mult pe „micuţul domn din Fécamp", încât am deprins în mijlocul lor periculosul obicei de a fi răsfăţat. Iar când părinţii m-au trimis într-un liceu la Paris, unde eram luat peste picior pentru accentul meu normand, am devenit pe dată mizantrop. Eram şcolarul singuratic ce dădea ocol curţii, cu mâinile în buzunar, fără prieteni. Aveam nevoie de simpatie, dar timiditatea mea n-o prea inspira.

Din fericire, războiul m-a cules chiar de pe pragul liceului. El mă cufundă din nou într-o viaţă ce se potrivea firii mele ciudate. Primejdia, mizeria, murdăria din adăposturi, frigul şi ploaia nu mă înspăimântau; nu mă temeam decât de contactul direct cu fiinţele omeneşti. Am ajuns curând ofiţer, iar disciplina a strâns în jurul meu cadrele de care aveam nevoie. O scurtă aventură a dat ultimul bobârnac timidităţii mele; fiind rănit, m-am îndrăgostit în timpul şederii mele în spital de o infirmieră frumuşică, cu care am vrut să mă căsătoresc; ea m-a refuzat. De atunci, în zilele de permisie, ocoleam societatea femeilor.

Armistiţiul şi pacea au fost pentru mine, ca pentru mulţi tineri, evenimente triste. Spre ce să mă îndrept? Nu eram pregătit pentru nici

o meserie. Îmi pierdusem tatăl în timpul războiului; vapoarele lui fuseseră vândute; nu mă simţeam atras decât de mare sau de cariera de soldat. Am încercat să rămân în armată, dar viaţa de cazarmă nu seamănă cu cea de campanie. Sălbăticia mea friza neurastenia. Tot ceea ce stârnea hazul colegilor mei mie mi se părea fără noimă şi plicticos. În 1922 am demisionat. Mama, care murise de puţină vreme, îmi lăsase ceva avere. Mă gândeam să plec în colonii.

Tocmai atunci un tânăr francez Gerbault[7], străbătuse Atlanticul, singur la bordul unui cuter de vreo unsprezece metri, şi îşi publicase jurnalul de bord. A fost pentru mine o iluminare. Navigator solitar, iată pentru ce eram făcut! Dar mă atrăgea mai mult Pacificul decât Atlanticul. Cititor pasionat al lui Stevenson, Schwob şi Conrad, am năzuit întotdeauna să văd acele insule cu nume încântătoare: Butaritari, Apemama, Nonuti. Cuvântul *atol* mă vrăjea; îmi închipuiam o cunună cristalină înconjurând o lagună sinilie. Pe cât mă feream de femeia europeană, de cochetăria şi capriciile ei, pe atât eram atras de ceea ce socoteam că este femeia primitivă, mic animal credincios, tăcut şi senzual. Hotărârea mea a fost luată pe loc.

La sfârşitul cărţii, Gerbault dădea celor dornici să-l imite câteva sfaturi practice. Indica îndeosebi un anumit tip de iaht, o listă de accesorii şi provizii. Mi-am făcut socotelile şi am fost nevoit să recunosc cu tristeţe că riscam să nu-mi ajungă banii. Notarul meu, cu care am examinat situaţia, m-a sfătuit să consult câteva ziare mai importante, vreun editor, şi să-mi procur fonduri publicând povestea călătoriei mele. Sfatul era bun; am reuşit să semnez două contracte destul de avantajoase, am obţinut avansul şi mi-am comandat mica navă. Era o ambarcaţiune de vreo zece tone, cu punte de bord liber, iar greementul cu velă triunghiulară.

Cum era şi firesc, ziarul cu care tratasem dorea să dea amploare expediţiei mele, anunţându-şi dinainte cititorii şi cerându-mi un articol despre proiectele mele. Am descris itinerariul şi, timp de-o săptămână, am primit, prin intermediul ziarului, cele mai surprinzătoare scrisori. Majoritatea corespondenţilor mei doreau să mă însoţească. Am înţeles atunci că starea mea de spirit, acea oroare de viaţa socială, acea dorinţă de evadare sunt lucruri mai obişnuite azi decât îşi închipuie cineva. Mulţi ofiţeri din marina rusă, ajunşi şoferi de taxiuri, portari la Paris, îmi cereau să plece cu mine ca marinari, Naturalişti, operatori de cinema, bucătari de restaurante îşi ofereau serviciile. În special, femei mă implorau să le iau cu mine. „Am fost atât de nenorocită. Voi fi sclava dumneavoastră. Voi cârpi pânzele, vă voi pregăti masa. Mă veţi trata ca pe o slujnică. Trebuie să părăsesc Franţa, trebuie neapărat…” – spunea o cititoare. „V-am văzut fotografia în ziar – scria o candidată – aveţi o înfăţişare tristă, însă blajină şi ochi frumoşi.” Toată această corespondenţă mă amuza, dar

eram hotărât să plec singur.

Scrisoarea Annei a sosit printre ultimele. Chiar înainte de a o deschide, mi-am dat seama că nu semăna cu nici una din cele primite până atunci. Mi-a plăcut sobrietatea hârtiei, scrisul hotărât, liniile energice. „Nu ştiu, domnule, dacă sunteţi demn de această scrisoare; o voi afla din tonul răspunsului, dacă îmi veţi răspunde, ceea ce este puţin probabil. Am citit de curând articolul dumneavoastră; veţi porni peste puţină vreme într-o călătorie la care eu nu pot decât să visez. Am îndrăgit întotdeauna marea, mai mult ca orice; când sunt pe uscat, mă gândesc la mirosul de smoală, la vântul aspru, la talazurile sărate biciuindu-mi veşmintele. Insulele din Pacific… Citind cele ce-aţi scris, credeam că-mi ascult propriile gânduri. Într-un cuvânt: sunt văduvă, foarte tânără, destul de bogată şi absolut liberă. Mi-ar plăcea să vă însoţesc. Vă rog să înţelegeţi imediat şi fără gânduri ascunse că nu vă ofer decât o tovarăşă de bord, nicidecum una de pat. Cred că e posibil. Sunt convinsă că vă voi fi de folos; nu cunosc calităţile dumneavoastră de marinar; toţi prietenii mei, printre care se găsesc câţiva englezi pretenţioşi şi sinceri, le-au recunoscut pe ale mele. Dumneavoastră, dumneavoastră sau un altul, îmi sunteţi necesar deoarece la mijloc sunt manevrele grele pe care o femeie nu le poate executa. În privinţa banilor, vom împărţi strict pe din două cheltuielile de călătorie, pentru cumpărarea vasului şi pentru echiparea lui. Să nu vă temeţi de eventuale neplăceri: sunt singură pe lume şi nimeni nu vă va cere socoteală pentru faptele mele. De ce mă adresez dumneavoastră, şi nu unuia dintre prietenii mei marinari? Pentru că vă propuneţi să întreprindeţi un lucru rar; apoi, numele acelor poeţi citaţi de dumneavoastră îmi dovedesc că avem gusturi comune. Adresa mea: Île-Saint-Louis, nr. 39, quai Bourbon. Nr. de telefon: Gobelin, 31 – 35. Dacă doriţi să-mi faceţi o vizită, anunţaţi-mă; vă voi aştepta în ziua şi la ora care vă convin, cu excepţia zilelor de marţi şi sâmbătă dimineaţa când merg la Museum, unde asist la cursuri”.

De ce i-am răspuns? Era contrar hotărârii mele. Scrisoarea îmi plăcea. Stilul avea ceva franc, bărbătesc, liniştitor. Numele, Anne de Sauves, era frumos.

„De ce să n-o văd?” mi-am zis şi începusem chiar să caut pretexte pentru a-mi schimba planurile. Lua asupra ei jumătate din cheltuieli, ceea ce însemna o garanţie pentru a duce călătoria la bun sfârşit, fără dificultăţi financiare, ba chiar de a o mai prelungi. Ţinând seama de dimensiunile vasului, partea locuibilă era încăpătoare. Se puteau uşor amenaja două cușete despărţite printr-un perete. Când m-am dus la doamna de Sauves, eram aproape dispus să cedez. Când am văzut-o, m-am hotărât pe loc. Nu puteai spune că este o frumuseţe desăvârșită, dar chipul avea francheţea plăcută şi caldă a scrisului său. Vocea ei era o încântare; astăzi, după patru ani, firescul ei mi se pare fără

pereche. Nu m-am simţit niciodată stingherit alături de ea, ba, mai mult chiar, însăşi ideea de a mă simţi stingherit mi se părea absurdă. Vorbea despre orice direct, fără ocolişuri, fără şovăire. De altminteri, conversaţia noastră era cea dintre doi marinari. După primele cinci minute am şi început să facem planurile pentru vele şi lista de provizii. Anne era de părere să nu luăm decât două pânze, un velastru mare şi un foc, fără bompres, dar nava mea se şi afla în lucru şi, de altfel, manevrarea în doi era uşoară.

S-a mirat mult când i-am spus că am comandat vasul în Franţa. Cel mai nimerit port de plecare într-o croazieră în Pacific era San Francisco. De ce să nu-l construim acolo după planurile noastre? Avea mulţi prieteni în America şi putea să-i roage să supravegheze lucrul. Propunerea mi s-a părut rezonabilă şi i-am promis că voi încerca să anulez, prin bună înţelegere, contractul înaintat la Saint-Nazaire. Începusem chiar să spun: „nava noastră".

I-am cerut câteva amănunte asupra vieţii ei: fusese crescută în Vandeea, într-o familie severă, care o măritase la optsprezece ani, fără s-o consulte, cu un vecin bătrân şi foarte bogat. Îşi pierduse în război părinţii şi soţul. Nu fusese fericită nici în copilărie, nici în căsnicie.

— Nu vreau să prezint lucrurile în tragic; n-am fost niciodată nenorocită; am simţul umorului, care mă ajută să sesizez, în cele mai cumplite clipe, ridicolul tristeţii mele.

Îi plăcea să ducă lucrurile la bun sfârşit. Totul îţi lăsa impresia unui bun gust desăvârşit. Casa era mobilată cu câteva piese admirabile. Nu avea tablouri, nici un bibelou, dar multe cărţi. Am remarcat câteva tratate de navigaţie, de înot, de medicină. Maşina aştepta afară; m-a dus până în centrul Parisului. Conducea repede, fără zgomot, degajat.

II

Călătoria noastră de la San Francisco la Honolulu, am spus-o, va fi istorisită într-o altă lucrare. E de ajuns să notăm că traversarea s-a încheiat cu bine. Corăbioara noastră, *Allen,* se comporta admirabil în larg. La început ne-am crezut obligaţi să facem de cart pe rând, dar ne-am dat curând seama că, navigând cu capă, cu cârma legată la bord, în timpul nopţii, nu ne abăteam aproape deloc de la ruta stabilită. Am avut de înfruntat trei furtuni, una chiar foarte puternică, în timpul căreia Anne şi-a dovedit curajul.

Aşa cum prevăzusem chiar de la prima noastră întâlnire, era tovarăşa de drum ideală. Organizatoare excelentă, ea a cumpărat la San Francisco toate proviziile de bord, iar în timpul traversării a pregătit bucate uşoare şi sănătoase. Nu ştia ce înseamnă proasta dispoziţie. Chiar şi la primejdie îşi păstra cumpătul, îi spuneam

„Luminăţia voastră”. De comun acord, am adoptat unul faţă de celălalt o atitudine simplă şi camaraderească. Nu dorea să fie nici curtată, nici ocrotită; ştiu că e banal să spun că am trăit ca doi fraţi, dar aceasta e formula care exprimă cel mai exact raporturile noastre. Trebuie să adaug însă, ca să fiu sincer, că sentimentul meu era ceva mai complex: adesea credeam că întrezăresc şi tandreţe, şi dorinţă, dar numaidecât mă grăbeam să m-apuc de lucru şi să mă gândesc la altceva.

După Hawai aveam de gând să merg în Tahiti, dar, făcând un ocol ca să vizitez în fugă insulele Marchize şi Tuamotu, Honolulu m-a dezamăgit; un Monte Carlo american. Mi se părea că inelele albe de corali strălucind deasupra mării ne vor oferi, în sfârşit, o privelişte nouă. Cam la vreo douăzeci de zile de la plecarea noastră din Honolulu am constatat că ne aflam la 161° 2' longitudine vestică şi 5° 3' latitudine nordică. Ne apropiam, aşadar, de insulele Fanning, stâncoase şi sterpe, dar unde atlasul lui Findlay indica un post englezesc pentru întreţinerea cablurilor; nădăjduiam să reînnoim acolo proviziile de apă dulce.

Spre seară am ajuns într-o zonă de un calm absolut, dar cu oceanul fremătând. Mici valuri rău vestitoare, cu creste spumegânde, se izbeau de etrava lui *Allen* într-un ritm iute şi neregulat. Se stârni apoi o adiere care se înteţi, şi nori mari, violeţi se grămădiră foarte jos, la orizont. Curând vântul se dezlănţui, aplecând corabia pe o coastă. Era o căldură înăbuşitoare. Mai întâlnisem furtuni, dar acum înţelegeam că nu fuseseră decât o simplă joacă de copii pe lângă această vijelie. Cerul devenise o cavalcadă de nori negri, goniţi de vânt. Valuri uriaşe se spărgeau pe bord, de fiece dată puntea aflându-se sub apă. Cuterul, culcat, plonja în mare. Coborând velele şi legând bara cârmei, ne-am mai liniştit oarecum, dar a trebuit să ne agăţăm de catarg ca să nu fim luaţi de apă. Dreaptă în bătaia vântului, cu părul răvăşit, cu sprâncenele nemişcate, cu un aer fericit, Anne era încântătoare: o zeiţă a mării. Cum valurile creşteau mereu şi cum era limpede că nu puteam face nimic, spre miezul nopţii Anne îmi spuse:

— Hai să ne odihnim puţin.

Deşi capotele spiralului fuseseră fixate în partea de jos, totul era plin de apă. Dar noi ne simţeam atât de istoviţi, încât, după ce am pompat cât ne-au mai ţinut puterile, am adormit amândoi.

La vreo câteva ceasuri, un zgomot straniu, câteva bătăi violente în coca vasului mă treziră. Era zi? Noapte? Nu se vedea nimic. *Allen* stătea înclinat ca un acoperiş în pantă. Nu te puteai ţine drept. Cățărându-mă, m-am suit pe punte. Norii erau atât de jos şi atât de groşi, încât, deşi se făcuse ziuă, nu vedeai la treizeci de metri. Valurile erau înspăimântător de mari. Bompresul zăcea rupt; el se lovea de bordul vasului. De ce n-o ascultasem pe Anne, care mă sfătuise să renunţ la el? Panoul cu parâme pentru pânze fusese smuls. *Allen* nu

mai era decât o biată epavă. Am strigat-o pe Anne; aveam nevoie de ajutorul ei pentru a desprinde ciotul de bompres ce risca să sfarme coca vasului.

— Cred că suntem pierduţi – i-am spus.

Ea trase adânc în piept aerul sărat şi zâmbi.

După o oră de lucru – când era cât pe ce să fiu de mai multe ori luat de apă – reuşeam să desprind bompresul. Scăpasem cel puţin de un pericol. O ploaie caldă, orbitoare ne izbea în faţă. Am coborât din nou în cabină. Veşmintele noastre fuseseră cu desăvârşire sfâşiate în cursul acestei cumplite manevre, dar când Anne a vrut să se schimbe, a găsit toate cuferele inundate. Lucru şi mai grav: instrumentele erau răsturnate, cronometrul meu de negăsit, iar ceasul Annei spart. Findlay şi hărţile – un terci de hârtie. Chiar dacă scăpăm de furtună, nu mai puteam naviga decât după calcule aproximative. De altminteri, cum să navighezi? Pânzele erau ferfeniţă şi n-aveam catarge. Din fericire, copleşiţi de atâtea gânduri negre, am fost furaţi încă o dată de somn.

III

Când am deschis ochii, o ciudată impresie de linişte şi pace m-a uimit. *Allen* se legăna lin. Aburii uşori ai dimineţii pătrundeau prin hublou. Pe punte, unde am sărit degrabă, mă aştepta un spectacol uluitor. În faţa noastră, pe un cer galben-şofran, răsărea soarele. Vântul se liniştise; nori mici aurii sau violeţi se subţiau în panglici paralele în văzduhul cald. Galbenul strălucitor al cerului se oglindea în apa ce clipocea molcom în jurul nostru.

— Anne!

Ea apăru îndată; am observat că nu era acoperită decât cu o pătură.

— Suntem salvaţi? m-a întrebat.

— Nu-i încă sigur.

— Ce frumos e! Unde ne aflăm?

I-am amintit că nu mai aveam cum să ne dăm seama. Dumnezeu ştie la ce distanţă de ruta noastră ne târâse ciclonul.

— Ce-i cu pânzele?

I le-am arătat; îmi propuse să încercăm să improvizăm o pânză dintr-o pătură. Nu ne îndoiam că uscatul era prin apropiere, căci în jurul vasului roiau păsări. M-am aşezat alături de ea, la soare, şi ne-am pus pe treabă. Ciudat e că, deşi eram poate condamnaţi, nu păream nici trişti, nici înspăimântaţi. Dimpotrivă, şi unul, şi celălalt încercam un sentiment de linişte şi bucurie.

Spre amiază am coborât, vrând să găsesc o hartă. Când m-am întors cu mâinile goale, am auzit-o spunând: „Pământ !” şi-mi arătă în

depărtare o linie întunecată şi scurtă. Era o insulă dominată de o înălţime. Dar ne aflam foarte departe. Cocoţat în vârful catargului, am fluturat îndelung nişte petice. Din fericire, curentul ne mâna spre uscat; în curând am desluşit un promontoriu, apoi o pădure şi – aşa mi se părea – acoperişurile strălucitoare ale unui oraş.

— Dar ce curios, Anne… E un port, văd un fel de faleză… Unde am putea fi? Nu sunt insulele Fanning. Acolo nu-s munţi şi nu văd ce mare oraş…

După vreun ceas, o şalupă se îndrepta spre noi; când se apropie, am observat cu uimire că la bordul ei se aflau marinari albi. Nu ştiu de ce ne aşteptam la o pirogă, la indigeni. Anne se înfăşură în pătură.

Cu un umăr dezgolit, era chiar foarte frumoasă. În faţa şalupei stătea un caporal cu galoane care ne strigă în englezeşte:

— Cine sunteţi?

— Francezi care traversează Pacificul; furtuna de astă-noapte ne-a cam avariat corabia. Putem s-o reparăm aici?

Păru încurcat şi răspunse:

— Nu hotărăsc eu… Comisia… Trebuie să intraţi în port.

I-am aruncat un odgon şi i-am cerut să ne remorcheze. Ne propuse să trecem pe celălalt vas, dar eu nu doream să-l părăsesc pe-al meu, iar Anne, goală sub pătură, nu vroia să rămână singură cu acei străini. El prinse odgonul şi ne conduse spre port. Anne şi cu mine ne întrebam cărui guvern îi aparţineau aceşti străini; nu purtau nici bereta marinarilor englezi, nici a celor americani.

— Australieni?

— Nu, nu cred.

La pupa şalupei flutura un pavilion ciudat: alb, cu nouă chipuri de femei.

Portul era mic, dar cochet, digul, vopsit în alb şi albastru ca şi şalupa, purta în vârful unui catarg pavilionul alb cu nouă chipuri. Anne puse mâna pe cârmă pentru a acosta, în timp ce eu încercam să bag într-un sac câteva obiecte pentru a le lua pe uscat. Am debarcat. Aşteptând întrunirea comisiei, salvatorul nostru ne-a condus la un hangar şi ne-a întrebat ce am dori. Anne a dorit o rochie, eu pantaloni, aşa că unul dintre bărbaţi a plecat în goană spre oraş. Am întrebat dacă există un consul francez.

— Nu – îmi răspunse caporalul – nu există nici un consul. Insula este proprietate privată.

— Proprietate privată? A cui?

— A articolilor.

— Şi cine sunt aceşti articoli?

Începu să vorbească din nou despre comisie. Noi nu pricepeam nimic.

— Dumneata eşti un articol? îl întrebă Anne.

— Oh, nu! spuse cu un fel de modestie, ca şi când întrebarea ar fi fost prea măgulitoare. Oh, nu, eu sunt beot.

— Ciudată poveste! Şi indigenii?

— Aici nu sunt indigeni.

— Dar cum se numeşte insula?

— Odinioară se numea Maiana, iar acum Articolia.

Cum marinarul tocmai se întorsese cu pachetul, caporalul ni-l înmână, salută politicos şi se retrase discret.

Anne lepădă pătura şi îşi puse rochia; era dintr-o stofă albastră, uşoară, strânsă pe talie cu un şnur; în pachet mai era un colier mare din chihlimbar.

— Ia te uită! îmi spuse ea. Ce atenţie… E fermecător acest popor necunoscut.

Am încercat să ne amintim de numele Maiana, Articolia, dar se pare că nici unul din noi nu auzise vreodată de ele.

IV

Pe micul bungalov din lemn vopsit era gravat TEMPORARY IMMIGRATION. Mă aşteptam să găsesc un birou de vamă duhnind a mahorcă şi înţesat de anunţuri; încăperea în care am fost introduşi era o încântătoare cameră de lucru. În jurul unei mese lustruite din lemn de culoare deschisă, se aflau câteva fotolii englezeşti, îmbrăcate în cretoane vesele. Se servea ceaiul, un ceai aristocratic, cu tot felul de prăjituri şi prăjiturele, cu un *plum-cake* uriaş, cu felii subţiri de pâine cu unt. Pe pereţi, rafturi ticsite de cărţi. Trei din fotolii erau ocupate de judecătorii noştri, care s-au ridicat în picioare când am intrat. Cel din stânga avea aerul unui mujic de treabă, cu barba încâlcită, dar cu privirea blândă şi adâncă; cel din mijloc, foarte înalt, chel, fără barbă, cu o înfăţişare de japonez, inteligent şi puţin dur; cel din dreapta, mult mai tânăr decât ceilalţi doi, părea aerian, gata să-şi ia zborul; părul ondulat şi vaporos era bălai, ochii albaştri cenuşii. Evident, bărbatul din mijloc prezida; spre uimirea noastră vorbea franţuzeşte cu o voce plăcută, cântată întrucâtva, cu preţiozităţi ciudate:

— Vi-i prezint – ne spuse el – pe confraţii mei: Routchko (era mărunţelul cel zburlit) şi Snake (adolescentul frumos). Eu mă numesc Germain Martin, iar faptul de a mă fi născut în Franţa îmi oferă onoarea de a prezida ancheta dumneavoastră. Totuşi e bine să vă informez că limba literară a acestei insule este engleza… Vă rog să aveţi amabilitatea de a ne spune numele dumneavoastră.

— Mă numesc – am spus eu – Pierre Chambrelan, iar tovarăşa mea de drum este doamna de Sauves. Nu ştiu dacă aţi primit ziarele franţuzeşti care au relatat proiectul nostru de a traversa Pacificul. De trei zile, vasul ne este grav avariat de furtună. Am dori să obţinem aici

numai permisiunea de a-l repara şi de a ne continua apoi călătoria. În ceea ce priveşte cheltuielile de reparaţie, am la bord ceva bani; dacă nu ajung, doamna de Sauves are cont la Westminster Bank şi cred că printr-o telegramă…

— Stimate domn – mă întrerupse Germain Martin, plictisit – lăsaţi, vă rog, poveştile astea băneşti. E un subiect prea des folosit… Beoţii noştri vor fi fericiţi să vă repare vasul. Singura problemă care se pune pentru noi, Comisia de Imigrare temporară, este de a şti dacă puteţi primi autorizaţia de a face un popas în Articolia şi dacă nu cumva va fi cazul să vă reţinem câteva luni.

— Câteva luni? am întrebat cu spaimă. Dar…

— Vă rog – mi-o reteză Martin, cu un fel de cochetărie autoritară – aşteptaţi… Veţi vedea că totul se va aranja… Doamnă, luaţi loc… O ceaşcă de ceai doriţi?

Anne, care murea de foame, acceptă bucuroasă. Snake o servi şi, după ce ne-am aşezat cu toţii confortabil, Martin continuă:

— Aşadar, dumneavoastră doi traversaţi Pacificul, singuri, în mica ambarcaţiune pe care am zărit-o acum câteva clipe… Ne puteţi preciza mobilul acestei surprinzătoare expediţii?

— Detestăm viaţa socială şi iubim marea, iată singurele noastre motive. Doamna de Sauves şi cu mine resimţim aceeaşi dorinţă de a fugi un timp de civilizaţie. Eram amândoi marinari buni; ne-am asociat pentru această croazieră.

Martin se întoarse pe rând spre cei doi acoliţi; ochii-i străluceau.

— Foarte interesant! spuse el, subliniind îndelung cuvântul *foarte.*

Cu ochii săi frumoşi, Routchko mă privi lung.

— Stimate domn Chambrelan – mi se adresă el cu simpatie – doamna a fost iubita dumneavoastră *înainte* de plecare sau a devenit *după aceea?*

Înfuriată, Anne puse ceaşca pe masă.

— Ce întrebare! se oţărî ea. Nu sunt iubita lui. Suntem camarazi de sport; nimic mai mult… Şi ce vă priveşte?

Martin râse; avea un râs uluitor, copilăresc şi diabolic în acelaşi timp.

— Dragă prietene – îi spuse el lui Routchko – ai puţină răbdare… Dar tonul e fermecător, nu-i aşa, Snake?

— Da – răspunse Snake, visător – … şi autentic.

— Dragi străini – adăugă Martin – trebuie să-l scuzaţi pe prietenul nostru Routchko; el crede că toată lumea împărtăşeşte predilecţia sa pentru confesiunea publică. Dar, îmi cer iertare, întrebarea lui se număra printre acelea pe care îndatoririle noastre de membri ai Comisiei de Imigrare ne obligă să vi le punem. Vorbiţi fără teamă; vă aflaţi într-o ţară eliberată de orice morală convenţională… Dacă sunteţi amanţi, vom lua notă, dar nicidecum nu vă vom blama.

Dimpotrivă – adăugă el, cu o nouă intonaţie ciudată.

— Vă vorbesc fără teamă – am răspuns eu atunci. Dar cele spuse de doamna de Sauves sunt purul adevăr. Nu suntem decât tovarăşi de bord.

— Cum? întrebă Routchko. Aţi trăit alături, pe acest vas, departe de orice control social, şi dorinţa n-a fost mai puternică decât orgoliul vostru?… Este un caz admirabil – adăugă el cu jumătate glas, întorcându-se spre Martin.

— *Foarte* interesant! spuse Martin. Cred, dragi colegi, că un interogatoriu mai lung n-ar face decât să dăuneze posibilităţilor psihologice ale subiectului… Propun din oficiu trimiterea lor în Psyharium.

— De acord – răspunse Routchko, aruncându-ne o privire caldă.

— Şi dumneata, Snake? întrebă Martin.

Dar Snake, de la un timp, îşi tot însemna ceva într-un carnet, privind-o din când în când pe Anne. Oftă.

— Da, la Psyharium, fireşte – încuviinţă el.

— Deci, dragi oaspeţi, căci de acum înainte sunteţi oaspeţii noştri – încheie Martin – în timp ce nava dumneavoastră va fi reparată pe îndelete, dumneavoastră veţi fi găzduiţi la Central Psyharium. Duceţi-vă cu toată încrederea, veţi fi trataţi cu amabilitate; veţi găsi un confort sobru, dar satisfăcător. Ne vom revedea. Ah, era să uit, dragii mei colegi… O cameră? Două camere?

— Cum adică? întrebă Anne. Două camere, fireşte. Dar ce-i cu oamenii aceştia? adăugă ea, întorcându-se spre mine. Şi ce-i cu acest Psyharium al lor? Doar n-or să ne instaleze într-un ospiciu de nebuni? Oare nu-i nimic de făcut? Haide Pierre, vorbeşte!

— Domnilor… – am început eu.

Dar m-am simţit copleşit de acea îngrozitoare timiditate de care, de două luni încoace, singurătatea în doi mă vindecase.

Routchko îmi făcu semn cu mâna să tac, îmi zâmbi cu o blândeţe pe care o ghiceam nesfârşit de dispreţuitoare, apoi, pe deasupra capetelor noastre, ca şi cum Anne şi cu mine n-am fi existat, i se adresă lui Martin, blajin dar ferm:

— Două camere. Aţi văzut violenţa reacţiei?… Bieţii oameni, cu ce fanatism cred în real! Prietene, vrei să chemi un beot?

Martin apăsă pe o sonerie şi apăru un individ în uniformă.

— Vei conduce pe aceşti doi străini la Psyharium; eu îi voi da personal instrucţiuni doamnei Alexander – spuse Martin.

Omul salută, apoi se aplecă spre Martin şi şopti câteva cuvinte la urechea lui.

— Da, într-adevăr – răspunse Martin. Îl uitam pe specialist. Introduceţi-l.

Anne mă apucă de mână:

— Pierre, te rog, fă ceva… Ăştia ne cred nebuni. Au vorbit adineauri de specialist. Într-o clipă or să ne închidă. Pierre, ştii că sunt calmă, că pot fi curajoasă, dar acum mi-e frică…

Snake o privi şi-i făcu un semn lui Martin.

— Formidabil! exclamă Martin. Îi e frică! N-am mai văzut aşa ceva de treizeci de ani. Şi încheie ca şi când ar fi fost la teatru: *Mare* talent.

Se deschise o uşă şi intră un bărbat cu o barbă mare, îmbrăcat într-o bluză mânjită cu tot felul de vopsele.

— Salut, Augustus – spuse Martin. Îi trimit pe aceşti doi prieteni la Psyharium şi am nevoie de viza dumitale.

Bărbatul ne privi pe Anne şi pe mine, închizând un ochi.

— Ea – zise el – e fără îndoială fermecătoare… o piele strălucitoare… poate prea „gen englezesc" pentru gustul meu, dar nu-i vorba de gustul meu. El?… Mai puţin reuşit, mult mai puţin… dar, curios, o linie frumoasă (cu degetul mare îmi pipăi obrajii, bărbia). Da, merge, îi iau pe amândoi.

Martin ne rugă să ne sculăm.

— Domnule – îi spuse Anne lui Routchko – păreţi foarte cumsecade. Îmi promiteţi că nu ni se va face nici un rău?

— Vă promit – îi răspunse Routchko, luând-o de mână – vă promit că vă vom salva de voi înşivă.

V

Ghidul nostru mergea repede. Încercam acea ciudată senzaţie de instabilitate pe care ţi-o dă uscatul după ce ai petrecut mai multe săptămâni la bordul unui vas. Oraşul era bizar. Elegant şi plin de flori ca unele oraşe noi din Maroc, dar cu linii căutate, foarte rar întâlnite, care oboseau spiritul şi ochiul în trecere, citeam cu uimire numele unor străzi: Flaubert Street – Rossetti Park – Proust Avenue – Eupalinos Gardens – Babbitt Square – Baring Terrace – Forster Street.

— Ce cultivat e acest popor! exclamă Anne. Parcă te-ai plimba printr-o bibliotecă.

Am încercat să-l descoasem pe însoţitorul nostru; vorbea englezeşte, dar era limpede că nu dorea să ne lămurească nimic.

— Domnii nu mi-au dat dispoziţii. O să vă explice Mrs. Alexander; ea are obiceiul ăsta – ne răspunse el la toate întrebările noastre.

De altminteri, după câteva clipe, ne arătă, în spatele unei pieţe, o clădire ce semăna cu un mare hotel şi spuse:

— Central Psyharium.

Era viitoarea noastră reşedinţă, înconjurată de o grădină plantată cu pâlcuri de palmieri şi cu straturi mari de flori violacee.

— Anne, ce-i cu acest Ritz din Pacific?

— Sunt case de sănătate frumoase. Speră ca-n felul acesta să calmeze bolnavii.

În interior, Central Psyharium semăna în acelaşi timp şi cu un spital, şi cu un muzeu. Totul era etichetat. Pretutindeni vedeai orare, planuri, săgeţi. *Subiecţi liberi – Subiecţi reţinuţi – Romancieri: Ore de vizită… Pictori şi sculptori: Ore de vizită…* La un cuvânt al persoanei care ne însoţise, portarul sună de trei ori la o sonerie cu un timbru deosebit de muzical şi spuse:

— Mrs. Alexander va coborî.

Mrs. Alexander, o femeie ce fusese cândva frumoasă, era un ciudat amestec de tahitiană şi englezoaică. Ea ne deveni simpatică pe loc; deşi avea manierele sobre şi aproape deferente ale unei *housekeeper* superioare, puteai ghici un fel de nerăbdare amuzată care-i însufleţea vorbele.

— Fişele dumneavoastră mi s-au comunicat prin telefon – spuse ea – şi de data aceasta, domnii au fost precişi, aşa încât totul este pregătit. Vreţi să vedeţi camerele?

— Am dori mai ales să înţelegem – răspunse Arme.

— Veţi înţelege – zise Mrs. Alexander, zâmbind – dar mai întâi trebuie să vedeţi camerele.

Un lift ne urcă la etajul al treilea. Mrs. Alexander o luă pe un coridor lung, deschise o uşă şi… am rămas încântaţi. Nu mai văzusem o cameră atât de plăcută. Tonurile, calde (cenuşiu şi violet)), linia clasică a mobilierului, pereţii zugrăviţi discret se potriveau atât de mult cu gustul Annei – pe care învăţasem să-l cunosc – încât nu m-am putut abţine să nu i-o spun.

— Mr. Snake în persoană a ales camera – ne spuse gazda.

Se duse să deschidă fereastra; de pe balconul spaţios, apărat de o jaluzea, descopereai un lac albastru-verzui, străjuit de siluetele lungi şi subţiri ale cocotierilor înclinaţi. În depărtare se profila piscul din Maiana – o masă compactă de un negru-sângeriu pe fondul violet intens al cerului.

— E prea frumos! exclamă Anne, încântată. Dar cine-i cel care ne oferă toate astea? Ce ni se cere în schimb? Suntem liberi?

— Absolut liberi, doamnă, cu singura condiţie ca în orele de vizită să fiţi la dispoziţia acestor domni. De altminteri Maiana e o insulă. Unde v-aţi putea duce?

— Dar cine sunt „aceşti domni”? am întrebat eu. De când am pus piciorul pe pământul dumneavoastră, nimeni nu ne dă nici o lămurire. S-ar zice că le face plăcere să ne lase să trăim în mister. Ni s-a spus de câteva ori că dumneavoastră, doamnă, ne veţi lămuri. Vă implorăm să vorbiţi.

— Bucuros – consimţi ea. Dar nu vreţi să faceţi mai întâi o baie, să vă schimbaţi? Camera dumneavoastră, domnule, este cea din

dreapta. Sălile de baie sunt alături.

— Nu, nu – o întrerupse Anne – vrem să ştim… Cine sunt articolii? Ce este Maiana? Ce e acest Psyharium? Ce se va întâmpla cu noi? Eu nu pot să trăiesc în incertitudine.

— Atunci ascultaţi – începu Mrs. Alexander, închizând fereastra şi poftindu-ne în fotolii. Şi, mai ales, fiţi liniştiţi fiindcă nu vă pândeşte nici un pericol… Dimpotrivă… veţi petrece aici câteva săptămâni după care vă veţi continua călătoria. Nimic mai mult… Bun… Aşadar… vă amintiţi de romancierul englez Anthony Scott, celebru pe la 1840-1860, care a făcut o avere uriaşă cu o carte proastă, *The Dark Sex,* şi a dispărut apoi din lumea literară?

— Cunosc numele autorului şi titlul cărţii – spuse Anne – dar n-am citit nici *The Dark Sex* şi nici alt roman al lui Scott.

— Cu atât mai bine pentru dumneavoastră – răspunse Mrs. Alexander. Dar ştiaţi că Scott a cumpărat în 1861, de la guvernul olandez, în proprietate exclusivă, cu drepturi absolute, insula Maiana?

— Staţi – am intervenit eu – mi se pare c-am citit cândva povestea aceasta; el şi-a adus câţiva confraţi pentru a-i ţine tovărăşie, nu-i aşa?

— Întocmai. A oferit gratuit teren oricărui artist, scriitor, pictor sau sculptor care se angaja să nu mai părăsească insula şi să se supună legilor lui. Patruzeci şi trei de colonişti l-au urmat, alcătuind prima generaţie de articoli. Cu ei au venit un număr cam de trei ori mai mare de servitori – bărbaţi şi femei; din aceştia s-a născut cealaltă clasă, cea pe care aţi auzit-o numită *beotă* – prescurtarea cuvântului „beoţian" pe care-l folosea Scott pentru a-i desemna. În sfârşit, pe insulă se mai afla o populaţie indigenă, nu prea numeroasă, dar foarte frumoasă; prin căsătorie, indigenii s-au amestecat într-atâta cu beoţii încât azi, după şaptezeci de ani, n-au mai rămas indigeni puri. Toţi locuitorii insulei sunt fie articoli, fie beoţi, şi numără azi în jur de zece mii, dintre care şase sute de articoli.

— Dar care e diferenţa dintre articoli şi beoţi? Numai originea?

— Nu, desigur. Aici, naşterea nu contează; felul muncii determină casta… Articolii nu îndeplinesc nici o altă funcţie decât cea artistică. Scriu, pictează, compun muzică; nu se pot îndeletnici cu nici un fel de comerţ, nici chiar cu al cărţilor; în caz contrar, sunt daţi în judecată. Un articol nu trebuie să aibă bani.

— Şi cum trăieşte?

— Datorită beoţilor. Trebuie să vă spun că mulţi beoţi au averi mari. Insula este foarte bogată în resurse naturale, posedă plantaţii de cauciuc, mine. Nu cheltuieşte pentru înarmare deoarece independenţa ei este garantată de toate puterile. Cine vrea să muncească aici face curând avere. Şi singura plăcere a beoţilor bogaţi, îndeosebi a soţiilor şi a fiicelor, este să-i hrănească pe articoli. În fiecare seară, între cinci şi şapte, puteţi vedea acasă la plantatorii beoţi mese pline cu prăjituri,

dulciuri de tot felul, băuturi şt fripturi, la care articolii se aşază timp de câteva minute. Fetele beoţilor sunt prezente pentru a-i servi, culegând în schimb cele câteva fraze pe care articolii li le adresează, atunci când aceşti domni sunt în stare să vorbească.

Amândoi am avut impresia că tonul, în aparenţă foarte respectuos, al doamnei Alexander, are o imperceptibilă nuanţă de sarcasm, dar eram atât de uimiţi şi de interesaţi de tot ce ne spunea, încât nu ne gândeam la altceva decât să-i punem mereu noi şi noi întrebări.

— Putem să asistăm şi noi la mesele articolilor? am întrebat eu.

— Veţi fi desigur invitaţi – ne-a răspuns ea. După ce aceşti domni vor începe să vorbească despre dumneavoastră, veţi deveni foarte populari în insulă. Subiectele din Psyharium sunt întotdeauna căutate de beoţi.

— Şi acest Psyharium? întrebă Anne. Trebuie să ne explicaţi ce-i cu el.

— E simplu – răspunse Mrs. Alexander. La început, articolii veniţi din Europa sau America şi care făcuseră parte din tot felul de societăţi complexe aveau mii de subiecte de tratat; le era de ajuns să scormonească în propriile amintiri pentru a găsi substanţa cărţilor lor. A doua generaţie a dispus de o zestre mai sărăcăcioasă. Avea, desigur, ceea ce aici se numesc „temele maiane": Viaţa beoţilor. Iubirea femeilor beote cu articolii… Sau a unei femei articole cu un beot… dar şi acestea s-au epuizat repede. Atunci articolii au început să scrie unul despre altul, mulţi s-au simţit ofensaţi şi stingheriţi. De altminteri, încetaseră de mult să mai aibă sentimente reale şi nu mai găseau nimic demn de observat nici la ei, nici la confraţii lor. Unii descriau acele sentimente de gradul al doilea, care pot fi generate de operele de artă… De pildă, dacă aţi fi articoli, după o călătorie ca cea pe care aţi întreprins-o, aţi publica nu numai *Jurnalul de Bord,* dar şi *Jurnalul Jurnalului de Bord,* iar însoţitoarea dumneavoastră ar publica *Jurnalul Jurnalului Jurnalului de Bord al soţului meu.* Este un filon nesecat. Marele succes literar din acest an în Maiana a fost o confesiune de şaisprezece mii nouă sute de pagini, scrisă de Routchko, sub titlul *De ce nu pot să scriu…*

Dar, mă rog, nu oricine are talentul lui Routchko; pentru articolii ce duceau lipsă de personaje, un bogat proprietar beot, mort acum vreo zece ani, a creat acest Psyharium, care este în fond o grădină de suflete. Psyharium are corespondenţi în America şi Europa, care îi trimit cazuri interesante… Uneori ni se întâmplă să găsim şi printre beoţi. Alteori, o întâmplare fericită ne aduce oaspeţi ca dumneavoastră… Aceşti domni încearcă, pe cât e posibil, să adune exemplare din cele mai importante sentimente existente în vechile societăţi romaneşti.

— Şi ce înţelegeţi prin „societăţi romaneşti”, doamnă?

— Cele în care oamenii obişnuiţi nu sunt romancieri – răspunse Mrs. Alexander, cu un aer inocent.

Am schimbat o privire cu Anne.

— Dar dumneavoastră, stimată doamnă – întrebă Anne – ce sunteţi? Articolă sau beotă?

— Oh, eu – răspunse Mrs. Alexander – născută beotă, am fost douăzeci de ani soţia unui articol… îi cunosc bine.

VI

Dacă Anne şi cu mine n-am fi încercat un uşor regret, gândindu-ne la admirabilul nostru record întrerupt, am fi fost, cel puţin la începutul şederii noastre, fericiţi în Maiana. Natura era frumoasă, clima excelentă, eram trataţi cu amabilitate. Mrs. Alexander, cu care ne-am împrietenit, ne-a pus la dispoziţie un pavilion construit pe malul lacului în care ne puteam scălda îndată ce coboram de pe terasă. Negrăită plăcere pentru Anne, care nu se simţea fericită decât în apă. Era nemaipomenit să înoţi în apa caldă a lacului, pe fundul căruia se zăreau peşti în culori vii, cu forme stranii; de asemenea, încântător lucru să te plimbi pe câmp, însoţit de un *boy* pe care, atunci când ne era sete, îl puneam să se cațere în vârful unui cocotier, de unde el scutura o ploaie de nuci uriaşe, pline cu un lapte delicios.

Dar ne îndeletniceam mai ales cu studierea obiceiurilor locuitorilor. Nu mai conteneam descriindu-ne unul altuia semnele de veneraţie aproape comice ale beoţilor faţă de articoli. Unii dintre ei împingeau fetişismul până acolo, încât colecţionau cea mai neînsemnată hârtiuţă atinsă de pana lor sacră. Un beot foarte bogat ne arătase cu mândrie un condei prăpădit care aparţinuse lui Routchko şi pe care-l cumpărase pe un preţ bun de la un negustor de curiozităţi din Maiana. Pentru el, era un fel de relicvă, şi dacă ar fi să caracterizez pe scurt atitudinea celor din Maiana faţă de artă şi artişti, acestea ar fi cuvintele: religie, preot. Cei mai buni articoli sunt adevăraţi sfinţi care trăiesc în împărăţii fictive născocite de fantezia lor şi care nu-şi doresc nimic altceva pe lume decât să zămislească opere desăvârşite. Ambiţia lor este să imite viaţa marilor articoli legendari, veneraţi la Maiana, ca Flaubert, al cărui bust există în casele multor beoţi; ca Shelley, căruia i-au înălţat un templu, unde o statuie de marmură îl înfăţişează gol; ca Marcel Proust, din a cărui operă se citesc la Teatru câteva pagini în fiecare an, de ziua naşterii lui. Printre articolii în viaţă, cel mai respectat este Alberti, care şi-a petrecut toată viaţa pregătindu-se să scrie un poem de treizeci de versuri, a cărui inspiraţie i-a venit la optsprezece ani şi pe care a

izbutit să-l termine la şaptezeci şi doi.

Ceea ce completează ritualul vieţii artistice din Maiana sunt îndatoririle. O dată pe săptămână are loc o comedie la Teatru sau un concert la Auditorium Gigant; spectacolele sunt gratuite şi au un caracter de sărbătoare publică; primele rânduri de fotolii sunt rezervate articolilor; toţi beoţii sunt obligaţi să fie prezenţi. Nu există sancţiuni penale, dar cele sociale sunt suficiente. Un beot dovedit că nu iubeşte nici muzica, nici literele devine un fel de paria. Articolii refuză să mai stea la masa lui; ceilalţi beoţi îl detestă, soţia sa şi, mai târziu, copiii lui sfârşesc prin a-l convinge să simuleze cel puţin respectul pe care, de fapt, nu-l are pentru artă.

Misterele artei sunt respectate aici întocmai cum sunt cele religioase în alte ţări. Cel mai ilustru dramaturg în Maiana este Pedro Sanzoni, ale cărui piese sunt frumoase, dar atât de ermetice, încât cea mai mare parte dintre beoţi nu le înţeleg. Dar cu atât mai mult îl preţuiesc pe Sanzoni.

În timpul şederii noastre la Maiana am fost astfel martorii unui episod care ni s-a părut de-a dreptul simbolic pentru atitudinea beoţilor. Actriţa favorită a lui Sanzoni, Noémi, era atât de plină de patos, încât atunci când avea de interpretat un rol, cădea într-un fel de transă. Pentru a se transpune mai uşor în această stare psihică, necesară talentului său, îi cerea cameristei să scrie pe uşa cabinei nu numele ei adevărat, Noémi, ci numele personajului pe care urma să-l joace. La o premieră, camerista a uitat să schimbe numele, iar Noémi a apărut pe scenă îmbrăcată şi machiată pentru un rol care nu exista în piesa aceea.

Când partenerii i-au auzit replicile lipsite de sens, au încercat să-i atragă atenţia, dându-i a înţelege că se înşela. Dar Noémi părea că nu-i vede. Îngrozit, Pedro Sanzoni se pregătea să sară pe scenă şi să întrerupă spectacolul când, privind spre public, văzu că nimic nu-i tulbura seninătatea. A aşteptat să se lase cortina, în mijlocul aclamaţiilor beoţilor, care-şi spuneau că niciodată Sanzoni nu scrisese ceva mai plin de îndrăzneală.

Cenzura din Articolia a interzis să se publice relatarea acestui episod în *Gazetă;* piesa a fost tipărită aşa cum fusese jucată, substituindu-se rolului iniţial cel incoerent, iar Sanzoni i-a dat un titlu nou: *Personaj venit dintr-o alta lume.* Piesa a devenit o operă clasică maianiană. Anne şi cu mine am aflat adevărul de la doamna Alexander. Ca să fim sinceri, trebuie să adaug că nouă ne-a plăcut piesa.

Tot Mrs. Alexander ne-a arătat cum, de vreo câţiva ani, o modă periculoasă îi îndeamnă pe unii beoţi tineri cu spirit de frondă să nege importanţa articolilor, să-i considere drept paraziţi şi să dorească să elibereze insula de ei sau, cel puţin, să-i lipsească de privilegii şi să-i

oblige să lucreze cu propriile lor mâini. Aceşti tineri şi-au găsit şi un doctrinar în persoana lui Sam Fogg, un articol degenerat care-şi învaţă discipolii că viaţa e mai importantă decât arta. Tinerii aceştia sunt numiţi biofili. În general, lumea îi dispreţuieşte şi-i consideră imorali; doctrina lor se răspândeşte încet, deoarece, mai întotdeauna, căsătoria îi aduce pe drumul drept pe cei ce au luat-o razna.

Se întâmplă adesea, după cum e şi firesc, să se nască printre beoţi un adevărat articol. Există în Psyharium un serviciu special, un fel de seminar, pentru a pune sub observaţie asemenea cazuri. Avantajele practice ale articolilor sunt atât de evidente, încât n-ar fi exclus să se încerce simularea vocaţiei. Şi, desigur, ar fi exagerat să afirmăm că Maiana este cu desăvârşire scutită de acest pericol, dar directorii seminarului îşi iau toate măsurile. Când e vorba de meseria lor, articolii sunt de o cinste demnă de toată admiraţia. Le-aş reproşa, poate, prea multă indulgenţă faţă de unii falşi artişti, care găsesc că e comod să fie hrăniţi de beoţi. Dar viaţa adevăratului articol este foarte grea; perioada de creaţie e dureroasă ca o naştere; clipele de răgaz dintre două opere sunt pentru ei momente de nelinişte, de căutări. Aproape toţi au o sănătate şubredă, iar ospitalitatea copleşitoare a beoţilor le oboseşte stomacul. În realitate, cred că majoritatea articolilor n-ar putea suporta viaţa fără devotamentul femeilor beote. De fapt, foarte rar un articol îşi alege ca tovarăşă o articolă. Experienţa demonstrează că astfel de căsătorii nu sunt mai niciodată izbutite. Dar legea din Maiana acordă articolului drept de preferinţă asupra oricărei beote, el declarând, sub jurământ, că are nevoie de respectiva femeie pentru opera sa. Legile prevăd pentru asemenea cazuri alianţe temporare între articoli şi beoţi, alianţe ce nu anulează căsătoria beotă încheiata anterior, dar suspendă provizoriu efectele în privinţa paternităţii prezumate. E o soluţie foarte ingenioasă care anulează anumite josnicii de adulter clandestin şi pe care n-ar fi rău să o introducem şi la noi. În ceea ce priveşte soţul beot, el consideră o astfel de alegere ca pe o cinste deosebită şi ştie că numele său va figura în *Vieţile articolilor,* publicate pe cheltuiala statului la moartea fiecărui articol, iar el, pierzând fidelitatea conjugală, dobândeşte în schimb prestigiul social. Şi ca să spun totul, i-am auzit pe unii articoli plângându-se de privilegiile ce le sunt acordate; ei pretind că toată valoarea literară a dragostei vine din dificultăţile pe care le întâmpini. Trebuie să mărturisesc că singurele romane bune pe care le-am citit în Maiana au fost scrise de foşti beoţi, ceea ce pare să confirme această teorie.

Mi se pare însă că marea slăbiciune a articolilor rezidă în faptul că au pierdut contactul cu viaţa. Într-o societate obişnuită, un artist trebuie să lupte, măcar în tinereţe; din acea perioadă el păstrează amintiri, iubiri, uri, într-un cuvânt, sentimente vii. La Maiana, viaţa

nu oferă articolilor obstacole. De unde şi o incredibilă ignoranţă. Cititorii mei nu mă vor crede dacă le voi reproduce unele întrebări ce ne-au fost puse, Annei şi mie, de către cei mai inteligenţi articoli. „În noua mea carte trebuie să descriu, îmi spunea unul dintre ei, o regiune muntoasă de frontieră, străbătută de contrabandişti; dar cum se trece un munte? Există drumuri? Poteci? ” Un altul mă tot întreba despre ambarcaţiuni; nu putea să priceapă cum funcţionează cârma, vâslele, pânzele. Toate problemele economice le sunt străine, deoarece beoţii le rezolvă în locul lor. Doar bătrânul Alberti a văzut multe lucruri în lunga perioadă pe care şi-a petrecut-o fără să scrie, iar cultura sa multilaterală şi vie îl face omul cel mai interesant ce mi-a fost dat să întâlnesc. Dar în-ochii celor mai rigizi articoli, Alberti trece drept eretic.

Pentru un articol, unica realitate este opera la care lucrează; restul, ceea ce noi numim real, constituie pentru el un fel de hambar, de heleşteu, unde se duce să-şi caute cele necesare pentru hrana spirituală. Rezultatul e că, deşi conversaţia cu articolii mi-a făcut adesea mare plăcere, n-aş putea spune că prietenia lor este întotdeauna pe deplin satisfăcătoare. Am veşnic impresia că privesc dincolo de mine la nişte fiinţe fictive. În cursul unei conversaţii, decolează brusc şi îi regăseşti la vreo sută de paşi deasupra ta, planând. Viaţa lor sentimentală se modelează după viaţa operelor. Când un articol îşi părăseşte iubita, poţi fi sigur că are nevoie de o scenă de despărţire. Dacă îşi înşală soţia, înseamnă că-i trebuie o scenă de gelozie. Am rămas adesea uluit, auzindu-i pe aceşti bătrâni cu tâmple albe şi ochi nevinovaţi, spunându-mi: „Am nevoie de o tânără, de un incest, de-o crimă”.

Acesta este şi motivul pentru care aproape toţi articolii au o viaţă atât de complicată; mulţi dintre ei sunt făcuţi să fie credincioşi, caşti, dar pentru activitatea lor au nevoie de o excitaţie pe care o dorinţă vie o comunică creierului. Într-o zi, Martin mi-a explicat cu cinism că singura atmosferă favorabilă creatorului este momentul când ia naştere iubirea. „Trăieşti atunci – mi-a spus el – o scurtă clipă de iluzie şi de forţă când lucrul cel mai complicat ţi se pare simplu.” De aceea el considera ca un articol trebuie să privească orice femeie ca pe o iubită posibilă, deoarece varietatea dorinţelor, şi nu satisfacerea lor alimentează talentul. „Căsătoria – mi-a mai spus – sau orice altă legătură permanentă cu o femeie înseamnă moartea unui mare artist… O ştiu prea bine. ”

Dar dacă viaţa sentimentală este complexă la Maiana, viaţa politică e simplă. Articolii refuză să se ocupe de ea şi astfel administraţia insulei este încredinţată unei comisii a beoţilor. Articolii îşi exercită doar controlul asupra spectacolelor, publicaţiilor şi imigrărilor. Unicul jurnal de pe insulă, *Gazeta Articolilor,* publică

numai amănunte privind operele în curs de elaborare şi ştiri referitoare la sănătatea morală şi fizică a celor mai însemnaţi articoli. Aşa am citit de exemplu, în ziua sosirii noastre la Psyharium, un amplu articol privitor la *Astmul lui Routchko*. În săptămâna următoare, *Gazeta* a început o serie de articole mult gustate despre visele articolilor.

Unele probleme de poliţie urbană şi, îndeosebi, regulamentele care au ca obiect respectarea liniştii îi interesează pe articoli. În cartierul unde locuiesc conducătorii Articoliei, toate străzile sunt unse cu o substanţă cauciucată ce amortizează zgomotul maşinilor. Este interzis claxonatul şi, exceptând orele de masă, nu-ţi este îngăduit să vorbeşti altfel pe stradă decât în şoaptă. Anne, deşi are o voce caldă, blândă, s-a trezit cu un proces-verbal dresat de un agent al brigăzii literare pentru faptul că a exclamat: „Uite casa lui Alberti".

Din fericire, acest zgomot extraordinar l-a atras la fereastră chiar pe Alberti în persoană, care a rezolvat incidentul. Folosirea telefonului este interzisă la Maiana, de la 9 dimineaţa până la 12. Pentru unii articoli mai nervoşi, guvernul a dispus construirea unui Turn al Tăcerii, ale cărui încăperi având pereţii căptuşiţi cu plută plutesc într-o baie de ulei. În jurul acestui turn, circulaţia este interzisă pe o rază de 400 metri, acces având doar anumiţi servitori şi în anumite ore. Femeile beote care se mărită cu articoli fac, înaintea căsătoriei, un stagiu la Şcoala Tăcerii, unde sunt supuse unui antrenament progresiv.

Anne era de părere că mulţi dintre articoli ar fi trebuit să treacă pe la această şcoală, căci, dacă moravurile de pe insulă ne interesau şi nu găseam decât cuvinte de laudă pentru tratamentul de care ne bucuram la Psyharium, aveam în schimb destul de suferit de pe urma vizitelor zilnice de la care nu ne puteam sustrage.

VII

Routchko mă îndrăgise. Mă întrebase care e numele tatii şi nu-mi spunea decât Piotr Ivanovici; venea în fiecare dimineaţă să petrecem câteva ceasuri împreună. Şi eu îl îndrăgisem. E imposibil să-şi închipuie cineva două firi mai diferite; pe cât eram eu de rece, de incapabil să-mi dezvălui sentimentele adânci, pe atât el nu izbutea să şi le stăvilească. Îşi deschidea sufletul primului venit. Avea un fel de-a fi pe care nu-l puteam imita, dar pe care-l respectam şi-mi trezea interesul. Era cel mai pur dintre articolii pe care i-am întâlnit; în afară de opera lui şi a prietenilor lui, nimic nu conta pentru el. E drept că atunci când l-am cunoscut, se stingea treptat de o boală de plămâni şi era conştient de aceasta; dar Germain Martin, care-l ştia din tinereţe, mi-a spus că aşa fusese întotdeauna.

Marele regret al lui Routchko era că nu scriu. În ochii lui, o viaţă

consacrată acţiunii, şi nu artei, însemna o viaţă ratată; deşi nu-i mai rămăseseră de trăit decât vreo câteva luni, se considera mai bogat decât mine, cel tânăr şi puternic, preocupat însă pe de-a-ntregul de planuri, care pentru el erau simple deşertăciuni, un fel de moarte vie. Cred că ajunsese să-şi spună că singurul mijloc de a mă „trezi" era să-mi vorbească de Anne şi să mă silească să reflectez asupra raporturilor mele cu ea. L-am văzut înfuriindu-se până la dispreţ, el, omul atât de blând altminteri, când i-am spus că, pe măsură ce se prelungea călătoria, sentimentele mele faţă de Anne deveneau tot mai simple, mai frăţeşti; prezenţa acestui echilibru fizic şi moral îl scotea din sărite pe bietul meu prieten. Iar eu, care ştiam cât luptasem ca să-l dobândesc, îl consideram o virtute şi mă mândream. El, fiind incapabil să-l aibă, îl dispreţuia.

— Nu, nu – zicea – apucându-mă de mână şi privindu-mă în ochi – nu, Piotr Ivanovici, nu spui adevărul. Te minţi pe tine însuţi, ocoleşti propriul tău Eu profund… Ştiu foarte bine că seninătatea cu care te împodobeşti este afectată şi că eşti în stare de o viaţă interioară.

Întotdeauna când pleca, încercam un sentiment de ruşine, de neputinţă; dar nu reuşeam să aflu dacă acest sentiment se datora mediocrităţii propriei mele vieţi sau confesiunilor morbide ale lui Routchko.

Uneori, părăsindu-mă, se ducea s-o vadă pe Anne şi îi mărturisea ce crede despre mine.

— Ceea ce e îngrozitor în cazul lui Piotr Ivanovici – îi spunea el – e că orgoliul îmbracă la el forma onoarei, cu care se împăunează şi care-i înăbuşe sentimentele adevărate… Vezi, Anna Mihailovna, oamenii se tem de închisoare, de gratii, de paznici, dar nu văd că se închid într-o temniţă a cuvintelor de o sută de ori mai strâmtă. Într-o celulă, tot mai poţi fi tu însuţi; merg mai departe: într-o celulă e uşor să fii tu însuţi, dar un suflet peste care a fost pusă platoşa onoarei, a moralei sau aceea şi mai strâmtă a uzanţelor şi a conformismului, e un suflet mort. De aceea Pierre devine un om închis, trufaş, ajunge să pară insensibil, el atât de bogat în simţăminte, de fapt. E groaznic. Apoi, apucând-o pe Anne de mână, adăuga: Anna Mihailovna, te rog, ajută-mă să-l scap!

— De ce anume? întrebă Anne.

— Trebuie să-l punem faţă în faţă cu acel Eu adevărat pe care el îl ucide încetul cu încetul. În prezent, el se reneagă, se închide în sine. Joacă nu ştiu ce rol abstract.

Această veşnică analiză pe care Routchko o practica neîncetat la adresa semenilor săi, ca şi asupra lui însuşi, era atât de molipsitoare, încât Anne începu să mă cerceteze atent. Ea, odinioară atât de simplă, nu mai accepta acum nici o frază de-a mea ca fiind expresia gândului meu. Încerca să-mi demonstreze că am afirmat un lucru numai pentru

că m-am gândit la cu totul altceva. Viaţa devenea de nesuportat. Ajunsesem să mă uit în oglindă şi să mă întreb: „E adevărat că nu sunt eu însumi?” Şi începeam s-o cred.

După patru săptămâni de şedere la Maiana, urmând exemplul articolilor, m-am apucat să ţin un jurnal al gândurilor mele. Am acum jurnalul sub ochi; e un caiet îngălbenit de apa mării; extrag unele însemnări, mărturie a stării de nelinişte în care mă aflam atunci.

2 *iulie.* Sunt foarte deprimat. Mă întreb dacă Routchko nu cumva are dreptate, dacă nu-mi irosesc viaţa jucând un rol străin. De ce mă agit în felul ăsta? De ce am făcut această călătorie? De ce să mă întorc în Franţa? Nu-mi place nici gloria, nici zgomotul. Oare nu pentru a fugi de mine însumi, cum spune Routchko?

3 iulie. O nouă convorbire cu Routchko. Are dreptate, fug de mine. Dar de cine vreau să scap? Şi dacă aş lăsa la o parte toată această agitaţie de suprafaţă, care e Eul pe care-l voi găsi? Oare nu voi da de vid, de neant, de tăcere? Sunt eu oare altceva decât frazele, gesturile mele?

4 iulie. Am vâslit toată ziua pe lac, spre seară m-am cocoţat pe pisc. Mă simt mai bine. Să acţionezi, să mergi, să-ţi simţi corpul viguros şi obosit.

5 iulie. Eu, eu, eu… Dar cine sunt eu? Sunt aceşti palmieri, această mare, acest promontoriu îndepărtat, această hârtie pe care scriu? Dacă le înlătur, ce mai rămâne? Mi se întâmplă acum să mă-nfior când mă gândesc la furtună. Aş fi putut să mor, să mor înainte de-a fi trăit.

6 *iulie. Apologia pro vita mea*[8]. N-am trăit, nu trăiesc, nu voi trăi niciodată.

7 iulie. Sunt profund nenorocit.

8 iulie. Fără să vreau, ştiind că sunt un naiv, un pedant, încep un poem în proză, imitându-l pe Snake.

Vasul se ridică pe panta valului / ca trenul pe coasta muntelui / Şi cade cu trosnet de lemn ce se sparge / în văgăuna prea strâmtă dintre creste / Şi mă gândesc: „Ah, Doamne, dacă vreodată / Dacă aş fi sigur că vom fi înghiţiţi de mare, / i-aş cere, înainte de moarte, să-mi dea / o sărutare care să aibă gust de apă sărată / Apoi voi muri cu inima împăcata. / Că, oricum, trebuie să mori într-o zi…

Ei bine, simt că înnebunesc. Maiana îmi face rău. Pierre Chambrelan, *pull yourself together*[9] !

9 iulie. Nu m-am putut împotrivi dorinţei bolnăvicioase de a-i arăta lui Routchko începutul poemului meu şi de a-i cere părerea. N-a părut prea entuziasmat şi, ceea ce e mai grav, acest fapt m-a rănit

oarecum. Voi deveni articol? În schimb, s-a interesat mult prea mult de ceea ce el numeşte „latura revelatoare a poemului”. Ascultând, articolii vor să surprindă în operele celorlalţi un roman pe care-l compun ei înşişi.

10 iulie. Routchko mi-a adus (să fie o critică indirectă? un model?) un poem de Snake: *Dorinţă.* Am reţinut patru versuri:

Şi mi-a fost foame de tine cum nici unei fiinţe vreodată nu i-a fost / Şi gâtlejul mi-era uscat, ochii strălucitori / Buzele tale întredeschise erau cerul însorit / Amintirea miresmei tale, o *agonie…*

E bun, desigur, dar mi se pare că l-aş fi putut scrie şi eu. L-am întrebat dacă Snake a compus mai demult versurile.

— Nu – mi-a răspuns. Săptămâna trecută.

După plecarea lui Routchko, m-am plimbat îndelung pe malul lacului. Ah, m-am săturat de soare, de peşti aurii, de cocotieri! Ce repede te saturi de cele mai frumoase privelişti ale naturii. Imobilitate totală sau mişcare neîntreruptă? Buda sau Morand? Iată singurele forme ale fericirii.

Copiind câteva fragmente din acest biet jurnal, mi-am amintit de starea melancolică de atunci. Cu toată frumuseţea neobişnuită a meleagurilor, cu toată clima lor blândă şi farmecul locuitorilor, eram într-adevăr nefericit la Maiana, cu atât mai mult cu cât Germain Martin încerca o plăcere ciudată să mă tortureze. Mă vizita la două zile şi avea impresia că a reuşit să mă facă gelos pe Snake. Nici el nu admitea că nu sunt îndrăgostit de Anne.

— Snake, tânărul meu prieten, mă cam nelinişteşte – îmi spunea el, cu vocea-i domoală şi uşor stridentă – o vede des pe agreabila dumitale vecină şi ieri seară mi-a vorbit de ea într-un mod care nu prea mi-a plăcut. De altminteri, munceşte mai puţin şi prost; ultimele două poeme pe care mi le-a arătat sunt de un lirism senzual, brutal, cu totul nedemne de un mare poet maianian cum e Snake.

— Mi-aţi spus adesea, domnule Martin, că Snake este o fiinţă imaterială. Simte, desigur, o inocentă plăcere când îi dă târcoale Annei. Nu-i nici o primejdie nici pentru el, nici pentru Anne… Snake este în primul rând spirit şi-apoi om.

— Da-a – răspunse Martin – da-a, însă cuvântul *imaterial,* când este vorba de o fiinţă omenească, nu trebuie luat vreodată într-un sens prea literal, îmi amintesc de discuţiile pe care le-am avut mai demult împreună, eu şi Snake, cu privire la iubirea senzuală, când el a dovedit o cunoaştere a subiectului care m-a uluit la un om atât de tânăr… Dacă dumneata eşti liniştit, mă rog, totul e în ordine. Numai pentru dumneata îmi făceam griji, căci, în ceea ce-l priveşte pe Snake, dacă ar dori-o pe prietena dumitale de drum, legea malaniană i-o dă. În materie de căsătorie, în Articolia femeia străină este asimilată unei

beote.

— Cum? l-am întrebat. Nu înţeleg. Doar nu i-o veţi da pe Arme dacă ea nu doreşte? Astea-s obiceiuri sălbatice. De altminteri, Anne…

Încet şi autoritar, Martin ridică mâna dreaptă:

— Prietene!… Doar nu-ţi închipui că vom permite unei muritoare să împiedice, prin refuzul ei prelungit, crearea unei capodopere. Desigur, o perioadă de aşteptare este necesară; nimic nu favorizează mai bine naşterea unor emoţii puternice; dar nu vom îngădui ca dorinţa să se transforme în obsesie.

Nu-mi amintesc exact ce i-am răspuns, dar trebuie să fi fost o rugăminte plină de patimă şi destul de incoerentă. M-a privit în tăcere, apoi a început să râdă în chipul cel mai diabolic.

— Foarte interesant… – a spus.

VIII

Soarele era superb, marea violetă, florile din parcul Psyharium-ului, admirabile, dar Maiana îmi devenise odioasă. Simţeam cum mă înnămolesc în mlaştinile analizei, cum încep să semăn cu cei mai răi articoli, cum viaţa mea devine o neobosită meditaţie asupra propriei mele persoane, ceea ce mă otrăvea treptat. Nici Anne nu mai avea faţa aceea strălucitoare din timpul călătoriei, era într-o veşnică agitaţie şi pălea văzând cu ochii. Trebuia să fugim de-acolo. Aproape în fiece dimineaţă coboram în port să văd dacă se lucrează la ambarcaţia noastră. Un tâmplar beot înlocuia tacticos scândurile, fixa bompresul, dar când îl întrebam dacă va isprăvi curând, părea stânjenit şi-mi răspundea că „domnii” nu i-au dat poruncă.

Bietul meu Routchko respira tare greu; de îndată ce se întindea să doarmă, se sufoca. Doctorii spuneau că va mai trăi opt sau cel mult zece zile. Întreaga insulă urmărea cu respect agonia lui şi era, într-adevăr, un spectacol eroic. Routchko îşi petrecea ultimele ceasuri dictând (nu mai putea să scrie) impresii asupra bolii. Lucrarea se intitula *Moartea lui Routchko.* Am auzit mai multe fragmente cu prilejul vizitelor pe care i le-am făcut; nu cred că cunosc ceva mai frumos. Fiecare undă de suferinţă era descrisă cu o prezenţă de spirit, cu o siguranţă a formei surprinzătoare. De când am ascultat această relatare, pentru mine moartea nu mai este străina care a fost până atunci; în imaginaţia mea, ea mi-este la fel de familiară ca dragostea sau furtuna.

Cum prietenul nostru vroia să-şi adune toate puterile în această ultimă lucrare, stătea cu ochii închişi, urmărind doar mişcările interioare ale trupului său ce se dezagrega. Era, într-adevăr, tulburător să te strecori în vârful degetelor în camera aceea, unde cei mai de vază articoli stăteau în picioare, tăcuţi, în jurul muribundului cu ochii de pe acum închişi, în timp ce tinere beote îi urmăreau vocea din ce în

ce mai slabă. Am înţeles atunci câtă măreţie era – cu toate slăbiciunile lor – în atitudinea articolelor.

Dar nu era singura tragedie a acestei existenţe de coşmar. În timp ce Routchko se stingea, fermecătorul Snake îşi pierdea treptat minţile. Cel puţin în sensul pe care-l dau articolii acestui cuvânt şi care mie mi se părea atât de straniu, încât mă simt destul de stânjenit încercând să-l fac pe cititor să priceapă. Cititorul trebuie să-şi aducă aminte că, în stare normală, un articol consideră lumea înconjurătoare un vis, iar lumea Artei o realitate. Dacă se produce o răsturnare de valori, dacă articolul bolnav începe să considere viaţa ca fiind reală şi importantă până într-atât, încât să neglijeze arta, medicii din Articolia afirmă că e nebun. Pot oare să mă fac înţeles spunând că nebunia maianiană este inversul unei halucinaţii?

Tocmai lucrul acesta se întâmpla cu Snake. De vreo câteva zile, Martin îmi tot spunea neliniştit că Snake a renunţat să lucreze; n-am dat mare atenţie vorbelor lui, crezându-le mai degrabă scorneli ca să mă facă să reacţionez. Dar într-o dimineaţă l-am văzut pe Martin sincer tulburat şi foarte posomorât.

— Bietul nostru Snake – îmi spuse el – va fi examinat mâine de specialiştii noştri psihiatri şi tare mă tem să nu-l silească la un repaus de câteva luni într-un ospiciu. Păcat! Era una din cele mai nobile minţi din insulă şi un mare poet… Vezi dumneata, noi, articolii, ne înşelăm considerând vizitele străinilor un divertisment. Ce-i drept, ele ne îmbogăţesc cu câteva tipuri, dar un mare artist îşi plăsmuieşte tipurile fără modele, iar primejdiile sunt infinit mai mari decât avantajele… Ce să-i faci… Mă bătu pe umăr şi rosti cu o gravitate pe care nu i-o remarcasem până atunci: Vezi dumneata, Chambrelan, dacă voi mai prezida vreodată o Comisie de Imigrare, nu voi mai îngădui nici unei femei să pună piciorul pe insulă. Treacă-meargă cu beoţii noştri, fiinţe cumsecade şi docile, care nu-şi vâră nasul în viaţa omului… Dar o europeană! O americană!… Să expui mecanismul delicat, preţios, care e spiritul unui articol, cochetăriei, capriciilor unei asemenea fiinţe!… Nu, alta timp cât voi mai avea vreo influenţă printre articoli, nu voi mai îngădui o asemenea experienţă. În ceea ce vă priveşte, dragă prietene, pe dumneata şi pe însoţitoarea dumitale, iubită sau soră, numeşte-o cum pofteşti, plecaţi cât mai repede… când doriţi.

— Vorbiţi serios?… Putem pleca?

— Azi-dimineaţă am dat ordin Administraţiei de Stat din Maiana ca vasul să fie gata cât mai curând… Va dura cel mult o săptămână!

Trebuie să mărturisesc că, deşi tristă cauza acestui eveniment (nebunia sărmanului şi încântătorului Snake), m-am simţit cuprins de o bucurie fără margini. Dar mi-am dat seama că ar fi de prost gust să mi-o manifest prea pe faţă.

— Vorbiţi-mi de Snake – i-am cerut. Ce i s-a întâmplat? O criză?

— Da – răspunse Martin. Iată: nu ţi-am ascuns faptul că, de la o vreme, Snake mi se părea foarte îndrăgostit de prietena dumitale. N-am dat prea multă importanţă acestui fapt până alaltăieri, când, văzându-l că puţin îi pasă de opera sa şi constatând că abia-abia răspunde când îi vorbeşti de poem, m-am oferit să-l ajut să i se atribuie această persoană pentru trei sau şase luni, de către Comisia uniunilor articolilor, al cărui vicepreşedinte sunt… Îţi imaginezi surpriza mea când am văzut că mă refuză categoric.

— A refuzat? am întrebat, bucuros.

— A refuzat – continuă Martin, cu indignare – spunându-mi că Anne te iubeşte, că ea i-a declarat-o şi că el nu vrea să fie a lui decât dacă ea ar dori-o! În faţa unei asemenea halucinaţii, era de datoria mea să chem un medic. Din nenorocire, diagnosticul nu comportă nici cea mai mică îndoială: credinţă profundă în realitatea vieţii, psihoză periculoasă de gradul întâi. Iar azi, fără doar şi poate, va apărea şi mai bolnav în ochii experţilor, căci de aseară delirează întruna, susţinând că un poem este o simplă împerechere de cuvinte, că orice artist este un mistificator, că o oră de iubire adevărată face mai mult decât toate cărţile din lume… ce mai… nebunie curată!

Trebuie să-mi mărturisesc aici laşitatea. Pentru mine era limpede ca lumina zilei că Snake nu fusese niciodată mai puţin nebun ca acuma, dar la ce ar fi servit să le-o spun? Inteligenţa articolilor nu funcţionează ca a noastră. În sensul în care un articol ca Martin foloseşte cuvântul „nebunie”, Snake era nebun.

Dacă-mi deschid jurnalul din Maiana la acea dată, ultima, de fapt, când i-am mai încredinţat gândurile mele, nu găsesc nici un cuvânt privitor la cazul lui Snake, ci doar atât: „Anne te iubeşte, ea i-a declarat-o”.

IX

Vasul nostru, proaspăt vopsit, fusese înzestrat cu pânze mari, gălbui, care, împreună cu albastrul strălucitor al mării, alcătuiau un plăcut contrast. La uşa sanatoriului, Mrs. Alexander o sărută pe Anne.

— Vă cer iertare – ne-a spus ea – că, fără voia mea, v-am ţinut prizonieri atâta vreme.

— Dumneavoastră, Mrs. Alexander ! a exclamat Anne. Dar datorită dumneavoastră şederea noastră aici a fost încântătoare.

— Nu prea încântătoare, sper – a adăugat ea, cu un zâmbet misterios şi trist. Dacă vreodată vă veţi gândi la Maiana, aş vrea să vă înfioraţi puţin: Maiana să vă facă să iubiţi ceea ce nu este Maiana.

— Ştiţi că v-am promis – i-a răspuns Anne.

Făceau, desigur, aluzii la discuţiile pe care le-avuseseră asupra acestui subiect şi în care eu nu fusesem amestecat. M-am îndepărtat

câţiva paşi, ele s-au sărutat din nou, apoi Anne m-a ajuns din urmă, fugind.

Germain Martin a venit până în port pentru a-şi lua rămas bun. Eram sincer trişti că-l părăsim. Dacă se jucase puţin cu sentimentele noastre, inteligenţa şi farmecul său ne făceau să-l iertăm. Vai! Scurta noastră vizită a fost de ajuns pentru a lega şi dezlega prietenii. Din cei trei judecători care ne primiseră pe aceeaşi plajă, numai unul asista la plecarea noastră. Anne avea ochi roşii, poate şi eu. Martin, prea bun articol pentru a nutri asemenea gânduri (psihoză de gradul întâi!), văzându-ne emoţionaţi, îşi scoase carnetul şi notă ceva.

Câţiva marinari beoţi aşezară la bord lăzi cu provizii; locuitorii din Maiana se arătaseră nespus de generoşi, aşa că luam cu noi mai multe merinde şi apă decât aveam nevoie în scurtul nostru drum până la Tahiti. Martin se ocupa de cele mai mici amănunte; ţinea ca această scenă de despărţire să fie compusă ca un capitol din cărţile lui. În clipa în care ne-am despărţit, ne-a spus:

— Adio, dar să-mi scrieţi cum s-a sfârşit povestea…

Ne-am îndepărtat încet, apoi pânzele au început să se umfle; am depăşit promontoriul la capătul căruia se afla, printre stâncile roşii, mormântul sărmanului Routchko. Pe cealaltă coastă, în mijlocul palmierilor, acea casă albă, cu balcoane împodobite cu flori, era ospiciul unde Snake evoca negreşit chipul prea real al Annei.

Soarele apunea pe un cer galben-cafeniu. Marea era uşor vălurită ca un lac trezit de-o piatră. Nori mici violeţi se destrămară şi pieriră. Deasupra noastră pâlpâiră primele stele. Stând amândoi pe punte, am vorbit mult despre articoli. Îndepărtându-ne încet de ei pe marea aceea liniştită, articolii ne lăsau o plăcută şi stranie impresie de măreţie.

— Într-adevăr, ei s-au eliberat de materie şi, de fapt, spre aceasta tinde efortul omenirii; celelalte popoare încearcă să învingă lucrurile prin magie, prin religie, prin ştiinţă; articolii au ales o cale mai scurtă. Ne-au luat-o înainte.

— Ai dreptate – răspunse Anne. Mă întreb însă: s-au eliberat într-adevăr sau doresc să creadă că sunt liberi? Şi, pe urmă, sunt oare fericiţi?

— Depinde… Cred că Routchko era fericit.

— Da, Routchko era fericit pentru că el credea. Şi totuşi, jurnalul său… Am impresia că un om într-adevăr fericit n-ar simţi nevoia să trăiască de două ori. Să admitem că Routchko a fost un om nefericit care a ştiut să scape de nefericirea lui.

— Şi oare nu în asta stă fericirea?

— Nu – zise ea, clătinând din cap cu un fel de încredere şi bucurie – nu, eu cred că există o fericire pozitivă. Căzu o clipă pe gânduri, apoi adăugă: Şi Snake, crezi oare că Snake era fericit?

— Până în clipa când te-a întâlnit, foarte fericit… Ţi-aminteşti aerul de zeu tânăr pe care-l avea în ziua sosirii noastre? Dar dumneata l-ai readus pe pământ. Îi va trebui mult ca să-şi vină în fire. Apoi îşi va lua din nou zborul. Snake va fi salvat… Martin, e mai puţin sigur…

— Îmi place mult Martin – spuse Anne.

— Şi mie, dar nu ştiu exact de ce.

Ea trase adânc în piept aerul cald şi-şi umezi buzele.

— Ah! Gustul acesta de sare! exclamă Anne. Apoi reveni la articoli: Şi-n viitor? Ce vor deveni oare? Ce va fi Maiana peste douăzeci de ani?

— Cine ştie?! Poate că toţi beoţii devenind articoli, nu va mai avea cine să lucreze pământul, să facă de mâncare. Să muncească. Şi poate că insula va muri de foame fără să-şi dea seama.

— Sau poate, dimpotrivă – spuse Anne – beoţii se vor revolta, socotind c-au fost înşelaţi de o prea lungă iluzie şi vor nimici complet civilizaţia din Articolia.

— Totul e posibil, scumpa mea Anne… totul e posibil.

Anne îmi luă braţul şi şi-l aşeză singură pe umeri. Răsărind, luna trezise norii argintii. Pe carcasa lui *Allen,* valuri mărunte clipoceau cu un zgomot plăcut. Parfumul Annei, atât de cunoscut, atât de suav, se contopea cu miresmele nopţii marine. Mă gândeam la poemul sărmanului Snake: „*Buzele tale întredeschise erau cerul însorit*”, şi, aplecându-mă încet deasupra acestor buze, aş fi fost nespus de fericit dacă n-aş fi avut strania senzaţie că, pitit în tăcerea nopţii, un articol uriaş ne urmăreşte.

Lector: ALEXANDRINA TIMPĂU
Tehnoredactor: MARIANA PUŞCASU
Apărut 1973. Comanda nr. 122 Tiraj 55 300 broşate.
Coli de tipar 7,5.
Tiparul executat sub comanda
Nr. 30536 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scânteii”, Piaţa Scânteii nr. 1
Bucureşti.
Republica Socialistă România

Fantastic Club

Lei 6,50

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE

au apărut:

Vladimir Colin:
CAPCANELE TIMPULUI

Ion Hobana, Gianfranco de Turris:
FANTASCIENZA

Mary W. Shelley:
FRANKENSTEIN

G. Anania, R. Bărbulescu:
PARALELA-ENIGMĂ

Gerard-Klein:
PLANETA CU ȘAPTE MĂȘTI

Edgar Rice Burroughs:
TĂRÎMUL UITAT DE TIMP

sub tipar:

Leonida Neamțu
BLONDUL ÎMPOTRIVA UMBREI SALE

1 Jules Méline (1838 – 1925) – om politic, unul din conducătorii progresişti republicani, apărător al protecţionismului care a favorizat agricultura. (n.t.)
2 Léon Gambetta (1896 – 1862) – avocat şi om politic francez; a depus eforturi deosebite (pentru a organiza în provincie rezistenţa în timpul războiului din 1870 – 1871. Deputat în Adunarea Naţională, devine şeful Uniunii Republicane. A fost preşedintele Adunării Naţionale în 1879 şi prim ministru între anii 1881 – 1882. (n.t.)
3 Contrabandişti de băuturi spirtoase (n.t.)
4 Soră (în limba engleză în text), (n.t.)
5 Minunată jucărie. Nu se strică niciodată. Le-am vândut ieri pe toate. Mi-au mai rămas doar câteva (in limba engleză în text), (n.t.)
6 Bătrâne (în limba engleză, în text). (n.t.).
7 Alain Gerbault (18S3 – 1941) – navigator francez, care, în 1923, singur la bordul unui cuter, a traversat Atlanticul, iar din 1924 până în 1929 a făcut înconjurul lumii, (n.t.)
8 Pledoarie pentru viaţa mea (în limba latină în text), (n.n.)
9 Vino-ţi în fire (în limba engleză în text). (n.t.).

Table of Contents

ANDRÉ MAUROIS
MAŞINA DE CITIT GÂNDURILE
I
Invitaţie la drum
II
Universitatea din Westmouth
III
Lincoln Avenue, 302
IV
Un penny pentru gândurile dumneavoastră
V
…Et Dona Ferentes
VI
Suzanne
VII
Acţiuni şi reacţii
VIII
Muriel Wilton
IX
Suzanne contraatacă
X
Reproşuri aduse inventatorului
XI
Succesiunea prezidenţială
XII
Uneltiri şi dejucarea lor
XIII
Două episoade
XIV
The Psychograph Company Inc.
XV
Maxime Heurteloup
XVI
Surprize
XVII
Psihograme
XVIII
Grammatici Certant…
XIX
Henriette Lemonnier
XX

Epilog
ENIGMA DOCTORULUI JAMES
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
CĂLĂTORIE ÎN ARTICOLIA
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX